

BERNARD STULLI

OKO PRIPADNOSTI KVARNERSKIH OTOKA 1848/49. I 1861. GOD.

1.

Prastara je bila tradicija po kojoj su, uz ostalo, i Kvarnerski otoci Krk — Cres — Lošinj, geografski i upravno, pripadali pokrajini Dalmaciji.¹ I mletačka je uprava u Dalmaciji sve do svoje propasti 1797. god. održavala tu tradiciju.² Za tzv. prve austrijske vladavine Dalmacijom 1797—1806. god. nije provedena nikakva promjena u pogledu prostranstva upravne pokrajine Dalmacije.³ Međutim, već su tada započela raspravljanja o mogućim reformama

¹ Vidi: F. Šišić, La formation du terme géographique actuel de «Dalmatie», *Jadranske studije*, Zagreb 1930, I i slijed.; F. Zavoreo, *Memoria statistica sulla Dalmazia*, Venezia 1821, 15, ubraja također Kvarnerske otoke u dalmatinsko područje.

² Pred slom mletačke države 1797. god. pokrajina Dalmacija, u sklopu te države, obuhvaćala je ove upravne jedinice: otok Krk, otok Cres s Lošinjem, otok Rab, otok Pag, grad Zadar s distriktom na kopnu i otocima, Nin s okolnim područjem, Skradin sa svojim distriktom, grad Šibenik s distriktom na kopnu i otocima, grad Trogir s distriktom na kopnu i otokom Čiovom, grad Split s distriktom na kopnu i otokom Šoltom, Knin sa svojom krajinom, Sinj sa cetinskom krajinom, Klis sa svojom krajinom, Omiš s kopnenim distriktom, Imotski sa svojom krajinom, Makarsku sa svojim primorjem, Neretvu sa svojom krajinom, otok Brač, otok Hvar s Visom, otok Korčulu. U ostatku Južne Dalmacije, na području što ga je mletačka uprava nazivala »Mletačka Albanija« (»Albania veneta«), bile su upravne jedinice: grad Kotor sa svojim kopnenim distriktom, te Hercegnovi i Budva, također sa svojim kopnenim distriktima.

³ Detaljnije odredbe o upravi propisala je austrijska vlast početkom 1798. god., i to: 3. II za »Osor, Veliki Lošinj, Mali Lošinj«; 14. II za Krk. Vidi: *Raccolta di editti e proclami corsi nel Regno della Dalmazia dopo l'ingresso delle armi gloriose di Sua Maestà l'Imperatore e Re Francesco II*, Zara 1799, 81—90, 173—181. Te su norme ostale na snazi do 1806. godine. U austrijskim se i francuskim dokumentima često netočno navodi, ili nespretno stilizira, pa iz takvih tekstova pogrešno proizlazi kao da su »Veliki Lošinj« i »Mali Lošinj« neki otoci, a ne nazivi naselja na otoku Lošinju. U takvim slučajevima citiramo pod navodnim znakovima. Treba ovdje podsjetiti na interes bečkog dvora tijekom XVIII st., osobito u

i reorganizacijama. Bilo je i raspravljanja o pripadnosti Kvarnerskih otoka, te o njihovu eventualnom podvrgavanju nadležnosti tršćanskog gubernija. Prevladavalo je ipak gledište da ih treba i dalje ostaviti pod dalmatinskim gubernijem, s obrazloženjem da bi promjena sigurno ozlovoljila pučanstvo tih otoka.⁴ Treba k tome spomenuti da su već 1803. god. započele diskusije o svrsishodnosti formiranja jednog vrlo prostranog gubernija duž istočno-jadranske obale, tj. upravne jedinice za cijelo područje *od Trsta do Boke kotorske* sa sjedištem u Trstu.⁵ Dalje od raspravljanja nije se došlo, pa je, kako je već rečeno, do kraja prve austrijske vladavine 1806. god. ostalo staro stanje područja upravne pokrajine Dalmacije, čiji su sastavni dio i svi sjevernojadranski otoci: Krk, Cres, Lošinj, Rab i Pag.

Niti prvih godina francuske vladavine Dalmacijom 1806—1813. god. nije odmah došlo do upravno-teritorijalnih promjena. No, uspostavljanje tzv. »Ilirskih provincija« 14. X 1809.⁶ označilo je razdoblje svestrane reforme svih domena djelatnosti, posebno uprave, sudstva i cjelokupnog zakonodavstva, pa je reforma donijela i provedbu nove koncepcije upravnih jedinica na području Ilirskih provincija. Poznatim dekretom od 15. IV 1811.⁷ na tom je području formirano sedam upravnih »provincija«, i to: 1. Kranjska; 2. Kоруška; 3. Istra; 4. Civilna Hrvatska; 5. Vojna Hrvatska; 6. Dalmacija i 7. Dubrovnik.⁸

Područje *provincije* »Civilne Hrvatske« obuhvaćalo je: nekadašnju tzv. austrijsku Istru; velik dio područja Zagrebačke županije južno od rijeke Save, grad Rijeku i bivše tzv. »Ugarsko-hrvatsko primorje«; grad Senj, te otoke Rab, Krk, Cres i Lošinj.⁹

terezijansko doba, za teritorije koji su nekada pripadali Hrvatskoj, odn. ugarskoj kruni. To se zasebno odnosi na Dalmaciju, uključivši i područje Dubrovačke Republike. Isto tako i Kvarnerske otoke. Odatle, npr., zahtjev Ugarske dvorske komore od 8. III 1765, kojim za potrebe bečkog dvora traži od hrvatskog bana da iz banskog arhiva odn. iz Arhiva kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije pošalje dokumente, ako takvi postoje, iz kojih bi se vidjelo: kada su i kako otoci Cres i Krk inkorporirani u mletačku državu (vidi: Arhiv Hrvatske u Zagrebu, Sabor, kut. 48, 1765. god. br. 5). Hrvatski je sabor na svom zasjedanju iste godine raspravio to pitanje, te zaključio (čl. XII) da se Komoru izvijesti kako u javnom arhivu Kraljevine nema takvih spisa, te da su zamoljeni čazmanski i zagrebački kaptol, kao i privatne obitelji koje imaju obiteljske arhive, neka izvijeste ako možda kod njih ima predmetnih spisa. Vidi: Zaključci Hrvatskog sabora, VIII, 1759—1773, Zagreb 1971, izd. Arhiva Hrvatske, str. 178.

⁴ J. Polec, Kraljevstvo Ilirija, Ljubljana 1925, 42.

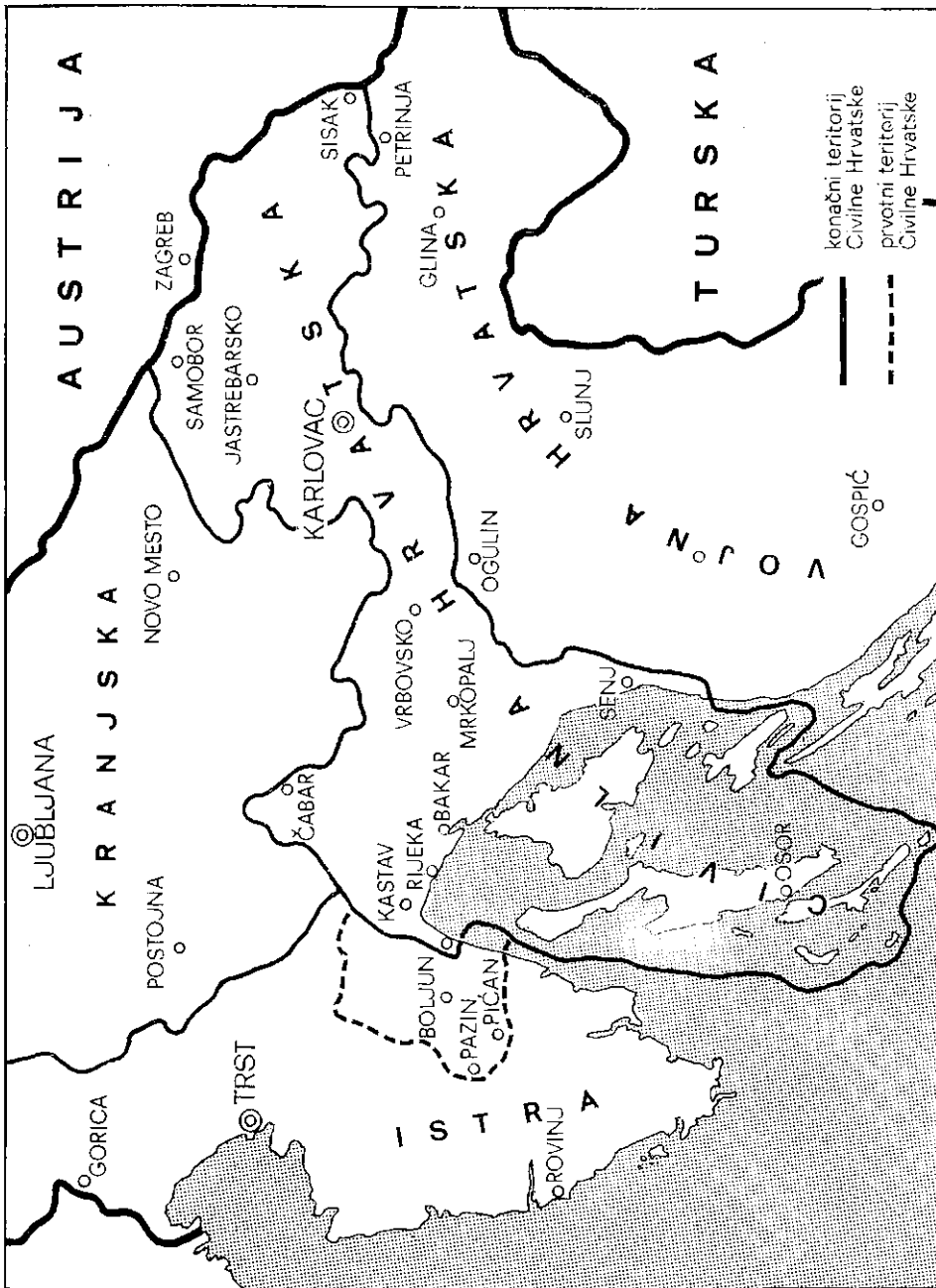
⁵ Isto, 44. Teritorijalni kontinuitet takvog jedinstvenog »pomorskog gubernija« bio bi prekinut kod Neum-Kleka pokraj ušća Neretve, gdje je Turska imala izlaz na Jadran, a zatim bi ga prekidao teritorij tada još postojeće Dubrovačke Republike. Austrijski se dvor poslije 1813. god. opet vratio zamisli takvog sveobuhvatnog povezivanja svojih posjeda na istočnojadranskoj obali u jednu upravnu jedinicu — od Trsta do Boke kotorske.

⁶ Stj. Antoljak, Dalmacija, Hrvatska s Primorjem, Istra i Slovenija na pregovorima u Ovaru i u miru u Schönbrunn, Jugoslavenski historijski časopis, 1—2, 1939, 148; D. Klen, Privredno stanje Rijeka u doba Ilirije, Zagreb 1959, izd. JAZU, str. 1 i slijed.

⁷ Vidi: Décret sur l'organisation de l'Illyrie, Laybach 1811.

⁸ Isto, t. 63, str. 12.

⁹ Isto, t. 68, str. 13: »La province de la Croatie civile se compose de tout le territoire de la Croatie civile, de l'ancien territoire de Fiume, de celui de l'Istrie dite autrichienne, de celui de Mercopail, et du pays connu sous le nom de littoral hongrois, y compris la ville de Segna et les îles de Veglia, Arbe, Cherso, Lussin piccolo et Lussin grande«(!).

Civilna Hrvatska

Područje se te pokrajine, dakle, prostiralo od rijeke Save pokraj Zagreba na sjeveru, do otočića s južne strane otoka Cresa i Lošinja na jugu, a dijelilo se na tri okružja sa sjedištima u Karlovcu, Rijeci i Senju. Glavno mjesto pokrajine Civilne Hrvatske i sjedište njene pokrajinske uprave bilo je u Karlovcu. Neke korekcije opisanog područja bile su izvršene već 3. XI 1811, kada su od pokrajine Civilne Hrvatske izdvojene i pokrajini Istri pripojene ove općine: Pazin, Žminj, Boljun, Kršan, Lovran i Pićan. God. 1812. općina Lovran ponovno je vraćena području Civilne Hrvatske.¹⁰

Opći pregled provincije Civilne Hrvatske god. 1812. daje ovu sliku stanja:

— *Okružje Karlovac* dijelilo se na 10 kantona = 35 općina, s ukupno 119.820 stanovnika, i to:

Kanton Karlovac,	10 općina, 35.451 stanovnik;
Kanton Vrbovsko,	3 općine, 9.595 stanovnika;
Kanton Mrkopalj	3 općine, 9.676 stanovnika;
Kanton Jastrebarsko,	2 općine, 6.760 stanovnika;
Kanton Samobor,	2 općine, 7.129 stanovnika;
Kanton Čabar,	3 općine, 4.642 stanovnika;
Kanton Kerestinec,	3 općine, 9.313 stanovnika;
Kanton Želin	3 općine, 15.983 stanovnika;
Kanton Sisak,	3 općine, 8.196 stanovnika;
Kanton Gradac,	3 općine, 13.075 stanovnika.

— *Okružje Rijeka* dijelilo se na 6 kantona = 17 općina, s ukupno 58.485 stanovnika, i to:

Kanton Rijeka,	3 općine, 14.768 stanovnika;
Kanton Bakar,	5 općina, 13.323 stanovnika;
Kanton Kastav,	6 općina, 17.493 stanovnika;
Kanton Cres,	1 općina, 4.535 stanovnika;
Kanton Osor,	1 općina, 2.139 stanovnika;
Kanton Veliki Lošinj	1 općina, 6.227 stanovnika.

— *Okružje Senj* dijelilo se na 3 kantona = 11 općina, s ukupno 26.639 stanovnika, i to:

Kanton Senj,	6 općina, 13.277 stanovnika;
Kanton Rab	1 općina, 3.049 stanovnika;
Kanton Krk,	4 općine, 10.313 stanovnika.

Sveukupno je provincija Civilna Hrvatska imala: 3 okružja, 19 kantona = 63 općine, s ukupno 204.944 žitelja.¹¹

Nova francuska upravna podjela očito je smjerala postizavanju dvaju glavnih ciljeva: da središte pokrajinske uprave uzmogne biti u najkraćem vremenu obaviješteno o važnijim zbivanjima na području provincije; da se

¹⁰ J. Polec, n. dj., 38—39.

¹¹ G. Netto, *Vicende amministrative della regione Giulia nel periodo napoleonico (1797—1814)*. Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria (u nastavku skraćeno: AMSI), vol. XX—XXI, Trieste 1972—1973, 314.

postigne što efikasnija provedba svestrane reforme u svim dijelovima Ilirskih provincija. Dobra geografsko-prostorna povezanost imala je biti odlučna pri utvrđivanju opsega područja pojedine »provincije«. ¹² Najoportuniju primjenu tih načela u slučaju Civilne Hrvatske vidjela je francuska uprava u priključivanju Kvarnerskih otoka, pridruživši im i otok Rab, kopnu Hrvatskog primorja s okružnim upravnim organima u gradovima Rijeci i Senju. Na taj se obalni pojas zatim nadovezivalo neposredno kopneno zaleđe s gradom Karlovcem, koji je bio ne samo sjedište unutrašnjega kopnenog okružja Civilne Hrvatske nego i vrlo važno središte francuske civilne i vojne vlasti u ovim krajevima, jer je u Karlovcu bilo ne samo sjedište provincije Civilne Hrvatske nego i sjedište provincije Vojne Hrvatske. Karlovačko je okružje sezalo na sjever do rijeke Save, nadomak Zagreba. Tu je granica provincije Civilne Hrvatske doticala granice francuske imperije prema austrijskoj carevini.

Uspostava upravne jedinice Civilne Hrvatske značila je i za Kvarnerske otoke prekid s tradicionalnom upravnom podjelom. U tom pogledu radilo se o zaista velikoj i temeljnoj reformi i promjeni. Međutim, s gledišta tradicionalnih životnih veza nije to značilo nikakvu promjenu, jer su ti otoci s navedene hrvatske obale i hrvatskog kopnenog zaleđa od VII st. dalje uvijek dobivali glavni dio redovne etničke prinove svoga pučanstva. I gospodarske su veze bile životne i trajne, usprkos mnogim državnim i drugim granicama na područjima što su sada ušla u sastav provincije Civilne Hrvatske.

Iako je postojanje Civilne Hrvatske kao upravne cjeline bilo razmjerno kratkotrajno, ono je bilo značajno kao početak kidanja tradicionalnih i okoštalih upravnih shema i okvira, te najava mogućih i postepeno sve potrebnijih novih upravnih konstrukcija, koje bi tragom tradicionalnih životnih veza ostvarile upravnu vezu istočnojadranske obale i njenog otočja s njihovim prirodnim hrvatskim kopnenim zaleđem.

2.

Nakon sloma francuske vladavine u Ilirskim provincijama, jeseni 1813. god., čim je Austrija zaposjela cijelo to područje, razvili su vladajući u Beču obimno raspravljanje i o upravnom uređenju toga područja. Iako se dosta govorilo protiv francuskih reformi, pa i onih u oblasti upravnog uređenja i podjele na upravna područja, bilo je odmah jasno da bečki vlastodršci ne misle vratiti sve upravne odnose na stanje prije 1806. god., već da će i ogovarane francuske reforme koristiti gdje god ocijene da bi to bilo u prilog učvršćenju austrijske vlasti na području Ilirskih provincija. K tome, izrazita je bila tendencija da se upravnim uređenjem i na tome području ojača sveukupna pozicija tzv. austrijskih nasljednih zemalja u cjelini Austrijske Monarhije, a nasuprot zemljama ugarske krune.

¹² B. Vošnjak, Ustava in uprava Ilirskih dežel (1809—1813), Ljubljana 1910, 134. Prema gledištima maršala Marmonta za upravnu podjelu odlučujuće je prostranstvo teritorija, a ne broj stanovnika; vlast mora biti u mogućnosti da kroz 24 sata dobije obavijesti o zbivanjima s cijelog područja nadležnosti. Vidi: *Memorien des Marschall Marmont Herzog von Ragusa*, 2. Auflage, II Bd., Potsdam s.a. 204.

U pogledu upravne sudbine istočnojadranskog obalnog pojasa opet je oživjela zamisao jednog jedinstvenog »pomorskog gubernija« za cjelokupno područje od Trsta do Boke kotorske, sa sjedištem u glavnom austrijskom pomorsko-trgovačkom emporiju Trstu. Činjenica da je takvu ideju zagovarao i austrijski car Franjo, davala joj je i značenje i aktualnost 1814. godine.¹³ Formalno obrazloženje za tu ideju bilo je u određenoj srodnosti problema uprave na cjelini obalnog pojasa, primorja od Trsta do Boke kotorske, uz izjave da bi jedinstveni tretman bolje unaprijedio pomorsku djelatnost i pomorski potencijal Austrijske Monarhije. Stvarne političke tendencije takvog rješenja bile su, međutim, u ovome: cjelina obalnog pojasa od Trsta do Boke kotorske sačinjavala bi upravnu pokrajinu vezanu uz austrijske nasljedne zemlje pod neposrednom nadležnosti Beča, što bi značajno ojačalo »austrijsku« prema »ugarskoj« strani u cjelini Monarhije; Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, i uopće zemljama »krune ugarske«, ne bi se vratila ni Rijeka s Hrvatskim primorjem, niti Dalmacija; konačno, sjedinjavanjem cjeline obalnog pojasa istočnojadranske obale, pod jednom pokrajinskom upravom, lakše bi se provodila u praksi osnovna tendencija i smjernica austrijske pomorske politike da optimalno forsira pomorsko-trgovački razvitak Trsta, kao glavnog pomorsko-trgovačkog emporija Carevine, a na račun cjelokupnoga preostalog obalnog pojasa i njegovih tradicionalnih središta pomorske djelatnosti, čemu je osobito imala pridonositi uprava iz Trsta i nad kvarnerskim lukama Rijekom i Senjom.

Bilo je u isto vrijeme stajališta uplivnih dvorskih ljudi da bi se najpogodnije rješenje našlo u održanju Ilirskih provincija kao upravne cjeline, s time da ih se proglasi »kraljevstvom ilirskim«. Mišljenje je bilo da bi to dalo Austriji »novu snagu«, a i oslabilo »ugarske zahtjeve«.¹⁴

Rješenje nove upravne podjele dugo se tražilo, uz brojna raspravljanja u okvirima centralnih organa u Beču, uglavnom uz potpuno isključenje organa na terenu. Iako se postepeno odustalo od održanja cjeline Ilirskih provincija, kao i od ideje »pomorskog gubernija« od Trsta do Boke kotorske, bilo je sve očitiije da će usvojeno rješenje predvidjeti: samostalnu pokrajinu Dalmaciju, zatim prostranu upravnu jedinicu na sjevernom Jadranu sa sjedištem u Trstu, i, konačno, prostranu »ilirsku« upravnu jedinicu u kopnenoj unutrašnjosti sa sjedištem u Ljubljani.

I Kvarnerski su otoci bili predmetom kombiniranja novih upravnih jedinica.

Nakon austrijskog zaposjedanja Kvarnerskih otoka, jeseni 1813. god., guverner Dalmacije general F. Tomašić tražio je da se ti otoci ponovno priključe pokrajini Dalmaciji. Stigao je, međutim, iz Beča dekret Dvorske kancelarije od 20. I 1814. (br. 70) po kojemu se otoci »Rab, Krk, Cres i Osor« podvrgavaju »provizornom guberniju« u Ljubljani, a »tzv. dalmatinski otoci provizornom guberniju za Dalmaciju«. No, već je »previšnjim rješenjem« od 26. I 1814, te dekretom Dvorske kancelarije od 17. II 1814. (br. 132) slijedila promjena po kojoj su svi Kvarnerski otoci potpali pod upravu provi-

¹³ J. Polec, n. dj., 56, 60—61, 82—85, 88—91, 94; Stj. Antoljak, Prekosavska Hrvatka i pitanje njene reinkorporacije (1813—1822), Starine JAZU 45, Zagreb 1955, 102 i slijed.

¹⁴ J. Polec, n. dj., 108; Stj. Antoljak, Prekosavska Hrvatska ..., 118, 119.

zornog gubernija za Dalmaciju u Zadru.¹⁵ Taj je gubernij imenovao F. Suppéa za »intendanta Kvarnerskih otoka«. Takvo je stanje potrajalo do jeseni iste 1814. godine. Novim rješenjem vladara od 9. X 1814, te dekretom Dvorske kancelarije od 3. XI 1814. (br. 2694) propisana je promjena po kojoj su otoci »Krk, Cres i Mali Lošinj s Velikim Lošinjem« (!) potpali pod okružno poglavarstvo u Rijeci, i time pod jurisdikciju »primorskog gubernija« u Trstu.¹⁶ Slijedila je i odredba baruna Lattermanna o detaljima organizacije na području tršćanskog gubernija, po kojoj su riječko okružje sačinjavali kotarevi: »Novigrad, Kastav, Lovran, Labin, Pazin, Belaj, Čabar, Ravnagora, Fužine, Crikvenica, Bakar, Rijeka, otok Krk, otok Cres i otok Veliki Lošinj s Malim Lošinjem« (!).¹⁷ Danom 1. XII 1814. imala je na cjelokupnom području tršćanskog gubernija proraditi »politička uprava« u cjelini »po austrijskim zakonima«.¹⁸

Bilo je očito da se cjelinu od otokâ Krka, Raba, Cresa i Lošinja, iz sastava Civilne Hrvatske, ne želi zadržati. Prevladavalo je da se Rab priključi Dalmaciji, a da Krk, Cres i Lošinj kao dijelovi riječkog okružja trajno potpadnu pod sjevernojadranski pomorski gubernij.

I nakon mirovnog ugovora u Parizu, ratificiranog 31. V 1814,¹⁹ vladajući u Beču ne žure s definitivnim rješenjima, jer ih u cjelini još nisu smislili, a iščekuju i konačni pravorijek o teritorijalnim pitanjima koji ima donijeti predviđeni međunarodni kongres u Beču. Tijekom god. 1814, uz već navedeno, ograničava se bečka vlada na ove bitne odredbe:

— 23. VII 1814. objavljuje se proglas austrijskog cara Franje o zaposjednutim područjima što ih je francuska uprava nazvala »Ilirskim provincijama«, pa se tim proglasom »izjavljuje« da su te »provincije od sada integralni dio naše Carevine, njoj utjelovljene na vječna vremena«.²⁰

— 11. VIII 1814. objavljuje se dekret o formiranju »Centralne dvorske organizacione komisije« za uređenje zemalja koje su pripale, i koje će još pripasti Austrijskoj Monarhiji.²¹

¹⁵ Vidi u elaboratu Gubernija za Dalmaciju iz 1848. god. Arhiv Hrvatske u Zagrebu (u nastavku skraćeno: AH), Banski spisi, kut. 152, ff. 574—577.

¹⁶ Isto. Vidi i dopis intendanta F. Suppéa upućen općini Mali Lošinj o komisijskoj predaji vlasti, jer da s 1. XII otok potpada pod okružno poglavarstvo u Rijeci i pod novu vladu Primorja u Trstu, Isto, ff. 586—587.

¹⁷ AH, Palatinalia, br. 79, god. 1815: »Die Bezirke Castelnuovo, Castua, Lovrana, Albona, Pisino, Bellay, Csubar, Raunagora, Fucine, Cirquinicza, Buccari, Fiume, Insel Veglia, Insel Cherso, und Insel Lussin grande mit Lussin piccolo«(!).

¹⁸ Isto. Uz riječko okružje pod tršćanski su gubernij potpadali: grad Trst, okružje Gorica i okružje Istra.

¹⁹ Sr.k.k. Majestät Franz der Ersten Gesetze und Verordnungen (u nastavku skraćeno: Gesetze und Verordnungen), 42 Bd., Wien 1816, 62—83.

²⁰ Isto, 94—95: »... Daher erklären wir hiermit alle diese Provinzen von nun an als einen intergrirenden Theil Unseres Kaiserreiches, und diesem auf ewige Zeiten einverleibt«. Stampano je to i u obliku proglasa, na raznim jezicima, pa je poslano posvuda na teren da se proglasi i objavi, na opće znanje. Guverner Lattermann poslao je iz Ljubljane 28. VIII 1814. Okružju u Rijeci takvih proglasa, i to: 100 kom. na njemačkom, 50 kom. na »kranjskom«, 100 kom. na talijanskom i 400 kom. na »hrvatskom« jeziku. Vidi: AH, Zagrebačka županija, kut. 417. Acta varia.

²¹ Gesetze und Verordnungen ..., 42 Bd., Wien 1816, 101.

— 9. X 1814. vladar odobrava prve odredbe o pokrajini »Primorje (Küstenland)« sa sjedištem u Trstu.²²

— 13. X 1814. objavljene su odredbe o »stabilnoj organizaciji pravosuđa u Ilirskim provincijama«,²³ a to se područje, kako vidimo, još uvijek tretira kao cjelina.

U diskusijama do kojih je došlo u krugovima nadležnih u Beču kao da nije bilo većih pitanja oko prostranstva pokrajina »Dalmacija« i »Primorje«. Težište se raspravljanja prenijelo na kopneni ostatak dotadašnjih Ilirskih provincija, pri čemu je opet osobitu važnost imalo pitanje: kako raspolagati s teritorijem prekosavske Hrvatske te kako otežati Hrvatskoj i Ugarskoj neposredniji pristup do mora. Zaoštravajući i dramatizirajući ta pitanja maksimalno, bečki su vlastodršci željeli na taj način optimalno opsjednuti Hrvatsku i Ugarsku kako bi pitanje vraćanja Dalmacije u sastav Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, i u zajednicu zemalja ugarske krune, učinili što sporednijim, što podređenijim, te oslabili težnje koje se naročito poslije 1797. god. stalno ističu i ponavljaju: težnje za reinkorporacijom Dalmacije. Vanjski pojavni oblici težnji vladajućih u Beču bili su prikrivani političkim tezama: kako napredak »opet oslobođene« zemlje zahtijeva da se i prekosavska Hrvatska »na austrijsko-njemački način uredi i upravlja«, a njeno stanovništvo, u ime dobrobiti, izjednači sa stanovništvom ostalih austrijskih zemalja u pogledu državljanских prava i javnih teretâ.²⁴ Vladajući su u Beču konstruirali sebi u prilog i pravnu tezu: Ilirske je provincije kao cjelinu, a ne njihove pojedine dijelove, zadobio Pariskim mirovnim ugovorom od 31. V 1814. austrijski car, a ne »ugarski kralj«!²⁵

Konačno, početkom ožujka 1816. god. vladar se odlučio, a 13. VI 1816. i potpisao odluku o pokrajini »Iliriji«, tako da je 3. VIII 1816. objavljen i dekret o »Kraljevini Iliriji«.²⁶ U sastav te nove jedinice ušle su iz dotadašnjih Ilirskih provincija ove zemlje: »Kranjska, kotar Beljak, Gorica, Primorje, nekadašnje Ugarsko primorje, dio teritorija koji je pripadao Hrvatskom provincijalu«; k tome se priključilo i: »distrikte Čedad i Gradiška, koji su spadali pod bivšu Kraljevinu Italiju, te kotar Celovec koji je do sada pripadao Unutrašnjoj Austriji«. Tom *Kraljevinom Ilirijom* upravljat će se, određuje dalje isti dekret, putem dvaju »posebnih gubernija«; jedan će od njih biti nadležan za »vojvodine Korušku i Kranjsku«, a drugi za »Primorje, grofoviju Goricu i Gradišku«, te za dio Hrvatskog provincijala koji je do sada pripadao Iliriji.²⁷ Prvom od spomenutih gubernija sjedište je u Ljubljani, a drugom u Trstu.

Od dotadašnjeg teritorija provincije Civilne Hrvatske, dakle, najveći je dio podvrgnut novoj Kraljevini Iliriji, i to njenom tršćanskom guberniju, a izuzeti su jedino: otok Rab, pridružen pokrajini Dalmaciji, te općina Senj, vraćena pod nadležnost Vojne krajine.

²² J. Polec, n. dj., 91—92.

²³ Gesetze und Verordnungen..., 42 Bd., Wien 1816, 138—139.

²⁴ J. Polec, n. dj., 102.

²⁵ Isto, 108.

²⁶ Gesetze und Verordnungen..., 44 Bd., Wien 1818, 259—260: »Erhebung Illyriens zu einen Königreiche; dessen Bestandtheile«.

²⁷ Isto.

U citiranom dekretu od 3. VIII 1816. ne spominju se izričito kvarnerski otoci Krk, Cres i Lošinj, ali su se oni i dalje podrazumijevali kao dio Kraljevine Ilirije, pod jurisdikcijom gubernija u Trstu, a u sklopu riječkog okružja.

U takvoj upravnoj konstelaciji Kvarnerski su otoci bili upravno-politički odvojeni od Dalmacije, ali u nizu gospodarskih aspekata ostali su s njom tijesno vezani. O tome rječito svjedoči i vladina okružnica od 16. III 1819. u kojoj se kaže za robu što se iz Kvarnerskih otoka dovozi u Dalmaciju: da se ti proizvodi u pogledu plaćanja »carine« tretiraju kao da su dalmatinski, i to stoga što Kvarnerski otoci — iako su podložni jurisdikciji c. k. vlade u Trstu — imaju identični carinski sustav s Dalmacijom, i u trgovačkim su odnosima najtješnje povezani s Dalmacijom, pa se potom »ne mogu smatrati stranom zemljom«.²⁸

Pod okružnim poglavarstvom u Rijeci ostali su Kvarnerski otoci do 1822. godine. Pritiješnjen financijskim teškoćama, te zahtjevima Ugarske, bečki je dvor bio prisiljen da 1. VII 1822. prihvati, pa dekretom Dvorske kancelarije od 29. X 1822. objavi: kako vladar želi pružiti »nov dokaz svoje naklonosti i milosti« podložnicima »svoga ugarskoga kraljevstva«, te da je, u svrhu da im omogući proširenje trgovine s inozemstvom, odlučio neka se »ugarskom kraljevstvu inkorporiraju teritoriji prekosavskog dijela Civilne Hrvatske i onaj nekadašnjeg Ugarskog primorja, a koji su do sada bili sastavni dio mojega kraljevstva Ilirije«.²⁹ Provedba se imala obaviti do 1. XI 1822. godine.³⁰

Time su od riječkog okružja otpali znatni dijelovi, pa i samo sjedište Okružnog poglavarstva. Za preostali dio, u kojemu su ostali i Kvarnerski otoci, trebalo je odrediti nadležno okružje. U raspravljanju o tome opet je bilo zamisli o vraćanju Kvarnerskih otoka u sklop upravne pokrajine Dalmacije.³¹ Uz to se raspravljalo i o novoj sistematizaciji okružnih poglavarstava i njihovih sjedišta na cjelini preostalog područja tršćanskog gubernija. Konačno se rješenje našlo u tome da je Pazin određen za sjedište novog okružnoga poglavarstva, pod koje su potpali i kvarnerski otoci Krk, Cres i Lošinj. Prijedlog Dvorske kancelarije o tome bio je gotov 5. IX 1822, a vladar ga je potvrdio 15. IV 1825. godine.³²

Tako su Kvarnerski otoci ostali pod nadležnosti gubernija u Trstu, u sklopu pokrajine Primorje koja je formalno bila i dalje dio Kraljevstva Ilirije, ali je faktički djelovala kao samostalna upravna pokrajina, direktno vezana na organe centralne austrijske uprave u Beču. Istarsko-kvarnersko okružje, sa sjedištem u Pazinu, zadržalo se kao neposredno nadležan upravni organ za kvarnerske općine i kotareve od 1822. do 1861. godine.

²⁸ Raccolta delle leggi ed ordinanze dell'anno 1819 per la Dalmazia, Zara 1830, 110—111.

²⁹ Gesetze und Verordnungen..., 50. Bd., Wien 1824, 661: »Wiedervereinigung einiger Illyrischen Landesanteile mit Ungarn«.

³⁰ Vj. Klaić, Borba za hrvatske prekosavske krajeve i njihova reinkorporacija 1814—1822, Vjesnik kr. Drž. arhiva u Zagrebu, II, Zagreb 1926, 115—136; isti, Hrvatska pjesma prigodom reinkorporacije prekosavskih krajeva god. 1822, Isto 137—144; Stj. Antoljak, Prekosavska Hrvatska..., 128 i sljed.

³¹ J. Polec, n. dj., 124—125.

³² Isto, 125; Gesetze und Verordnungen..., 53 Bd., Wien 1827, 87: »Bestandtheile des Illyrischen Küstenlandes«. Određuje se: da Ilirsko primorje uz »komercijalno područje grada Trsta ima još samo dva okružja: »goričko« i »istarsko«, a sjedište »Istarskog okružnog poglavarstva« da ima biti u Pazinu.

Prema službenim izvorima Riječkog okružja iz 1817. god.³³ proizlazi da je stanje upravne podjele, te broja kuća i stanovnika na Kvarnerskim otocima bilo tada ovakvo:

Kotar **Mali Lošinj**: 1.337 kuća, 6.612 stanovnika.

Glavna općina: *Mali Lošinj*, 1.337 kuća, 6.612 stanovnika.

Podopćine:

Mali Lošinj, 704 kuće, 3.592 stanovnika.

Veli Lošinj, 487 kuća, 2.191 stanovnik.

Susak, 112 kuća, 651 stanovnik.

Čunski, 34 kuće, 178 stanovnika.

Kotar **Cres**: 1.397 kuća, 6.670 stanovnika.

Glavna općina: *Cres*, 946 kuća, 4.857 stanovnika.

Podopćine:

Cres, s mjestima Predošćica, Vodice, Mereg, Loznati, Sv. Vid, Sv. Blaž i Sv. Lovreč — ukupno: 655 kuća, 3.616 stanovnika.

Beli, s mjestima Sv. Petar, Niska, Konac, Jedro, Crekveni, Dol, Pojana, Rosuja, Vazminež, Ivanji, Dragozetići (Dragošići), Filožići, Črnika, Porozina, Brešća, Bubni i Poderuste — ukupno: 162 kuće, 547 stanovnika.

Lubenice: s mjestima Podol Veli, Berturčići, Podol Mali, Zbišina, Pernat, Grabrovica, Valun i Bučev — ukupno: 84 kuće, 418 stanovnika.

Orlec, s mjestima Zbišina, Krčina, Vrana, Stanić, Sv. Petar i Jelovica — ukupno: 45 kuća, 276 stanovnika.

Glavna općina: *Osor*, 451 kuća, 1.813 stanovnika.

Podopćine:

Osor, s mjestima Marinška, Grmozaj, Matalda, Murtovnik, Parhavac, Punta Križa, Miklošan i Lusare — ukupno: 120 kuća 375 stanovnika.

Martinščica, s mjestima Miholaščica, Grmov, Vidovići, Kunčići, Sv. Ivan (Stivan), Rudovi, Belej, Kačićevi, Banići, Srem, Plat, Verin, Loze i Ustrine — ukupno: 138 kuća, 579 stanovnika.

Tržić, s mjestima Halmac, Nerezine, Sv. Jakov i Lučica — ukupno: 141 kuća, 609 stanovnika.

Kotar **Krk**: 2.670 kuća, 10.414 stanovnika.

Glavna općina: *Krk*, 1.177 kuća, 4.822 stanovnika.

Podopćine:

Krk, grad, 205 kuća, 769 stanovnika.

Krk, predgrađe, 118 kuća, 432 stanovnika.

³³ AH, Riječki gubernij, Okružno poglavarstvo Rijeka, god. 1817, br. 9129: »Ausweis ueber die Berichtigung der Gemeinde-Eintheilungen, ueber die Gemeinde-Begraenzungen, und Austragung der Gemeinde-Graenzstreitigkeiten des Fiumaner Kreises«. Prema propisima o uređenju uprave od 13. IX 1814. upravni se kotar dijelio na tzv. »glavne općine« (»capo-comuni«), kojima su podređene »podopćine« (»sotto-comuni«). Kotarom upravlja kotarski komesarijat. Kotareve objedinjuje okružno poglavarstvo, kojemu su oni podređeni kao višoj upravnoj instanci.

Punat, 164 kuće, 628 stanovnika.
Sv. Fuška, 80 kuća, 332 stanovnika.
Poljica, 92 kuće, 401 stanovnik.
Dubošnica, 217 kuća, 1.064 stanovnika.
Vrbnik, 301 kuća, 1.196 stanovnika.
Glavna općina: *Baška*, 686 kuća, 2.595 stanovnika.

Podopćine:
Kaštel Baška, 467 kuća, 1.743 stanovnika.
Uvala Baška (Baška Draga), 185 kuća, 646 stanovnika.
Stara Baška, 34 kuće, 206 stanovnika.
Glavna općina: *Kaštel Dobrinj*, 446 kuća, 1.640 stanovnika.
Podopćine: Kaštel Dobrinj, 446 kuća, 1.640 stanovnika.
Glavna općina: *Omišalj*, 361 kuća, 1.357 stanovnika.

Podopćine:
Omišalj, 273 kuće, 1.010 stanovnika.
Miholjice, 88 kuća, 347 stanovnika.

4.

Svi se stanovnici Kvarnerskih otoka nisu olako mirili s promjenama koje su donosile nove reorganizacije 1822. godine. Već 22. VIII 1822. otočani upućuju predstavku vladaru u Beč radi pitanja novog okružja pod koje bi potpali Kvarnerski otoci. U predstavci ponajprije ističu kako bi im okružno poglavarstvo u Pazinu, Rovinju, Koprnu ili Trstu bilo silno nepogodno zbog udaljenosti koja bi vrlo otežala rješavanje tekućih poslova, osobito onih vezanih uz pomorstvo. Nasuprot Trstu, udaljenom od Kvarnerskih otoka 130 milja, Zadar je, kaže se dalje u predstavci, udaljen svega 50 milja, a u tom Zadru postoji i okružno poglavarstvo, i uz to sve pokrajinske vlasti, pa i prvostepeni sud »za plemiće i kler«, zatim i apelacioni sud, te nadbiskupija; konačno, navodi se, u Zadru se posluje istim jezikom, jednaki su običaji. Tijesne veze Kvarnerskih otoka s otocima Rabom i Pagom, kao i s ostalim dalmatinskim arhipelagom tvore i prirodnu cjelinu sveukupnog tog otočja, a ta bi se cjelina umjetno prekidala pripajanjem Kvarnerskih otoka nekoj drugoj pokrajini umjesto njihova ponovnog utjelovljenja u tradicionalnu dalmatinsku pokrajinsku cjelinu — zaključuje ta predstavka.³⁴

Vladar je kabinetskim pismom od 6. VIII 1823. odredio postupak u povodu navedene kvarnerske peticije. Tako je došlo do toga da je Okružno poglavarstvo u Pazinu 1. IX 1823. (br. 4318) podnijelo izvještaj o pitanju pri-

³⁴ AH, Banski spisi, kut. 152, ff. 588—589. Kotarski komesar iz Krka Fridrich javio je okružnom poglavaru u Rijeci 6. IX 1822. »da se tri otoka Lošinj, Cres i Krk pismeno dogovaraju da zajednički zatraže u Beču pridruživanje tih otoka pod nadležnost c.k. vlade u Zadru«. Okružni je poglavar Humbracht odgovorio 10. IX da su mu poznate težnje tih otoka u pravcu ukidanja riječkog okružja i priključenja otoka Dalmaciji; smatra osnovnim da se ne poremeti mir; do daljega nije potrebno da se upravna vlast miješa u tu akciju Kvarnerskih otoka; treba pratiti njihovu aktivnost. Vidi: S. Mitis, *Alcuni documenti dell'archivio capitaneale di Pisino (1810—1860)*, AMSI, vol. 33, Parenzo 1921, br. 203 i 205. U nastavku ovu objavljenju zbirku dokumenata citiramo skraćeno: Doc. br. ...

padnosti Kvarnerskih otoka, a gubernij u Trstu je to prosljedio Dvorskoj kancelariji u Beč, ali s negativnim mišljenjem o mogućnosti pripajanja Kvarnerskih otoka Dalmaciji. S obzirom na različita mišljenja tih organa, Dvorska kancelarija traži 19. XII 1823. (br. 38277-2567) mišljenje gubernija iz Zadra. Dalmatinska pokrajinska uprava dala je 24. II 1824. (br. 22236-5221) takvo mišljenje, po kojemu je priključenje Kvarnerskih otoka pokrajini Dalmaciji prihvatljivo.³⁵

Time je zapravo cjelokupni postupak i završen, jer kasnijih mjera niti posljedica nije bilo. Stanje je ostalo nepromijenjeno.³⁶

5.

Vladajući su iz Beča ponovno nanijeli težak udarac Hrvatskoj 1797. god. kada zaposjedaju Dalmaciju i odmah odlučno odbijaju da je ponovno združe u tradicionalnu državnopravnu vezu Kraljevine Hrvatske i Slavonije, kao *trojedne kraljevine*. Nakon toga 1809. god. teško osakaćuju Bansku Hrvatsku ustupajući Francuskoj cjelokupnu prekosavsku Hrvatsku južno od Save.³⁷ Nakon sloma francuske vlasti u Ilirskim provincijama god. 1813. ne samo da ustraju uporno na odvajanju Dalmacije od Hrvatske i Slavonije, i ne samo da niti ne pomišljaju da područje provincije Civilne Hrvatske (iz sastava Ilirskih provincija) priključe Hrvatskoj i Slavoniji nego poriču i odbijaju izvršiti obećanje iz god. 1809. da će obnoviti status quo ante čim od Francuske preotmu prekosavsku Hrvatsku. Nakon tolikih nastojanja i moljavanja bečki je dvor, kako smo već istakli, tek 1822. god. vratio u prekosavskoj Hrvatskoj stanje od prije 1809. godine. Bečki je dvor uspio u svojoj taktici toliko zaokupiti i Hrvatsku i Ugarsku oko toga prekosavskog teritorija, te Primorja i Rijeke da je faktički u drugi red potisnuo pitanje reinkorporacije Dalmacije u njenom tradicionalnom teritorijalnom prostranstvu, te pitanje cjeline teritorija provincije Civilne Hrvatske i Istre.

Međutim, Hrvatski sabor nije propuštao da kao »Congregatio generalis statuam et ordinum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae«, dosljedno traži »ponovno utjelovljenje« — »reinkorporaciju« Dalmacije. Dosljedno ponavljanim obavezama ugarsko-hrvatskih vladara da vrate Trojednoj kraljevini dijelove teritorija koji su joj stjecajem povijesnih okolnosti bili oduzeti,³⁸ Sabor tako npr. i god. 1802. zaključuje: kako je Dalmacija, ranije mletačka, revindicirana, pa se sada u smislu inauguralne zakletve vladara ima vratiti »svetoj kruni Kraljevine Ugarske«; poklisari Hrvatskoga sabora poradit će na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru da se »taj integralni dio kralje-

³⁵ AH, Banski spisi, kut. 152, ff. 574—577.

³⁶ I novom je crkvenom organizacijom austrijska vlast učvrstila novo upravno-teritorijalno stanje. Sve do 1828. god. postojale su na sjeveroadrskim otocima tri biskupije: krčka, osorska i rapska, sve tri podložne metropoliji u Zadru. Papinskom bulom Locum beati Petri od 30. VI 1828. ukinute su rapska i osorska, te pridružene krčkoj biskupiji, a ta sjedinjena krčka biskupija podvrgnuta je od 3. VIII 1830. metropoliji u Gorici!

³⁷ Stj. Antoljak, Dalmacija, Hrvatska s primorjem ..., 148.

³⁸ Stj. Antoljak, Dalmatinsko pitanje kroz vjekove, Zagreb 1944, daje najiscrpniji pregled nastojanja oko reinkorporacije Dalmacije, pa i onih starijih nastojanja do XIX st.

vinâ iure postliminio ponovno sjedini s tim kraljevinama pod banskom vlasti, pa tako ponovno pridruži svetoj kruni Kraljevine Ugarske«. ³⁹

I tim se zaključkom, dakako, podrazumijevala Dalmacija u prostranstvu koje obuhvaća i sve sjevernojadranske otoke, dakle, i kvarnerske otoke Krk, Cres i Lošinj.

Analogni se zaključci Hrvatskog sabora ponavljaju. Tako npr. na saborskom zasjedanju 1811, ⁴⁰ a zatim i na zasjedanju 1825. godine. ⁴¹ Slijedi saborski zaključak god. 1832. u istom smislu; ⁴² isto tako i na zasjedanjima 1839, ⁴³ pa 1843, ⁴⁴ i 1845. godine, kada se ističe potreba ubrzanja donošenja odluke o reinkorporaciji Dalmacije. ⁴⁵ Evidentiranje i sistematiziranje municipalnih prava Trojedne Kraljevine, na čemu se po nalogu Hrvatskog sabora intenzivno radilo tijekom prve polovice XIX st., imalo je također služiti, uz ostalo, i dokumentiranju zahtjeva za reinkorporacijom Dalmacije, te uspostavljanju obnovljene vlasti hrvatskoga bana i na tom dijelu Trojedne Kraljevine. ⁴⁶

Bečki vlastodršci dosljedno ignoriraju sve te zahtjeve Hrvatskog sabora. Istovremeno austrijska vlast u Dalmaciji sistematski radi na poticanju dalmatinskog regionalizma, koristeći zatečene a raširene osjećaje municipalizma razvijene tradicijom tijekom dugih stoljeća dalmatinske povijesti; vlast potiče isticanje postojećih i nepostojećih »specifičnosti« Dalmacije, koje da traže njen poseban status kao posebne upravne jedinice. Austrijska je vlast već tijekom prve polovice XIX st. uzgojila i dovoljno svoje birokracije u Dalmaciji, koja će zatim, braneći svoje pozicije, sve ustrajnije provoditi smjernice bečkih vlastodržaca, a te su trajno i dosljedno ostale iste: *zadržati glavni dio istočnojadranske obale pod što neposrednijom vlašću centralnih organa Monarhije u Beču*, objedinivši cjelokupni obalni pojas u dvije osnovne upravne pokrajine — Dalmaciju i tzv. Austrijsko primorje; izuzetak, učinjen 1822. god. obnovom pristupa Kraljevini Ugarskoj na Rijeci i dijelu Hrvatskog primorja, ⁴⁷ nimalo i nipošto ne proširivati!

³⁹ Zaključci Hrvatskog sabora, IX, 1777—1808, Zagreb 1974, izd. Arhiva Hrvatske u Zagrebu, str. 293—294. U čl. 6, iz instrukcije poklisarima na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru u Požunu: »... Pod slavnim žezlom Nj. Veličanstva Dalmacija, koja je ranije bila u posjedu Mletačke Republike, ponovno je oslobođena, te bi se sada u smislu krunitbene zavjernice što ju je dalo Nj. Veličanstvo morala vratiti pod svetu krunu Kraljevine Ugarske; stoga će gospoda poklisari sve pokušati, da ovaj integralni dio kraljevinâ bude ovima ponovno pridružen iure postliminio, pod zakonitu bansku vlast, i da se tako ponovno sjedini svetoj kruni Kraljevine Ugarske«.

⁴⁰ Isto, X 1808—1814, Zagreb 1975, 149—150.

⁴¹ Isto, XI, 1825—1832, Zagreb 1976, 19.

⁴² Isto, 180.

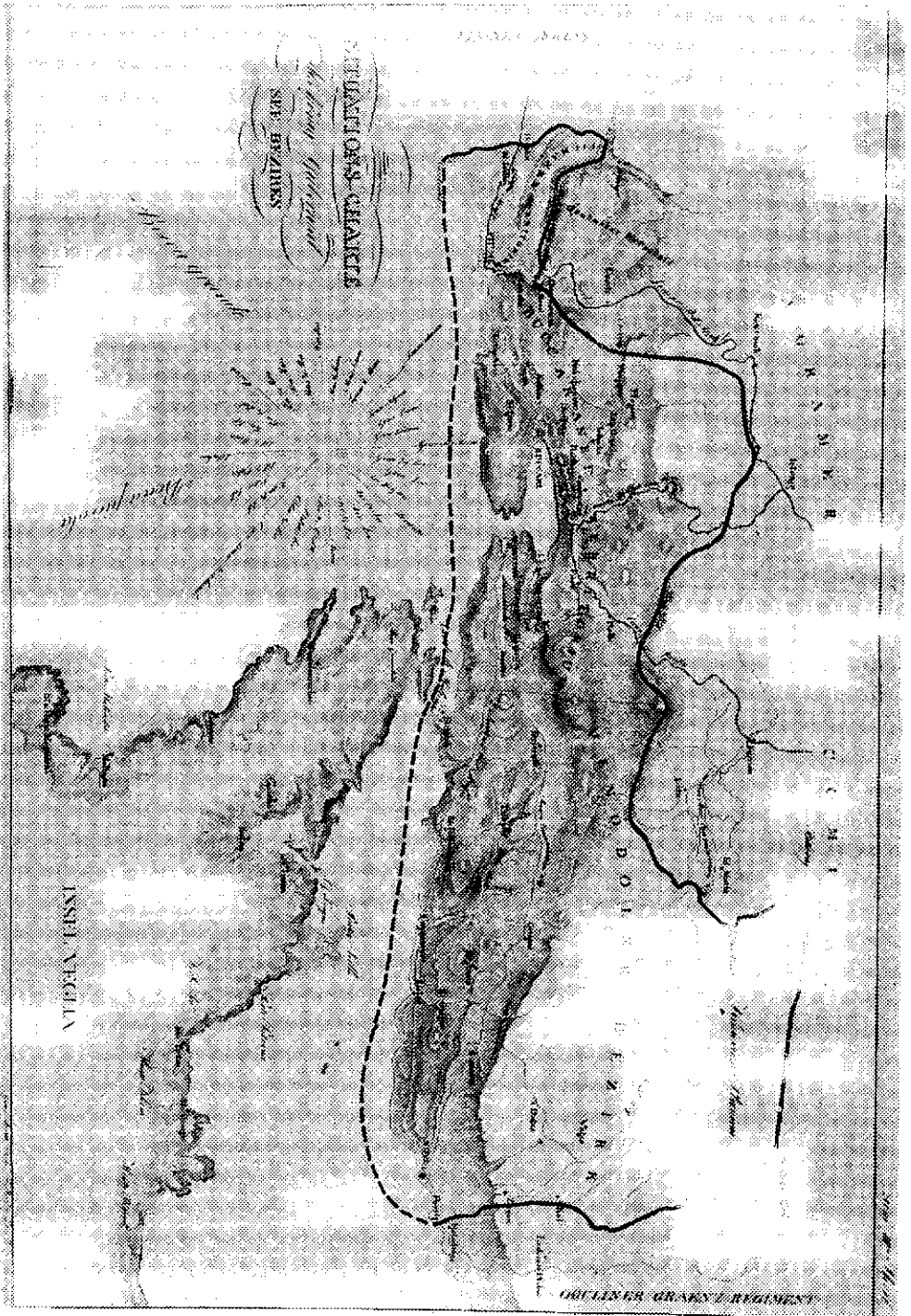
⁴³ Isto, XII, 1836—1847, Zagreb 1980, 85.

⁴⁴ Isto, 152.

⁴⁵ Isto, 196, 219. Tekst saborskog zaključka iz čl. IX glasi: »Redovi i staleži su žarkim željama priželjkivali tijekom tolikih godina ponovno priključenje Dalmacije, koja je od samih prapočetaka ovih kraljevinâ bila njihov integralni dio; stoga su odlučili ponovnim molbama zatražiti od Nj. Veličanstva da se dobrostivo udostoji narediti što skorije ponovno priključenje Dalmacije, i tako milostivo provesti u djelo čl. V saborskih zaključaka iz 1830. godine«.

⁴⁶ Isto, XI, 57, 101—102, 137—138; XII, 60, 89, 99, 122—123, 143, 149, 272, 280. Uz to vidi: De municipalibus iuribus et statutis Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, Zagrabiae 1830. Pregled priličnog dijela dokumentacije o pravima na Dalmaciju sadrži i katalog br. 1a Arhiva Hrvatske u Zagrebu.

⁴⁷ Vidi priloženu kartu tog upravnog područja.

Područje »Riječkog gubernija« poslije 1822. god.

Nadošla je, međutim, *četrdeset osma*, pa iako nije bila tako *burna* u Hrvatskoj, postavila je na dnevni red mnoga temeljna pitanja društvenog i političkog sustava u gotovo svim hrvatskim krajevima. U sklopu takvih temeljnih pitanja bilo je i pitanje teritorijalne cjelovitosti, *teritorijalnog integriteta*, Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.

Na velikoj narodnoj skupštini u Zagrebu, ožujka 1848. god., u poznatim »Zahtjevanjima naroda« od 25. III 1848. tražilo se, uz ostalo, i ovo: »3. Krepko i novo sjedinjenje u svakom smislu naše po zakonu i dogodovštini k nama pripadajuće kraljevine Dalmacije s kraljevinom hervatskom i slavonskom, kao takodjer cijele naše vojničke granice glede političkog upravljanja, kao i svih ostalih tečajem vremena izgubljenih s ugarskimki varmedjama i s austrianskimi državama sjedinjenih stranah domovine naše«.

K tome se, u t. 10. predviđalo da bi se zasjedanja državnoga sabora Trojedne Kraljevine držala naizmjenično u Zagrebu, Osijeku, Zadru ili Rijeci.⁴⁸

Najcjelovitije, i u detaljima, izrekao je teritorijalne zahtjeve Hrvatski sabor na svom poznatom zasjedanju započetom 5. lipnja 1848. godine.⁴⁹ Dakako, i sada je, na ovom četrdesetosmaškom Saboru jedan od najosnovnijih zahtjeva: »reinkorporacija Dalmacije«, a taj se zahtjev ovako izriče:

»Da se kraljevina dalmatinska kao cieloviti dio sa trojednom kraljevinom sjedini, — a ostale jugoslavjanske pokrajine monarhije austrijske, kao što je novoustrojena vojvodina srbska, zatim dolnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istria i Gorica da se u bližnji savez s ovima kraljevinama metnu«.⁵⁰

I u posebnoj predstavi upućenoj 10. VI 1848. vladaru Hrvatski sabor ponavlja:

»Buduć da je to naravno, da se srodni puci priljubljuju i kraljevina dalmatinska tako po starih, zakonom ukriepljenih pravih, kako takodjer po prisegi koja se prigodom krunjenja polaže, i po svečanih obećanjih Vašega Veličanstva cieloviti dio ovih kraljevinah sačinjava, imade se rečena kraljevina dalmatinska tako glede zakonotvorstva kao i glede administracije iliti upravljanja s ovimi kraljevinami posve sjediniti, a ostale jugoslavjanske pokrajine velike cesarevine, kao što je novouskrsnuvša Srbska vojvodina, za koju mi time želimo da ju Vaše Veličanstvo po starih naroda srbskoga pravih premilostivo potvrditi dostoji se, zatim dolnja Štajerska, Koruška, Kranjska, Istria i Gorica, da se u bližnji savez sa ovimi kraljevinami metnu«.⁵¹

Pod »Dalmacijom« se i sada, i u tim zahtjevima Hrvatskoga sabora, podrazumijevalo njeno nekadašnje prostranstvo, uključivši i *Kvarnerske otoke*. O tome svjedoči saborska dokumentacija. Tako npr. u tekstu predviđenog sporazuma između Trojedne Kraljevine i Kraljevine Ugarske, u smislu čl. XX saborskih zaključaka, nabrajaju se u § 2 d) zemlje koje pripadaju Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, pa se na kraju nabrojanja kaže »... čitava Dalmacija s pripadajućim joj otocima i otocima Krkom, Cresom i Lošinjem«.⁵²

⁴⁸ J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848—49*, Zagreb 1979, 51—52.

⁴⁹ St. Pejaković, *Aktenstücke zur Geschichte des kroatisch-slavonischen Landtages und der nationalen Bewegung vom Jahre 1848*, Wien 1861; I. Kukuljević, *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, II, Zagrabiae 1862*, 315—361.

⁵⁰ I. Kukuljević, n. dj., 324, u čl. XI t. 6.

⁵¹ Isto, 360 u t. 6.

⁵² St. Pejaković, n. dj., 122.

Opća težnja da se raspoloženje četrdeset osme usmjeri, uz ostalo, i za što intenzivniju akciju priključenja Dalmacije u zajednicu Trojedne Kraljevine dovela je i do upućivanja poziva iz sjeverne Hrvatske općinama i pojedincima u Dalmaciji da i oni poduzmu i ubrzaju političku akciju u istom pravcu. Najpoznatiji je takav poziv sa strane grada Zagreba, kojemu je bio priložen i tekst citiranih »Zahtijevanja naroda« od 25. III 1848. godine.⁵³ U literaturi je već dovoljno dokumentirano prikazano kako su ta raspoloženja i akcije uzbunila austrijsku vlast u Dalmaciji, osobito u Zadru kao sjedištu pokrajinske uprave, a ništa manje i vladajuće u Beču.⁵⁴ Njihovu reakciju najbolje ilustrira stajalište Gubernija u Zadru od 8. IV 1848, kojim upućuje prijekor podređenim organima na terenu što mu dostavljaju primljene primjerke citiranog poziva iz Zagreba, te ih upućuje da takve spise odlože ad acta ili unište.⁵⁵ Uz to, vlast je odmah organizirala grupu »Dalmatinaca«, koja već 1. IV 1848. u Beču ulaže »protest« protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, a u Zadru vlast daje zadatak općinskoj upravi da izrazi zadovoljstvo s navedenim protestom u Beču, te da pozove i druge dalmatinske općine neka učine to isto.⁵⁶ K svemu tome, vlast se pobrinula da zadarska općinska uprava pošalje 12. IV 1848. i adresu vladaru protiv nastojanja za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. To je i učinjeno, a vladar je, dakako, izrazio svoje zadovoljstvo sa stajalištem u zadarskoj adresi.⁵⁷ Podsjetimo da u to vrijeme, počevši od ožujka 1848. god., počinje i iz Venecije kampanja, u ime neke navodne grupe »Dalmatinaca« i »Istrana« za priključenje Dalmacije i Istre Italiji.⁵⁸

Austrijskoj je vlasti uspijevalo da tijekom većeg razdoblja 1848. god. podržava, pa i pojačava, slične ispade i propagandu protiv reinkorporacije Dalmacije Trojednoj Kraljevini, raspirujući sve moguće vidove dalmatinskog regionalizma, u ime tobožnjih posebnih interesa Dalmacije i navodnih potreba njene autonomije.

Nekako istovremeno s gornjim akcijama, a uočavajući da četrdeset osma donosi i mogućnosti novih upravno-teritorijalnih rješenja, zadarska je općinska uprava 31. III 1848. uputila poziv općinama Kvarnerskih otoka neka se

⁵³ Stj. Antoljak, 1848. godina i Zadar, *Zadarska revija*, 3, 1972, 237—238.

⁵⁴ Isto; isti, 1848. godina i Split, *Istoriski zapisi*, X, 1—2, Cetinje 1954; G. Novak, *Dalmacija na raskršću 1848. god.*, Rad JAZU, knj. 274, Zagreb 1948.

⁵⁵ Stj. Antoljak, 1848. god. i Zadar, 238.

⁵⁶ Isto, 239—240; G. Novak, *Dalmacija na raskršću...*, 112, navodi kako je i općinska uprava u Splitu pohvalila podnositelje protesta u Beču.

⁵⁷ Stj. Antoljak, 1848. god. i Zadar, 240. U vezi s tom adresom guverner je Dalmacije pisao 13. V 1848. okružnom poglavaru u Zadru, i ovo: »...Ekselencija ministar unutrašnjih poslova obavijestio je Nj. Veličanstvo o toj adresi, te je previšnjim rješenjem od 5. svibnja ministar milostivo ovlašten da objavi zadarskoj općini previšnje zadovoljstvo«. Vidi: G. Praga — A. Zink, *Documenti del 1848—1849 a Zara e in Dalmazia*, »La Venezia Giulia e la Dalmazia nella rivoluzione nazionale del 1848—1849«, vol. 2, Udine 1949, 524.

⁵⁸ G. Novak, *Dalmacija na raskršću...*, 136. Deviza je bila: »...Građani primorske i kopnene Venecije, braćo u Istri i Dalmaciji i svi ostali, koji ste do 1797. god. sačinjavali našu otadžbinu, pohrlite svi, sakupite se uz Kraljicu Jadranskoga mora...«

opet, kao nekada, sjedine s Dalmacijom u jednu upravnu cjelinu.⁵⁹ Osnovne su teze toga poziva:

Pradavna je vezanost Kvarnerskih otoka s Dalmacijom, sjedinjenih »u bratskoj vezi«; stanovnicima tih otoka i Dalmacije jednaki su i jezik, i običaji i navade, i mišljenja, pa sjedinjenje odgovara i povijesnim uspomenu i nacionalnim simpatijama. U to ustavno vrijeme, kada su narodi pozvani da izraze svoje zahtjeve, patriotska dužnost nuka zadarsku općinsku upravu da pozove otočane neka »u okvirima zakonitih granica učine sve što je moguće, da se u novom poretku stvari ponovno sjedine s vlastitom subračom Dalmatincima«; time bi se obnovile stare neraskidive veze, a sve u nadi, da će doći dan kada će se »svi koji su Dalmatinci« jednoglasno izreći za: »slogu među njima, sreću njihove domovine i vjernost obožavanom austrijskom suverenu«! Pismenim se putem mogu sa zadarskom općinom razjasniti sve dvojbe ili teškoće koje bi se javile, pa da se na jednakoj platformi podnesu zahtjevi nadležnim organima. Napominje se, na kraju, kako Zadar radi i na uspostavljanju pravničke škole, koja da će i sinovima kvarnerskih općina biti od koristi. Poziv — »adresa« završava poklicima: »Živio car! Živio ustav! Živila sloboda štampe. Živila sloga i bratska privrženost između svih Dalmatinaca!«

Taj je poziv imao određenog odjeka, i to u općini Mali Lošinj. Ona se 25. IV 1848. velikom većinom glasova izjasnila za pripojenje pokrajini Dalmaciji.

O glasovanju na Lošinju izrađen je zapisnik u kojemu je zabilježeno: da se zadarska općina obratila Lošinju dopisom br. 1672 od 31. III 1848, te pozvala općinu Mali Lošinj da se izjasni za sjedinjenje s pokrajinom Dalmacijom, »pa da s njom dijeli svoju buduću sudbinu«; da je lošinjska općina konzultirala stanovnike, i to poimenično sve glavare obitelji koji plaćaju neki javni porez, kako bi se ustanovilo da li prihvaćaju navedeni poziv iz Zadra, ili žele ostati u sklopu pokrajine Istre; uz to je lošinjska općina objavila i odgovarajuću obavijest pučanstvu (br. 131) od 18. IV, a uputila je i pozive pojedincima preko glavara pojedinih kontrada Lošinja; nakon što se sakupilo stanovništvo na javnom trgu Malog Lošinja, te nakon govora župnika Skopinica o važnosti predmeta koji treba raspraviti i o njemu odlučiti, a pošto su prisutni upozoreni da moraju u prvom redu voditi računa o interesima cjelokupnog pučanstva općine, prešlo se na sabiranje glasova, i to po

⁵⁹ Stj. Antoljak, 1848. god. i Zadar, 236. Gazzetta di Zara, 4. V 1848, No. 35, Supplemeto. Naslov je poziva: »Indirizzo della Congregazione Municipale di Zara diretto alle Rappresentanze Comunali delle isole del Quarnero in data 31 marzo 1848«. Pisan je talijanskim jezikom, a naslovcima se obraća s »Gospodo!«. U ime zadarske općine tu »adresu« su potpisali: Nachich, Filippi, Zanutig, Federici, G. Salgheti-Drioli, S. Petrovich, Cernizza, De Parma, te sekretar općine Sanson. Iz cit. zadarskih novina vidi se da je glavni inicijator te »adrese« Kvarnerskim općinama Gian-Giuseppe Filippi, advokat, prisjednik općinskog vijeća u Zadru. Međutim, iste novine u br. 42/26. V 1848. donijele su javnu izjavu Filippija, datiranu 25. V, u kojoj kaže: »Pošto sam se odrekao kako funkcije prisjednika Municipija, koju sam primio prošlog mjeseca ožujka, tako i funkcije vijećnika, koju sam još od prije vršio, to izjavljujem da je prestala svaka i bilo koja moja ingerencija u poslovima i odlukama Municipija«. Iz pristupačne građe nisu vidni motivi razilaženja, koji su Filippija naveli na odricanje od funkcija i na cit. izjavu.

kontradama; glasovanje je dalo ovaj rezultat: za ostanak u okvirima pokrajine Istre 21 glas, a za priključenje Dalmaciji 428 glasova.⁶⁰

Općina Mali Lošinj uputila je i posebnu delegaciju u Zadar da se saopći i proslavi donesena odluka.⁶¹ Posebnim brodom stigla je ta delegacija 29. IV 1848. u Zadar, gdje je svečano dočeka. Svečanu povorku sa zadarske obale prema zadarskoj općini predvodila je vojna glazba, a pratile su je dvije kompanije Narodne straže; upriličene su razne prigodne svečanosti u Zadru; delegaciju je primio i namjesnik Dalmacije Turszky. Na svečanom prijemu u zadarskoj općini zaključeno je da grupa »uglednih građana« iz Zadra uzvratiti posjet Lošinj i zahvali se tamo na donesenoj odluci o sjedinjenju s Dalmacijom, te da zatim ta zadarska delegacija posjeti i ostale kvarnerske općine, da ih detaljnije upozna s ciljevima inicijative za ponovno priključenje Kvarnerskih otoka pokrajini Dalmaciji.⁶²

U Velom Lošinjju također se glasovalo o zadarskom pozivu. Izvještaj kotarskog komesara od 1. V tvrdi da je glasovao »samo puk«, a rezultat da je bio: 131 glas za priključenje Dalmaciji, a svega 5 glasova za dalji opstanak pod tršćanskim gubernijem.⁶³

Izvještavajući okružnog poglavara u Pazinu 28. IV o glasovanju u Malom Lošinjju, tamošnji kotarski komesar navodi kako je Lošinjane odgovarao neka ne šalju delegacije u Zadar; dodaje tome da se i Dalmacija izjasnila za podršku Trstu (!), pa se akcija oko Kvarnerskih otoka može smatrati »smiješnom stvari«.⁶⁴ No, rezultati glasovanja u oba Lošinja nisu bili nimalo šaljivi, pogotovo to nisu bili u kompleksu cjeline zbivanja na tome otoku tijekom proljeća četrdeset osme. Vlasti su tada podosta zauzete čuvanjem reda i mira;⁶⁵ u povodu zahtjeva naroda bilo je smjenjivanja načelnika, općinskog liječnika i župnika;⁶⁶ odredbe o regrutaciji naročito su uzbunile narod;⁶⁷ u Velom Lošinjju većina je lojalna, no bilo je nekih glasova za priključenje otoka Republici proglašenoj u Veneciji;⁶⁸ venecijanske su novine

⁶⁰ AH, Banski spisi, kut. 152, ff. 590—591, to je prijepis cjeline zapisnika, koji su potpisali: upravitelj Kotarskog poglavarstva, cijeli »provizorni odbor« lošinjske općine, glavari kontradā i župnik. Zadranin A. Fasolo, tada stanovnik Malog Lošinja, u svom pismu zadarskoj općini od 26. IV 1848. oduševljeno opisuje i utisak što ga je u Lošinjju ostavila zadarska »adresa« i svečano i oduševljeno raspoloženje u kojemu je velikom većinom glasova odlučeno u prilog ponovnog sjedinjenja otoka Lošinja s Dalmacijom. Navodi da su postojale dvije izborne kutije, na jednoj natpis »Istra«, a na drugoj »Dalmacija«. Nakon objave rezultata, veli, orili su se poklici: »Živio Zadar«, »Živila Dalmacija!« Iz omjera glasova (428:21) dovoljno je očvidna stvarna privrženost ovoga naroda Dalmaciji. Vidi: Gazzetta di Zara, 4. V 1848, No. 35, Supplemento.

⁶¹ Gazzetta di Zara, 4. V 1848, No. 35, Supplemento. Lošinjsku su delegaciju sačinjavali: Antonio Romano Cosulich, dr F. Vidulich, G. Hrellich i G. Ivancich, praćeni od grupe građana.

⁶² Isto. U zadarskoj su delegaciji bili: P. Federici i M. Cernizza, kao općinski prisjednici; conte F. Borelli, kao općinski vijećnik i zapovjednik Narodne straže; dr C. de Begna i dr A. Rolli, kao općinski vijećnici i kapetani Narodne straže; dr B. Petris, advokat; dr F. Petris, okružni liječnik, te svećenik Don L. Bolmarcich.

⁶³ Doc. br. 476, AMSI vol. 34.

⁶⁴ Isto, br. 464.

⁶⁵ Isto, br. 303, 306, 310, 312, 448.

⁶⁶ Isto, br. 317.

⁶⁷ Historijski arhiv u Pazinu (u nastavku skraćeno: HAP), Okružno poglavarstvo za Istru, kut. 5, br. 223/1848. god.

⁶⁸ Doc. br. 386 u AMSI, vol. 34.

početkom travnja 1848. god. objavile članak po kojemu se otok Lošinj već izjasnio za spomenutu Republiku, pa su oba Lošinja zaključila da tu neistinu demantiraju u tršćanskim novinama »Osservatore Triestino«; nemire podržava »stranka« bivšeg načelnika općine; Lošinj je dobio vojnu posadu, s odredom od 40 vojnika, koji su stigli na otok 11. IV; noćne straže vršile su »mješovite ronde«, sastavljene dijelom od vojnika, a drugim dijelom od pripadnika Narodne straže, u koju vlasti nemaju pravog povjerenja.⁶⁹ Posebne je brige vlastima zadavao i lošinjski svećenik J. Jerolimić, za kojega vlasti tvrde kako se javno izjašnjavao za status Kvarnerskih otoka kao samostalne oblasti s nezavisnom vladom, u vidu neke »nezavisne republike«; nadležni krčki biskup i okružni poglavar u Pazinu dopisuju se o tome, predviđajući da se Jerolimić ukloni iz Lošinja, ali se on i usprkos tim pritiscima još dugo održao u Lošinju, sudjelujući u javnim demonstracijama.⁷⁰ Ukratko, cjelina zbivanja i raspoloženja na otoku Lošinju bila je za vlast nepogodna i neizvjesna, pa je morala tamo poslati vojnu posadu da osigura svoj red, a 21. IV 1848. morao je k tome lošinjski kotarski komesar javnim proglasom zabraniti sakupljanje ljudi na javnim mjestima, te širenje lažnih glasina, uzbunjivanje naroda i sl.

Na Cresu se javno previranje očitovalo u odlučnom otporu protiv postojeće carinske tarife i carinskih činovnika, osobito na dane 25. i 26. III, kada je kotarski komesar bio prisiljen objaviti suspenziju naplate carina. Posebni izaslanik Okružnog poglavarstva upućen na Cres umirivao je narod, i primirio ga uz obećanje o sniženju spomenute tarife; u svome izvješčaju navodi: postojeća tarifa, ista kao u Dalmaciji, neprikladna je za ove krajeve, jer teži zaštititi industrije koje ovdje nema; Kvarnerski otoci zajedno s Dalmacijom podnose te trete, ali ti otoci ne participiraju u nekim privi-

⁶⁹ HAP, Okružno poglavarstvo za Istru, kut. 5, br. 283/1848. god. Izvještaj kotarskog komesara iz Malog Lošinja upućen okružnom poglavaru u Pazinu. Tri godine kasnije (tj. 1851) lošinjski je župnik drukčije prikazivao spomenute »stranačke« odnose, i to ovako: bivši načelnik u Malom Lošinju A. Cosulich bio je i ostao vjeran caru i Monarhiji; na vijest o proglašenju ustavnosti u Austriji, ožujka 1848. god., skupina naoružanih ljudi prisilila je načelnika da odstupi, zauzela je općinsku upravu i formirala »provizorni odbor«, te upriličila slavlje »svjetine«; novi su se upravljači nazivali: »prijatelji naroda«, »ljudi od naroda«, a svoju »Stranku« — »Beduini«; težili su održavanju svoje vlasti u »ultraliberalnom smislu«, dok su svoje protivnike zvali »Grizini«. Ljudi iz ondašnjeg »provizornog odbora« i sada su (1851. god.) u općinskom vijeću, jer, oni se »po običaju liberalčina« (»liberaloni«) prikazuju ultravjernima (»fedeloni«) austrijskoj vlasti »uvijek kada im zatreba da se maskiraju«. Vidi: Doc. br. 680 u AMSI, vol. 37. Iste godine 1851. dao je o A. Cosulichu svoje mišljenje i krčki biskup B. Božanić, navodeći kako je bivši lošinjski načelnik »uvijek i riječju i djelom pružao dokaze religioznosti i primjernog ponašanja, kako moralnog tako i političkog«, te kako je mnogo prepatio od »pobunjenih« 1848. godine. Isto, br. 644. O tim »strankama« vidi i napomene M. Rojnića, Nacionalno pitanje u Istri 1848—1849, Historijski zbornik, Zagreb 1949, god. II, br. 1—4, str. 92. Zadarske su novine u listopadu 1848. god. javile o ponovnim zaostrenim odnosima u Malom Lošinju, koje su poticali župnik Skopinić, bivši načelnik Cosulich, Valentin Ivančić i Luka Nikolić; naziva ih se »reakcionarima« koji su tražili intervenciju austrijske vojne posade 14. X 1848. protiv naroda, s obrazloženjem da će se izazvati neredi uz traženje ostavke župnika. Vidi: La Dalmazia costituzionale, br. 24/26. X 1848.

⁷⁰ Doc. br. 417, 489, 494 u AMSI, vol. 34. Okružni poglavar baron Grimschitz piše biskupu B. Božaniću 8. V 1848. uz ostalo: »... Ako vi ne možete ukloniti tog svećenika iz Lošinja, ja ću za to osigurati svjetovnu silu prinude«!

legijima Dalmacije, kao što su oslobođenje od zemljarine i od vojne dužnosti; oni imaju »dvojak položaj uz dvostruke terete«; još pred 4 godine uputili su otoci delegaciju vladaru tražeći pomoć, ali bez uspjeha; svi su slojevi pučanstva ozlojeđeni, pogotovo uz strogost postojećih financijskih organa; razborito bi bilo da se udovolji njihovom zahtjevu za sniženje carinske tarife; zastoј u izvozu drva u Veneciju teško ih pogađa. I u ovom slučaju izvještaj završava zahtjevom: treba na Cres poslati odred od 100 vojnika, jer se Narodna straža ne može koristiti za održavanje reda u poštivanju financijskih popisa.⁷¹ To pitanje carina ostalo je otvoreno političko pitanje, ali su se neki vidovi političke propagande očitovali i u vidu ispisanih parola, koje su prema službenom izvještaju glasile: Živio Papa Pio IX; Živila slaboda; Živio Sv. Marko; Van s Nijemcima!⁷²

Okružni poglavar iz Pazina interesirao se 13. IV 1848. da li je i u Cres stigao zadarski poziv za sjedinjenje s Dalmacijom, te kakav je utisak ostavio na Cresane. Odgovoreno mu je 19. IV da je poziv stigao, i da je ostao bez nekog odjeka; creska će općina odgovoriti negativno, tj. odbijajući priključenje Dalmaciji; k tome, na poziv Magistrata grada Trsta održan je sastanak u općinskom vijeću, te jednodušno zaključeno da se i Cres pridruži tršćanskoј delegaciji koja će vladaru izložiti potrebe ovih krajeva.⁷³ Kako se vidi, iz Trsta nije kasnila protuakcija nastojanjima iz Zadra.

Koliko se može prosuditi iz sačuvanih izvora, i općina Osor je negativno odgovorila na zadarski poziv. Jednako su postupile i općine otoka Krka.

I na otoku Krku nezadovoljstvo se izražavalo u vidu otpora carinskoј tarifi, pa i prigovorima zbog visine svih nameta, a ošobito u povodu najave regrutacije. Kotarska upravna vlast ne prijavljuje neke osobite ispade, ali ih ne isključuje, pa i ona traži da se i na Krk pošalje redovna vojska s obrazloženjem da Narodna straža nije siguran čuvar reda i mira, kako zbog pomanjkanja discipline, tako i zbog nedostatka oružja za njene odrede; u Baški je bilo i otpora uvrštavanju ljudi u odrede Narodne straže.⁷⁴ Kotarski komesar iz Krka smatrao je 29. III 1848. da bi trebalo odgovoriti regrutaciju dok se duhovi ne primire,⁷⁵ a 15. IV ponavlja: poslušnost se može postići samo sredstvima značajnije vojne sile.⁷⁶

Kotarski komesar iz Krka javio je 1. IV 1848. Okružju u Pazinu da na Krku nije bilo nekog odjeka u prilog »ustanka« u Veneciji, a isto tako niti u prilog težnji Hrvatske, na Krku poznatih, da se Hrvatska odvoji od Ugarske, pa da s Dalmacijom i Hrvatskim primorjem tvori posebnu kraljevinu; stanovnici kotara Krk, tvrdi on, ne žele ni »pod Veneciju, niti pod Hrvatsku«, nego žele ostati sjedinjeni u pokrajini *Austrijsko primorje*.⁷⁷

Međutim je početkom mjeseca travnja i na Krk stigao zadarski poziv za sjedinjenje Kvarnerskih otoka s Dalmacijom. Tim povodom kotarski ko-

⁷¹ HAP, Okružno poglavarstvo za Istru, kut. 5, br. 220/1848. god. Izvještaj kotarskog komesara Heuflera upućen okružnom poglavaru u Pazinu 6. IV 1848.

⁷² Doc. br. 404 u AMSI, vol. 34.

⁷³ Isto, br. 397 i 419.

⁷⁴ Isto, br. 318, 320, 324, 331, 355, 390, 407.

⁷⁵ Isto, br. 331.

⁷⁶ Isto, br. 407.

⁷⁷ Isto, br. 343. Izvještaj kot. komesara J. Kupferscheina okružnom poglavaru u Pazinu baronu Grimschitzu. Istu tvrdnju ponavlja taj okružni poglavar 5. IV u svom izvještaju Guberniju u Trstu. Isto, br. 357.

mesar iz Krka izvještava u Pazin: taj je zadarski poziv ovdje izazvao uzbuđenja, jer narod Krka — ako Ugarska i Hrvatska žele sebi priključiti Dalmaciju — ne želi ni pod Ugarsku niti pod Hrvatsku; dalje, da ima strahovanja kako bi potpadanjem pod Dalmaciju mogao Krk doći pod Veneciju, a to na Krku još manje žele. Izvještaj tome dodaje: kako nije vjerojatno da iza zadarskog poziva stoji Dalmatinac Tommaseo.⁷⁸

Već spomenuta protuakcija iz Trsta došla je na Krku osobito do izražaja. Nijemci na položajima kotarskog komesara za kotar Krk, i načelnika grada Krka, pobrinuli su se za to. I Krk se priključio tršćanskoj akciji za delegaciju vladaru, a kao svoje zahtjeve, »jednoglasno« prihvaćene od svih krčkih općina, postavili su 17. IV 1848. ovo:

1. Da otok Krk, zajedno s Cresom i Lošinjem, bude »definitivno i zauvijek« pripojen pokrajini Austrijsko primorje i Istri, s kojima sačinjavaju »značajnu avangardu protiv ugarskih i hrvatskih granica, a ujedno i rasadnik sposobnih zemljoradnika i neustrašivih mornara na korist trgovine i ratne mornarice«.

2. Ukidanje ili bar značajno sniženje cijene soli, te dozvolu da se uredi solila, uz uvjete kao što je to u Istri; to bi valjalo provesti zbog potreba dnevne potrošnje pučanstva, te za soljenje ribe, a sol bi bila i novi proizvod ovoga otoka, sada zanemareni ali nekada postojeći u njegovu gospodarstvu.

3. Ukidanje zabrane sadnje duhana, uz dozvolu svakome da ga uzgaja, bilo za osobnu potrošnju, bilo i za prodaju, te da otok tako dobije novi agrarni proizvod; time bi otok dobio i naknadu za propalu proizvodnju krumpira, koja je gotovo nepopravljiva.

4. Ukidanje, potpuno i najhitnije, dalmatinske carinske tarife na Kvarnerskim otocima, te potpuna sloboda trgovine, »osnovne baze za oživljavanje obrta na otoku«. »Otok Krk, naujudaljeniji od Dalmacije, od čijeg se siromaštva ne može Krk nadati nikakvoj koristi, niti je zahtijevati, sadašnjom je carinskom linijom odvojen od Ugarskog primorja, odvojen je i od same Istre kojoj pripada po upravnoj vezi, izoliran je od svake trgovine, te prinuđen da se snabdijeva pod najtežim carinskim daćama, i to za robu koja je najpotrebnija za tekući život«.

5. Ukidanje nove daće, koja još nije stupila na snagu, a izazvala je posvuda zgražanje; to je »desetina Sv. Marka« i desetina travarine, kojima se htjelo opteretiti samo otok Krk; ustupanje tzv. »komunada« na mješovitu upotrebu, kako što se od najstarijih vremena prakticiralo na ovom otoku, na korist ispaše stoke.

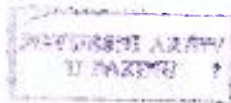
6. »Ekskluzivna dominacija talijanskoga jezika u svim službenim poslovima i kod svih organa, kao i u gimnazijama i u svim školama pokrajine«.

7. Hitna organizacija općina na način kao u cijeloj pokrajini; njihova nezavisnost i slobodštine od svake političke intervencije u stvarima njihove nadležnosti.

8. Sinovima pokrajine davati prednost u svim svjetovnim i crkvenim službama.

9. Olakšanje taksenih doprinosa, te pojednostavljenje zakona o tome.

⁷⁸ Isto, br. 381 od 8. IV 1848.

10. Ukidanje muških samostana na otoku, te dodjela njihove preostale imovine općinama, kako bi se ta imovina pretvorila u općekorisna dobra, a to zbog potpunog siromaštva tih općina i zbog njihovih rastućih potreba. Svega 11 redovnika u klaustrima troše beskorisno prihode, neki ugojeni, u četiri samostana, dok istovremeno općine oskudijevaju u svemu, a privatnici su obvezni da podnose teške žrtve svake vrste za javnu dobrobit; ti redovnici moraju spoznati da je već došlo vrijeme kada moraju ustuknuti: »crkvena dobra pred javnom aktivnosti; tajni moral pred javnim i univerzalnim; predrasude pred inteligencijom«.

11. Pojednostavljenje sudskog postupka kako bi se postiglo što brže rješavanje predmeta i jednakost uredovanja u političko-upravnim, građanskim, krivičnim, upravnim i crkvenim poslovima.

12. Obradivo područje otoka Krka mnogo je veće od postojećeg stanovništva; postoji potreba za radnom snagom u poljoprivredi, stočarstvu, ribarstvu i pomorstvu. Stoga se traži određeno vremensko oslobođenje od vojne dužnosti, ili da barem u slučaju potrebe bude vojna služba dobrovoljna, a i to samo u ratnoj mornarici.⁷⁹

Takve zahtjeve i političke teze dopunjuje i izvještaj od 19. IV 1848. kojim se utvrđuje: nema suprotstavljanja financijskim organima, ali ima i na Krku mnogo više kontrabanda; nezadovoljstvo carinskim sistemom jednako je kao i na Cresu i Lošinj; carinsku tarifu treba svakako sniziti, ili barem obećati takvo sniženje; »u pravcu njihova priključenja Kvarnerski otoci se obrađuju s tri strane, i to: od Dalmacije, od Hrvatske, od Italije«; narod ocjenjuje vladu prema svojim neposrednim interesima; »otočani kažu vrlo točno: mi smo stanovnici ovih morskih grebena koji nisu u stanju da nas prehrane; mi smo ribari, stočari, uz nešto zemljoradnje, a imamo carinsku tarifu kao da smo bogata zemlja s naprednim gospodarstvom«; to je žalosni nesporazum i očita nepravilnost. Uz to se naglašava: poboljšanjem uvjeta života ovoga naroda »zadat će se najbolji protuudar aspiracijama njihovih susjeda«.⁸⁰

Javile su se u to vrijeme i težnje susjedne Rijeke. Izvještaj od 22. IV 1848. spominje kako se i Rijeka uzbunjuje, te da, kako se čini, teži tome da se Kvarnerski otoci priključe pod »njenu vladu«, ali da otočani to ne žele — tvrdi kotarski komesar iz Krka — i da su se već izjasnili kako žele ostati u tiješnoj vezi pokrajine *Austrijsko primorje*.⁸¹

Početak mjeseca svibnja stigla je na Kvarnerske otoke i delegacija Zadra, kako bi i usmenim uvjeravanjem pridobila te općine za njihovo priključenje upravnoj pokrajini Dalmaciji. Prethodno je općina Zadar pismeno najavila dolazak te delegacije i njenu zadaću da objašnjava te ovlaštenja da djeluje kako bi se uklonile sve zapreke »potpunom sjedinjenju svih Kvarnerskih otoka s Dalmacijom«.⁸²

⁷⁹ HAP, Okružno poglavarstvo za Istru, kut. 5. Dopis općine Krk upućen načelniku Magistrata u Trstu. Tekst donosi i S. Mitis u cit. Doc. br. 416, ali nepotpuno, a dijelom i netočno!

⁸⁰ Doc. br. 277. Izvještaj kot. komesara Heuflera upućen okružnom poglavaru baronu Grimschitzu u Pazinu.

⁸¹ Doc. br. 444 u AMSI, vol. 34.

⁸² Historijski arhiv u Rijeci (u nastavku skraćeno: HAR), Općina Osor, kut. 305, br. 63/2058. Primjer takve prethodne obavijesti upućen Općini Osor 2. V 1848.

Na Lošinju nije bilo teškoća za delegaciju jer su obje općine ustrajale na priključenju Dalmaciji, ali su Cres i Osor isto tako ostali protivni težnji Zadrana. Iz Lošinja je u Osor dopratio zadarsku delegaciju i »fanatični« J. Jerolimić s grupom Lošinjana, ali je, tvrdi kotarski komesar, bio prijetnjama potjeran iz Osora.⁸³ Poslije 9. V očekivali su delegaciju na Krku, a tamošnji kotarski komesar unaprijed je najavljivao kako tu neće naići na pozitivnu odluku za priključenje Dalmaciji, s obzirom na to da se »sav narod već odlučno izjasnio« da ostane pridružen Austrijskom primorju.⁸⁴

Isti kotarski komesar izvijestio je 15. V kako je dan ranije bila u Krku zadarska delegacija, ali da je otišla ne postigavši »ništa«; narod je, ponavlja se, čvrsto uz Austrijsko primorje. No, svakako je značajno kada isti predstavnik austrijske vlasti u nastavku svoga izvještaja kaže: »Da je delegacija došla danas, bila bi naišla na simpatije s obzirom na oslobođenje od regrutacije koje je podijeljeno Dalmaciji, a baš danas je došla obavijest da će se ovdje provoditi regrutacija dana 29. o.mj. Treba poslati vojsku toga dana na Krk...«⁸⁵

Zadarska delegacija na Kvarnerskim otocima nije, dakle, unaprijedila izgleda za priključenje tih otoka Dalmaciji. Protuakcija iz Trsta, sjedišta gubernija pokrajine Austrijsko primorje, bila je sve djelotvornija. Čini se da je veći dio uplivnijih građana Krka, Cresa i Osora, talijanaške i provladine orijentacije, podržavao tu tršćansku protuakciju, očekujući zauzvrat niz pogodnosti koje su opisane u naprijed citiranim zahtjevima općina otoka Krka.⁸⁶ Iz Dalmacije, međutim, nisu sustajali u nastojanjima oko priključenja Kvarnerskih otoka.

7.

Splitska je općinska uprava pozdravila odluku iz Lošinja, pa 5. V 1848. piše tamošnjoj općini: »...Mnogo smo godina bili odijeljeni, mnogo su godina birokratske sporosti kušale da podignu ledene barikade usred topline naših osjećaja, ali su ti pokušaji propali, Kvarnerski su otoci ostali uvijek dalmatinski, mi smo ostali uvijek braća Kvarnerskih otoka. I kad je došlo vrijeme narodâ, dovoljan je bio samo jedan sat, i naše su se grudi našle bratski ujedinjene. Hrabri i plemcniti! Ustrajte! Ako bi za sada ustav postavio zapreke našem približenju, ustrajmo, i parlament se neće oglušiti nacionalnim žalbama. Sve nas spaja: jezici, običaji, navike, samo su nas ljudi rastavili...«⁸⁷

Ista splitska općinska uprava piše 5. V 1848. i zadarskoj općini hvaleći njenu inicijativu oko pripajanja Kvarnerskih otoka Dalmaciji, a protiv pripadnosti tih otoka tršćanskoj primorskoj pokrajini, pa uz to spominje i glasove po kojima bi se i Rijeka željela priključiti pokrajini Dalmaciji.⁸⁸

⁸³ Doc. br. 495 u AMSI, vol. 34.

⁸⁴ Isto, br. 496.

⁸⁵ Isto, br. 503.

⁸⁶ Vidi bilj. 79.

⁸⁷ G. Novak, Dalmacija na raskršću..., 124. Rukopisni primjerak teksta toga pisma vidi: HAR, Općina Osor, kut. 305, b.b. Uz to i popratni dopis kojim Općina Mali Lošinj dostavlja taj tekst Općini Osor.

⁸⁸ G. Novak, Dalmacija na raskršću..., 124—125.

U međuvremenu se lošinjska općina obratila i Ministarstvu unutrašnjih poslova u Beču tražeći priključenje Dalmaciji, a to je Ministarstvo zatražilo 7. V 1848. od gubernija u Zadru da se ispituju potrebe i razlozi takvog priključenja, te da Gubernij dade o tome svoje mišljenje; uz to, da Gubernij kao pokrajinska vlast upozori zadarsku općinsku upravu na njen »čudan postupak« u pitanju o kojem je riječ. Guverner Dalmacije tom je zgodom upozorio podređene organe: da se teritorij pojedinih pokrajina može mijenjati samo zakonom; dalje, da je teritorij pokrajina fiksiran u čl. 3. ustava; i, konačno, zatražio je da zadarska općinska uprava temeljito izloži razloge i motive koji su je potakli na traženje priključenja Kvarnerskih otoka Dalmaciji.⁸⁹

Zadarska je općina dala opširno obrazloženje zasnovano na tezama što ih navodimo:

— Duga je tradicija kontinuirane pripadnosti Kvarnerskih otoka Dalmaciji, od rimske vladavine u starom vijeku do francuske vladavine početkom XIX st.; na razloge njihova odvajanja poslije 1810. god. nije utjecao ni položaj tih otoka, niti narodna obilježja stanovnika (jezik, običaji, navade); ni 38 godina odvojenosti nisu stvorile razlike između naroda Dalmacije i Kvarnerskih otoka; nasuprot tome, iako su stanovnici Dalmacije i Istre »slavenski narodi«, oni se ipak razlikuju.

— Teško je, a i beskorisno, sada utvrđivati točne razloge koji su francusku upravu naveli da Kvarnerske otoke odvoji od Dalmacije. Nedvojbeno je to odvajanje bilo protivno i željama i interesima tih otoka, a njihove žalbe protiv odvajanja ostale su bez efekta. Neadekvatna upravna nadležnost, u svim granama uprave, stvarala je, i još stvara, tegobe stanovništvu.

— I talijanske pretenzije sežući »do Kvarnera« priznaju pripadnost Kvarnerskih otoka Dalmaciji! Utoliko više mora tu pripadnost poštivati ustavni režim čiji je osnovni princip: osigurati svakom narodu nepovredivost njegove narodnosti i njegova jezika.

— Konsenzus stanovnika otoka Lošinja za njegovo priključenje Dalmaciji već je izrečen, glasovanjem što je provedeno u Velom i Malom Lošinju. Pri tome treba uzeti u obzir osobitu važnost i značenje Lošinja s njegovim brodarstvom duge plovidbe i organiziranim pomorskim osiguranjem, iako se i pomorstvo Cresa postepeno podiže i jača.

— Što se tiče otoka Krka i Cresa, očekuju se rezultati tamošnjeg glavlovanja o priključenju Dalmaciji. Prema informacijama sigurno je da su želje klera i zemljoradnika, »koji govore ilirsko-dalmatinski«, u cjelini za združjenje s Dalmacijom; »ako pak ima kolebanja, ono potječe od utjecaja jednog dijela posjednika i trgovaca, kao i utjecaja nekih javnih funkcionara na koje su neprijateljski djelovali ponovljeni zahtjevi Dalmatinaca da se ubuduće isključe od namještenja činovnici-stranci«! Poteškoće pri usklađivanju raznih mišljenja moraju ustuknuti kada je u pitanju ostvarenje onih prava koja ustav osigurava narodu.

— Nema nijednog među stanovnicima Kvarnerskih otoka, uključujući i one što su protivni sjedinjenju s Dalmacijom, koji neće priznati da je Dal-

⁸⁹ G. Praga — A. Zink, Documenti . . . , 525.

matinac; isto tako nema nijednog među njima tko bi i pomislio da nije »Dalmatinac«, već »da mu je narodnost ona sa istarskog kopna«.

— Opoziciju sjedinjenju s Dalmacijom potiču trgovački interesi vezā s tršćanskom slobodnom lukom, no takvi motivi ne daju pravo na povredu narodnosti. Općina Zadar je uvijek vodila računa da do sjedinjenja Kvarnerskih otoka s Dalmacijom može doći samo putem posebnog zakona o tome, i pod uvjetima koje postavi takav zakon; ustav pruža mogućnosti, pa se treba nadati da će spomenuti zakon biti, prema prilikama, što prije donesen.⁹⁰

Nakon primitka opisanih obrazloženja od Općine Zadar, u Guberniju za Dalmaciju opširnije je 21. VI 1848. elaborirana cjelokupna problematika, i to s ovih aspekata:

— *Povijesna pripadnost* Kvarnerskih otoka Dalmaciji, s detaljima podataka o promjenama te pripadnosti tijekom razdoblja 1810—1822. godine.

— *Geografski položaj* Kvarnerskih otoka, koji nedvojbeno govori o njihovoj »prirodnoj« pripadnosti cjelini dalmatinskog arhipelaga i Dalmaciji, jer Kvarner tvori prirodnu pregradu prema Istri, a takva pregrada ne postoji između Kvarnerskih otoka i Dalmacije.

— *Nacionalnost stanovnika*, koja je na Kvarnerskim otocima »ilirsko-dalmatinska«, pa jednaka onoj u Dalmaciji, za razliku od »ilirsko-kranjske« kojoj pripadaju stanovnici Istre i uopće »Ilirskog primorja«.

— *Organizacija uprave*. U pogledu »političke uprave«: sadašnja je pripadnost nepovoljna jer je sjedište okružja u Pazinu, što primorava otočane na putovanja morem i kopnom da bi stigli do Pazina, a to im bitno otežava rješavanje tekućih poslova kod upravnih organa. Otežava situaciju i činjenica što je na Kvarnerskim otocima »poslovni jezik« talijanski, a kod okružja u Pazinu i gubernija u Trstu to je u prvom redu njemački jezik. Sve bi to bilo pogodnije i lakše da Kvarnerski otoci pripadaju Dalmaciji, pa bi u lako dostupnom Zadru, u jednom mjestu, mogli rješavati sve upravno-političke poslove. I parobrodarskom prugom Trst — Dalmacija, s pristajanjem u Malom Lošinju, mnogo je bolja i lakša veza Kvarnerskih otoka sa Zadrom negoli s Trstom.

U oblasti financijske uprave Kvarnerski su otoci ovisni o udaljenom gradu Kopru, usprkos činjenici što je Istra posebno carinsko područje na kojemu vrijedi sustav carina i državnog monopola iz god. 1835, a Dalmacija i Kvarnerski otoci čine posebno carinsko područje na kojemu je na snazi Carinski pravilnik iz 1830. godine. Prema tome, ne bi smjelo biti ništa prirodnije nego da se Kvarnerski otoci u financijskim i carinskim poslovima podlože Zadru.

— U *organizaciji pravosuđa* potpuno je neadekvatno da Kvarnerski otoci potpadaju pod tako udaljeni apelacioni sud u Klagenfurtu, »u jednoj potpuno njemačkoj pokrajini«, dok obližnji Zadar ima također takvo sudište, koje

⁹⁰ HAR, Općina Osor, kut. 305, br. 92/23. VI 1848. Primjerak što ga je Općina Zadar poslala 6. VI 1848. (pod br. 2471) Općini Osor. U popratnom se dopisu kaže kako će sigurno i osorska općina biti konzultirana o pitanju sjedinjenja, i to preko vlade Austrijskog primorja, pa Zadrani očekuju da će i Osor u svom stajalištu slijediti primjer »naše braće iz Malog Lošinja«.

posluje talijanskim jezikom, a odnosi su mu na Kvarnerskim otocima mnogo bolje poznati negoli sudu u Klagenfurtu, pa bi i sudovanje bilo brže i efikasnije.

Analizom gornjih problema Gubernij u Zadru dolazi do zaključka: treba shvatiti da otočani Kvarnerskih otoka nisu »sasvim zadovoljni« postojecim stanjem, te da zbog prirodnog položaja svojih otoka, svoga podrijetla, jezika i nacionalnih potreba, uz potrebe sveukupne uprave, žele priključenje Dalmaciji. U smislu § 3 Ustava trebalo bi jednim zakonom udovoljiti njihovim željama⁹¹ — završava svoj elaborat Gubernij u Zadru.

Nikakvo novo rješenje viših organa nije nakon toga slijedilo, iako je tršćanski guverner Salm još 10. V smatrao da je austrijski ministar unutrašnjih poslova sklon povoljnom rješenju lošinjske predstavke.⁹²

Tijekom mjeseca svibnja bilo je na Kvarnerskim otocima ponovljene uz-bune naroda, i to naročito zbog provođenja regrutacije. Čini se da su se naj-odlučnije suprotstavili Lošinjani: proširila se glasina u Malom Lošinju da će vlast noću 13. V silom odvući iz kuća sve muškarce od 18 do 50 godina sta-rosti; nikakva uvjeravanja da je to izmišljotina — kaže kotarski komesar — nisu pomogla, pa se navečer 13. V na trgu okupilo tri stotine naoružanih ljudi, a pridružile su im se i žene oružane batinama; masa se razišla tek poslije ponoći. Vlasti su tvrdile da su u toj buni sudjelovali i svećenici Jero-limić, Gladulić i Komandić, koji su, naoružani, obilazili građane i poticali ih na otpor; dodaje se tome da narod osobito uzbunjuju četiri najbogatije lošinjske obitelji.⁹³

U to vrijeme stigao je lošinjskoj općini i apel Varaždinske županije s po-zivom da se otok priključi Hrvatskoj, ali mu se općina nije odazvala.⁹⁴

⁹¹ AH, Banski spisi, kut. 152, ff. 574—577. To je prijevod zadarskog elaborata na njemački jezik, dostavljen banu J. Jelačiću na uvid sa strane bečkog Mini-starstva unutrašnjih poslova.

⁹² Doc. br. 499 u AMSI, vol. 34. U svom pismu upućenom okružnom poglavaru u Pazinu Salm traži i njegovo mišljenje; napominje kako je otok Krk protivan priključenju Dalmaciji, te traži izvještaj što se o tome misli na Cresu.

⁹³ Isto, br. 512 u AMSI, vol. 34; br. 513 u AMSI, vol. 35.

⁹⁴ Isto, br. 517 u AMSI, vol. 35. To je dio obimne aktivnosti i Varaždinske županije, koja u to vrijeme nizom proglašavanja spomenica poziva općine Dalmacije, pa i one kvarnerskog područja, da pošalju svoje zastupnike na predstojeće za-sjedanje Hrvatskog sabora i da se priključe u sastav Trojedne Kraljevine. Vidi u spisima Varaždinske županije pohranjenim u Arhivu Hrvatske u Zagrebu. Takav je proglas iz Varaždina bio upućen, npr., i općini Zadar, a ova je 6. VI 1848. od-govorila: da je za upućivanje zastupnika nadležan jedino pokrajinski sabor Dal-macije, oko čijeg se sazivanja nastoji» za da bi se u gnjemu prisjedini-la zastu-panja cile Dalmacije u predmetima obće koristi sviu Dalmatinah«; da je ugarska kruna nastojala ranije priključiti Dalmaciju Ugarskoj, ali nije uspjela jer se Dal-macija uvijek tome protivila ne priznavajući »po verh sebe drugog glavara izvan cara«; da Hrvatska i Slavonija pripadaju Ugarskom kraljevstvu, »a novi red stvari nije još ustanovljen«, pa »sjedinenje Dalmacie s njima bilo bi sadašnje doba nedozrilo« da »smatrajući Dalmatince kao bratju valja se pozivati na scrc njihovo a ne na jezik, a kad bise jednom sjedinjenje obistinilo i utverdilo tribalo bi njim ostaviti da se oni staraju za da se s vrimenom i novim zavedenijama slavianski jezik uči i razprostrani i ako ne u sadašnjim a ono barem u budućim porodim bude obćim tako, da bi se s njime uzmgli sasvim ili od časti služiti u javnim poslovim i u zvaničnim dilima...« Vidi: AH, Varaždinska županija, kut. 499, br. 1044.

Svibanjski događaji u Beču izazivali su neizvjesnost, a strahovanje je, osobito na Krku, izazivalo i zaoštavanje hrvatsko-ugarskih suprotnosti, i to zbog blizine poprišta mogućih sukoba, u kojima bi, kako se govorilo, mogle i ruske trupe »doći u pomoć Hrvatima«.⁹⁵

Potkraj svibnja 1848. god. Općina Split poduzima političku akciju preko svih dalmatinskih općina, a u tu akciju nastoji privući i općine Kvarnerskih otoka.

U svojoj okružnici od 27. V 1848. splitska Općina ponajprije deklarira svoju lojalnost i vjernost Carevini i habsburškoj dinastiji izjavom: »Ova municipalna kongregacija uvijek je izražavala, najšire i najiskrenije, svoje osjećaje vjernosti prema uzvišenom monarhu koji vlada Austrijskom Carevinom, i dokle god se ta Carevina održi, nikada se neće umanjiti vjernost ovog Municipija prema uzvišenom vladaru i njegovim zakonitim nasljednicima«. Zatim se u toj okružnici, što ju je potpisao načelnik Dudan, poznati autonomaš talijanaške orijentacije, kaže kako postojeća odsutnost vladara iz Beča može dovesti do »izvanredne krize Carevine«, i to krize takvih razmjera da će pojedine pokrajine morati da »same misle na održavanje unutrašnjeg mira i na svoju buduću sudbinu«. U silnoj dinamici zbivanja ne može se njihov završetak dočekati »nepromišljeno«. U slučaju da nastupi »izvanredna kriza«, pa pokrajina bude morala sama poduzimati mjere za »sigurnost i mir«, Općina Split želi znati da li su i ostale općine mišljenja da bi trebalo sazvati, u Zadru ili drugdje u Dalmaciji, sabor zastupnika (po 3 za svaku općinu s municipalitetom; po 2 za općine koje imaju općinsku upravu; po 1 za tzv. »sindakate«), a taj bi sabor trebao odrediti ono što je potrebno »za unutrašnji red i javni mir, kao i za našu buduću sudbinu«. Taj se raspis upućuje svim dalmatinskim općinama, pa i kvarnerskim, u uvjerenju da su ove zadnje, bar po osjećajima, već ponovno sjedinjene s Dalmacijom. U slučaju nastupa spomenute »izvanredne krize«, svaki kraj (»paese«) ima neporecivo pravo da raspoláže sobom, »a svaka obitelj da prizove svoju braću«. Očekuje se hitan odgovor na ovaj raspis, kako bi se zatim općine pozvale da imenuju svoje zastupnike te da se odredi mjesto zasjedanja sabora, prema želji većine općina. Sporedno je mjesto održavanja sabora; bitno je da se može »slobodno raspravljati o mjerama javnog mira i buduće sudbine pokrajine«. U toj se okružnici naročito ističe: slučaj je toliko izvanredan da dopušta nepridržavanje formalnosti iz pravilnika o sazivanju općinskog vijeća, a zasebno i da se ne pridržava obaveze o traženju dozvole saziva od nadležnih upravno-političkih organa!⁹⁶

Na žalost, u dosad pristupačnoj arhivskoj građi nismo našli rezultate te splitske političke akcije, a isto tako niti reakcije austrijskih vlasti na nju.

Zadarska se općinska uprava nije odricala težnji da sve Kvarnerske otoke ponovno vrati u sklop upravne pokrajine Dalmacije. Izradivši nacrt statuta

⁹⁵ Doc. br. 519 u AMSI, vol. 35.

⁹⁶ HAR, Općina Osor, kut. 305, br. 83. Primjerak splitske okružnice upućen Općini Osor, koji joj je dostavljen 7. VI 1848. preko Općine Mali Lošinj; istoga dana stigla je ta pošiljka iz Zadra. Splitsku okružnicu potpisao je načelnik Splita Dudan, a uz njega sedam općinskih prisjednika.

pokrajinskog sabora za Dalmaciju, ta ga uprava 19. VII 1848. šalje na mišljenje ne samo svim dalmatinskim općinama nego i kvarnerskim općinama.⁹⁷

Već je postupak prema lošinjskoj delegaciji u Zadru, kad ju je bio primio i guverner Dalmacije, pokazao kako austrijska vlast nema ništa protiv zahtjeva da se nešto priključi Dalmaciji, dakako sve dotle dok smatra da će moći spriječiti sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Dosljedno tome nije ona branila ni dalmatinskim zastupnicima da u rujnu 1848. god. traže od bečkog Ministarstva unutrašnjih poslova pripajanje Kvarnerskih otoka Dalmaciji.⁹⁸

Međutim, razvila se tijekom 1848. god. i diskusija o budućem sjedištu pokrajinske uprave za Dalmaciju. Iz Splita je pokrenuta zamisao da bi pogodnije i opravdanije bilo prenijeti to sjedište iz Zadra u Split. U žaru diskusija zaoštrili su se zadarsko-splitski odnosi i rivaliteti, pa se iz Splita prigovorilo Zadru i to da je pokrenuo pitanje pripajanja Kvarnerskih otoka Dalmaciji samo zato kako bi se teritorij pokrajine Dalmacije proširio na sjeverozapad toliko da Zadar bude bar nekako bliže geografskom središtu Dalmacije; time bi se oslabila splitska teza o središnjem položaju Splita, što mu daje prednost kao eventualnom novom sjedištu dalmatinske pokrajinske uprave. Splitska je optužba bila utoliko teža što je unesena i u tekst predstavke splitske Općine upućene grofu Stadionu, ministru unutrašnjih poslova bečke vlade.⁹⁹ Zadarski su zastupnici u Austrijskom parlamentu G. Filippi i S. Petrovich uputili 21. XII 1848. iz Kremsiera predstavku Jelačiću moleći ga da kod bečke vlade podrži ne samo zadarske zahtjeve za priključenje Kvarnerskih otoka Dalmaciji nego napominju i »buduću sudbinu Istre«, pa ističu upravne i strateške prednosti Zadra kao središnje točke istočnojadranske obale, pa potom i prednosti Zadra da bude upravno sjedište za cijelinu te obale.¹⁰⁰ I ovdje se očitovao utjecaj glasova da će pod Jelačićevu upravu doći i sav preostali dio obalnog pojasa na sjevernom Jadranu sve do Soče!

Zadarska je općinska uprava 12. V 1848. doduše nešto mirnijim tonom odgovorila na poziv grada Zagreba, izgovarajući se kako još nije vrijeme za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, te da jedino Dalmatinski

⁹⁷ G. Novak, Dalmacija na raskršću..., 128. Primjerak dopisa od 18. VII 1848. kojim se u tom pitanju Općina Zadar obraća Općini Osor, vidi: HAR, Općina Osor, kut. 305, br. 120/3240.

⁹⁸ Stj. Antoljak, 1848. godina i Zadar..., 245.

⁹⁹ G. Novak, Dalmacija na naskršću..., 130: »Znamo da je Zadar pozvao predstavništva kvarnerskih otoka da traže sjedinjenje s Dalmacijom, a mi smo uvjereni, da je to učinjeno najviše iz interesa, da se dade zapadnom kraju pokrajine dug teritorijalni apendiks i da tako Split ne uzmogne više iznositi svoj centralni položaj kao razlog da u njemu bude sjelo vlade«.

¹⁰⁰ AH, Banska pisma, kut. 165, b.b. Uvodno se u toj predstavi govori o brizi Dalmacije da ne izgubi svoj poseban pokrajinski status odnosno »posebnu vladu« (»separato governo«) i »posebnu upravu« (»separata amministrazione«); navodi se kako bečko ministarstvo uvjerava da će Dalmacija ostati i nadalje »posebna kraljevina« (»un regno separato«). Na spisu te predstavke nalazi se zabilješka, vjerojatno Jelačićeva, ovoga sadržaja: »Meine Ideen stehen hierüber fest — ich glaube, dass auf diese Zuschrift wohl nichts zu erwidern ist. Das dalmatinische Volk wird seine Wünsche aussprechen — abgesonderte Administration, die den besonderen Verhältnissen Dalmatiens, die in vielen von denen Croatiens ganz verschieden sind, angepasst werden muss, wird niemand in Abrede stellen; aber sonst bleibt Vereinfachung jedenfalls dringende Bedürfniss, und wie sehr in Dalmatien gerade das Gegentheil ist, weiss ich aus Erfahrung gar zu gut«.

sabor može imati ovlaštenje da uputi dalmatinske zastupnike u Zagreb,¹⁰¹ ali je odgovor iz Splita od 10. IX 1848. bio izričito negativan, tj. protivan akciji reinkorporacije Dalmacije.¹⁰² Takva autonomaska struja, poticana od austrijske vlasti, bivala je sve bučnija, istupajući sve bezobličnije protiv temeljnih težnji i prava koja je hrvatski narod želio ostvariti u ovom četrdesetosmaškom vremenu, pozivajući se na svoja povijesna i prirodna prava. Autonomaski su ispadi kulminirali potkraj 1848. godine. Bečka je vlada, dođuše, 2. XII 1848. imenovala hrvatskog bana Jelačića civilnim i vojnim guvernerom Dalmacije, ali se iz sjedišta pokrajinske vlasti u Zadru to službeno objavilo javnosti tek 5. I 1849! Ohrabreni time, autonomaski privrženici te iste bečke vlade upućuju iz Dalmacije u Beč proteste, kako protiv osobe novog guvernera Jelačića, tako i protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom.¹⁰³ Takve su mahinacije, bar neposredno u to vrijeme, ostale bez efekta, pa je i autonomaski najgrlatija splitska općinska uprava poslala 20. I 1849. Jelačiću pokornu i poniznu predstavku, nazivajući ga čak svojim »ocem«, i pozivajući ga da što prije posjeti Dalmaciju.¹⁰⁴

Time se najjasnije i svakome najočitiije pokazalo kako je bilo dovoljno da se iz Beča ublaže poticaji dalmatinskom autonomastvu, pa da se i najgorljiviji autonomaski najpokornije poklone hrvatskom banu kao guverneru

¹⁰¹ Stj. Antoljak, 1848. godina i Zadar..., 241.

¹⁰² Stj. Antoljak, 1848. godina i Split..., 137—138. Odbijajući zamisao da Dalmacija pošalje svoje zastupnike u Hrvatski sabor u Zagrebu, splitska općinska uprava kaže, uz ostalo, u svom odgovoru: »...Svitli naš kralj zove naše poslanike na sabor u Beč, mi bi se bili iznevirili njegovom barjaku nepokorni postali njegovoj volji, da dalmatinski poslanici idu tamo, kamo ji car ne pozivlje...« Stj. Antoljak objavio je u cit. raspravi autentični i potpun tekst odgovora splitske općinske uprave. Nasuprot tome, G. Praga i A. Zink u cit. prilogu »Documenti del 1848—1849 a Zara e in Dalmazia«, str. 495, zaneseni u svom iredentističko-talijanaškom žaru, tvrde ništa manje nego da tim odgovorom iz Splita: »Dalmacija zahtijeva svoje anektiranje pokrajini Lombardo-Veneto, aneksiju Italiji!« (»La Dalmazia dunque domanda l'annessione al Lombardo-Veneto, l'annessione all'Italia«). Iznose se time tvrdnje kojima nema traga u cit. odgovoru iz Splita. Dakle, tijekom više od stotinu godina tradicija se iredentističkih mistifikacija uporno održava, te se očitim neistinama i dalje pokušava poticati nacionalnu mržnju među jadranskim susjedima. I Križevačka je županija upućivala pozive dalmatinskim općinama za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, a u svom odgovoru na takav poziv autonomaska splitska općinska uprava, uz ostalo, usudila se da tvrdi: »...Oprostite nam ovu gorku isповijed: Dalmacija nije slavenska! Vidi: G. Novak, Dalmacija na raskršću..., 113.

¹⁰³ Stj. Antoljak, 1848. godina i Zadar..., 248. Splitska općinska uprava inzistira na gledištu: »...Zbog svega toga ova municipalna kongregacija s najvećim poštovanjem, ali energično i svom snagom, koja joj po njenu položaju pripada, mora protestirati protiv svake pomisli, bliže ili dalje, koja bi se ticala direktno ili indirektno sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom«. Takve autonomaske teze potpuno se podudaraju s onima iz anonimnog protesta »Dalmatinaca« od 15. I 1849. objavljenog u Veneciji, a u kojemu se, uz ostalo, kaže: »...Mi, dalmatinski narod, snagom naših prastarih prava i našom punom i jednodušnom voljom, koja je starija od svih prava i svih zakona, sadašnjim i svim budućim generacijama izjavljujemo pred našom djecom, na svetu krštenju vodu i na jadne grobove naših pradjedova; izjavljujemo s naših obala i s naših gora i otoka naših pred licem svih naroda svijeta i pred licem boga: nećemo da budemo Hrvati«.

¹⁰⁴ Stj. Antoljak, 1848. godina i Split..., 143. Original splitske predstavlke nalazi se u Arhivu JAZU u Zagrebu, rukopisi J. Jelačića, II D 11. Potpisan je splitski načelnik Dudan, a uz njega šest općinskih prisjednika. Srodan je i dopis općine Zadar upućen Jelačiću 12. I 1849. potpisan od M. Crnice i od devetnaest općinskih prisjednika i vijećnika. Isto, II D 8.

Dalmacije, te da ga najposlušnije zamole da ih kao zemaljski poglavar što prije posjeti. Pokazalo se kako lako oscilira oporba sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, te kako autonomiška galama može brzo splasnuti kada faktički prestane podrška i poticaji što ih dobiva od bečkih vlastodržaca i njihova birokratskog aparata na terenu Dalmacije.

U to vrijeme započelo je u Beču zasjedanje Ustavnog odbora austrijskog parlamenta. Zadarski advokat Filippi, kao dalmatinski zastupnik u parlamentu, bio je član toga odbora, pa je na sjednici od 22. I 1849. zatražio da se u tekstu ustava, gdje se nabrajaju sastavni dijelovi Austrijske Monarhije, uz navođenje pokrajine Dalmacije dodaju riječi: »sa dva Lošinja i s ostalim Kvarnerskim otocima«.¹⁰⁵ Istarski zastupnik A. Madonizza i tršćanski F. Gobbi izjasnili su se protiv toga.¹⁰⁶ Filippi je ponovio svoj zahtjev i na sjednici od 24. I 1849,¹⁰⁷ ali bezuspješno, pa je 25. I 1849. konačno povukao svoj prijedlog; no, pridržao si je pravo da ga kasnije predloži na glasanje,¹⁰⁸ što, međutim, nije učinio do završetka rada spomenutoga ustavnog odbora.

8.

Slijedila je ponovna akcija oko pripajanja Kvarnerskih otoka. No, sada isključivo zadarska akcija. Ostali se ne javljaju, a ponajmanje splitska općinska uprava.

Zadarska se općina obraća 12. II 1849. istovremeno na tri strane: ponajprije Ustavotvornoj skupštini Austrijske Monarhije; zatim, banu Jelačiću kao guverneru Dalmacije, i, konačno, objavljuje opširan proglas, kao Ictak, kojim se obraća stanovnicima Kvarnerskih otoka.

U opširnoj predstavi bečkoj konstituenti¹⁰⁹ obrazlaže se ovako:

Ponajprije se izlaže duga povijesna povezanost Kvarnerskih otoka s Dalmacijom, pa se zatim nizom detalja opisuje odvajanje za francuske uprave, te promjene do 1822. god. i stanje do 1848. godine. Apelira se na konstituentu da se novim ustavnim i zakonskim normama obnovi staro teritorijalno jedinstvo spomenutih otoka s Dalmacijom.

Zatim se u tri poglavlja sistematiziraju argumenti na kojima se zasniva takav zahtjev, a to su: 1) neporecivo pravo; 2) ista narodnost, i 3) isti zajednički interesi.

Ad 1) se argumenti sažimaju u tezi: pravo koje proizlazi iz prirodnih okolnosti uvijek je bilo poštivano, te je zasigurno *neporecivo* pravo, koje se ne može izgubiti »zbog jednog hira francuske uprave«.

¹⁰⁵ A. Springer Protocolle des Verfassungs-Ausschusses in Oesterreichischen Reichstage 1848—1849, Leipzig 1885, 19: »mit den zwei Lussin und mit den übrigen Inseln von Quarnero«! Iz nespretno zapisanog teksta proizlazilo bi i ovdje kao da postoje dva otoka Lošinja!

¹⁰⁶ Isto, 28—29.

¹⁰⁷ Isto, 34, u cit. protokolu zapisano je to ovako: »Filippi begehrt wiederholt die Lostrennung der quarnerischen Inseln von Istrien und deren Einverleibung zu Dalmatien, wohin sich deren Bewohner als der italienischen und nicht der slawischen Nationalität angehörig, auch mehr gezogen fühlen«.

¹⁰⁸ Isto, 45.

¹⁰⁹ AH, Banski spisi, kut. 152, ff. 579—583.

Ad 2) se zastupaju ove glavne teze:

— »Identičnost roda, isti jezik, jednakost običaja, isti zakoni, pa iste sudbine, konstituiraju narodnost jednoga puka«. Sve to karakterizira na isti način sve stanovnike sadašnje pokrajine Dalmacije i Kvarnerskih otoka. Na cjelokupnom tome području govori se »talijanski i ilirsko-dalmatinski«.

— »Dalmacija, sama za sebe malašna, mora stoga više od drugih vjerno očuvati cjelovitost svoga teritorija, ako želi sačuvati netaknutom svoju narodnost«. Ako su za neko vrijeme Kvarnerski otoci i pripadali drugoj pokrajini, to nije ni najmanje izmijenilo običaje pučanstva; otoci su ostali »dalmatinski« po jeziku, običajima i »duhu«. Nasuprot tome, »mnoga slavenska plemena zbog oblika vladavine, te nalazeći se u državama drugih naroda, iščeznula su, pomiješala su se s tim narodima, primivši njihove naravi i jezik, a od svoga malo sačuvaše«.

— Trst je po svom položaju i svojim stalnim vezama s različitim narodima formirao svoje pučanstvo od ljudi drugoga roda, jer je od najstarijih vremena imao druge sudbine. Trst nije podoban da održi netaknutom neku narodnost različitu od njegove, kakva npr. postoji na Kvarnerskim otocima, »a posebno slavenski elemenat ne bi mogao prosperirati pod Trstom«. I kada ne bi bilo tako, i kada ne bi bilo opasnosti za dalmatinsku narodnost vezanu za Trst, da li je pravedno da Dalmatinci tako oskudni na teritoriju »svojim područjem uvećavaju teritorij Trsta?«

Ad 3) se ukazuje na istovjetnost gospodarske strukture Kvarnerskih otoka i Dalmacije. Nasuprot tome, ističe se kako je Trst trgovački grad, privilegirani slobodnjaci koje su drugima »štetne«; da bi se održao velikim, »mora sve privlačiti sebi, pa potom, kada se njegovi interesi suprotstavljaju interesima otokâ, Trst mora za svoje održanje biti protivan tim interesima otokâ«. Trst je bogat, pa mu je od male štete ako mu se otkine ono što mu ne pripada. Ono što je Trstu sitnica, to je ovim otocima »važno i odlučujuće«.

Nakon toga, u toj su predstavi bečkoj konstituenti rezimirane sve one teškoće što ih otočani trpe zbog neadekvatne organizacije raznih grana javne uprave (udaljenost nadležnih organa u Klagenfurtu, Trstu i Kopru), a koje smo već prikazali ranije. Na kraju predstavke dodaju se i novi momenti. Naime, podsjeća se konstituentu kako je Austrijskoj Monarhiji potrebna sve veća moć i snaga, a u te svrhe, uz ostalo, i jaka ratna mornarica, »a gdje da je formira ako ne u Dalmaciji, gdje svi otoci i duga obala daju stanovnike koji su od najranijeg djetinjstva vični moru, i gdje su svi, mladi i stari, muškarci i žene, mornari i ribari«; dalje, nema odgovarajuće ratne mornarice bez moćne trgovačke mornarice, pa stoga treba dalmatinsku trgovačku mornaricu protežirati u njenu razvitku. »Drži li se Kvarnerske otoke odvojene od Dalmacije, drže se razdvojenima snage i kapitali koji onda ne mogu postići željeni cilj« — završava svoju argumentaciju ova predstavka iz Zadra.

Napokon, u samom zaključku te predstavke poziva se nadležno bečko ministarstvo neka odredi glasanje otočana na Kvarnerskim otocima o pitanju njihova priključenja Dalmaciji, kao što je to već provedeno na Lošinju. Spominje se i mogućnost utjecaja »privatnih interesa«, zbog čega treba glasanje provesti s dužnim oprezom, te se zaključuje napomenom: ako se »Dalmatinci« Cresa, Krka i Osora budu ipak izjasnili da ostanu u istarskoj pokra-

jini, neka se tada Dalmaciji priključi barem otok Lošinj, koji se već izjasnio u tom pravcu.

Dostavljajući Jelačiću prijepis te predstavke-elaborata, zadarska općinska uprava prikazuje stanje stvari tako kao da nadležni u Beču ne rješavaju ovo pitanje samo zato jer čekaju izjašnjenje samih otočana s Kvarnerskih otoka. K tome mu napominju kako su se Lošinjani već izjasnili, glasanjem, za »ponovno sjedinjenje s Majkom domovinom, s kojom su vezani i po prirodnim granicama, i po običajima i navikama, i po jeziku i domovinskoj povijesti, kao i po zajedništvu osjećaja«. Veličaju Jelačića kao »obnovitelja Slavena«, čovjeka koji toliko zna cijeniti »nacionalne osjećaje«, te izražavaju nadu da će im pomoći svojim zagovorom u povoljnom rješenju opisanog zahtjeva, čime će zadobiti »velika prava na zahvalnost Dalmatinaca i nove izraze njihova divljenja«. ¹¹⁰

9.

Posebno treba prikazati proglas-letak zadarske općinske uprave od 12. II 1849. upućen stanovnicima Kvarnerskih otoka, ¹¹¹ jer se on već po općem tonu podosta razlikuje od gore opisanih predstavi, a pogotovo od autonomne propagandne galame kakva se očitovala do siječnja 1849. godine. Evo glavnih skupina pitanja i argumenata kojima se u tom proglasu otočane nastojalo pridobiti za priključenje Dalmaciji:

Prirodni faktori. Obnavljaju se tvrdnje o prirodnoj cjelini cjelokupnog arhipelaga pred istočnojadranskom obalom, pa potom i o prirodnoj geografskoj cjelini Dalmacije, koja je obuhvaćala i sve Kvarnerske otoke.

Tradicionalna upravna cjelina. Od pradavnih vremena do razdoblja francuske vladavine 1806—1813. god. dovoljno je uvjerljiva tradicija upravnog jedinstva pokrajine Dalmacije, koja je obuhvaćala i sve Kvarnerske otoke.

Narodna pripadnost. Opširnije se i ponovljeno ističe da je jedna te ista. »Po vaših žilah teče ista naša kerv, srce vam trepti za iste želje...« »Sve ono što pribivaoci jedne iste zemlje imadu imati u opće za složiti jedan narod, imate s nami...« U tim novim prilikama »kad glas puka uzhodi do pristolja kraljah, sad kada svaki narod prikuplja rasterkana svoja uda...« zar će sada »samo Dalmatini ostat razlučeni...« Priključenje tih otoka Dalmaciji opravdano je već iz »ljubavi narodske«, jer ste »Dalmatini«, pa se s nijednim drugim pukom Carevine ne bi mogli tako sjединiti kao sa stanovnicima Dalmacije. Moraju se sjединiti »jer govorimo isti jezik u polju i u gradu; u polju slovinski, a u gradu talijanski i slovinski«.

Gospodarski faktori. Stanovnici otoka i obale moraju uznastojati oko uvećanja »općenoga bogatstva«. Nije točno da je korisno sjединiti se s nekim

¹¹⁰ Isto, ff. 578—579.

¹¹¹ Historijski arhiv u Zadru, Štampe, sv. 74, br. 1. To je stampat (28 × 43) u jednom arku = 4 stranice. Štampan je u Zadru kod braće Battara, dvostupačno, usporedno na talijanskom i hrvatskom jeziku. U početku teksta je označeno da »Skup zadarski« upućuje proglas »općinam otokah kvarnerskih«, a naslov glasi: »Pribivaoci otokah od Kvarnera!«. Potpisani su funkcionari zadarske općinske uprave, i to: M. Cernizza, kao voditelj uprave, G. Salghetti-Drioli, kao prisjednik, te G. Sanson, kao tajnik općinske uprave.

velikim i bogatim gradom, jer tada i vas smatraju bogatim pa traže i od vas obilne daće i namete. Združeni s Dalmacijom, tj. s jednom »jošte siromašnom državom« otočani će plaćati »manji harač«. Istaknuto je da i jedni i drugi imaju iste potrebe i da se nalaze u jednakim prilikama. Svaki zakon izrađen za Dalmaciju bit će dobar i za Kvarnerske otoke. Sada je prigoda za združenje, pa treba oko njega svesrdno uznastojati. *Pomorstvo je osnova našega napretka.* Povezujući pomorstvo Kvarnerskih otoka s onim Dalmacije, »sjedinilo bi se malo da ne sve pomorstvo austrijsko«, pa bi se od vlade s pravom mogla tražiti veća briga za to pomorstvo. Nema bojazni radi otcjepljenja od Trsta, jer vjernost treba održati samo domovini, caru i ustavu. Trgovački poslovi otočana s Trstom ne bi bili narušeni. Trst je trgovački grad. U njegovu luku dolaze krcati robom domaći i strani brodovi; Trstu je svejedno koji barjak oni viju, a poznato je koliko se puta dogodilo da se tamo stranim brodovima daje prednost pred domaćima: krcali su se »vanjski«, a domaći su ostajali da čekaju. U Dalmaciji bi bilo drukčije. Roba bi dolazila kopnom, pa bi se našim brodovima razvažala na odredišta. Dalmacija pruža očitu prednost pred Trstom. Dalmacija mora nastojati oko unapređenja pomorstva, već i radi svojih brojnih pomoraca; to znači opće jačanje pomorske djelatnosti, a time, uz sve ostalo, i veće poslove otočkim brodograditeljima, veća dobit »vašim kantirim«. Sjedinjeni s Trstom trpjeli bi, jer »on kao sredstvo velikoga tergovanja ne može učiniti s manjim uzet drugim za obogatit sebe«. Nije li Trst bio uzrokom da su otočani »dva puta zatvorili učionice od pomorstva?« Nasuprot tome, uzajamno bi se pomagali jer su i jednima i drugima potrebe iste i »narodnost osobita«. Mala obalna plovidba (»malo brođenje«), toliko korisna pokrajini, mogla bi biti rezervirana »za naš barjak narodski«, jer će sjedinjeni imati dovoljno brodova da isključe »vanjske«. Združeni s Trstom, Kvarnerski otoci ne mogu postići nikakve olakšice. Dalmacija traži slobodnu luku i nada se da će je dobiti, pa će se time povećati »naša stara slobostina, koja nam je bila uzeta samo za obogatit Trst«. Trst ne može obogatiti druge, nego ih samo osiromašiti. Nastojanja Dalmacije za unapređenjem stanja navest će vladu da značajno pogoduje svemu što je u vezi s pomorstvom. Sve o čemu zavisi brodogradnja ima biti oslobođeno od poreza; »nacionalna industrija« mora biti protežirana i domaći poduzetnici preferirani. Na svim tim koristima Kvarnerski otoci će, ujedinjeni s Dalmacijom, biti udionici.

Slobodna sadnja duhana obećana je Dalmaciji čim se uvede porez zemljarine. Budući da taj porez postoji na otocima, mogli bi stanovnici Kvarnerskih otoka odmah steći spomenutu slobostinu.

Na oba područja podneblje je prikladno za *proizvodnju soli*. Zajedno će tražiti odobrenje za »soline« te smanjenje cijene soli, što će biti na opću korist.

Regrutacija. »Popis« ljudstva, čega u Dalmaciji nema radi malobrojnog pučanstva (»radi maline puka«), provodio bi se »za samo brodarstvo«, tj. nikada za drugo nego samo za mornaricu. Niti sada, u ovim velikim potrebama Carevine, nije se iz Dalmacije »ni sami jedan čovik digo iz ove malo opučene države«. To je i za budućnost »ugodno predviđanje«.

Status pokrajine Dalmacije. Kao »jedna država nepodložna«, kao što su i Istra i Primorje, imat će sredstva za »razviti naše koristi«. Ističu: mi »ne-

imamo nijedne koristi protivne Slavianim, nego pače blagovoljne«. »Imenovanje prisvitloga bana Hervatske za našega vladara nediže nam naš stališ državni«. Iako su »kao Austriani« svi građani Carevine, a »kako Iliri poznajemo u Slavianih jedan jaki narod koji govori naš jezik«, ništa manje ima »nekih poslova« »kojima se ne može providiti neg u tisišnjem slučaju kao u onomu od države«, dakle autoritetom posebne pokrajine. I kako pojedinac pripada svojoj obitelji, kojoj ga je priroda »podala«, tako u Carevini »imamo naše kraljevstvo, i onomu komu nas je narav činila zapasti; dužni smo ostat slučeni«.

Prednosti upravne operative. Velika je postojeća dekoncentracija organa i ustanova nadležnih za Kvarnerske otoke. U Trstu vlada, u Pazinu okružno poglavarstvo, u Rovinju sudište, u Klagenfurtu prizivni sud, a u Grazu glavna vojna komanda. U Dalmaciji su sve te institucije u jednom gradu, tj. u Zadru, koji je vrlo blizu Kvarnerskih otoka. Zar ne bi bila očita korist i tim otocima od Zadra i Dalmacije? Dalmacija traži pravničko školstvo (»nauk od zakona«) i nada se da će to dobiti. Zadarski Seminarij bio je i do sada učilište za mnoge iz Kvarnerskih otoka. Zakon o taksama i pravilnik o daćama jednako su štetni i jednima i drugima, pa će tražiti njihove izmjene. Eto potvrde činjenici: svaki zakon koji nije dobar za Dalmaciju, nije niti za Kvarnerske otoke, »a to hoće reći, da nas je narav uzdigla da budemo združeni«. Razlika bi između Dalmacije i Kvarnerskih otoka bila samo u jednom zakonu: u Dalmaciji još postoji »desetina«, a na otocima je već uveden porez zemljarine. U Dalmaciji je to okasnilo zbog »mučnosti posla«, a ne iz nekih drugih razloga, no, već je taj posao pri kraju, pa će za dvije godine i u Dalmaciji biti napuštena desetina.

Zaključne teze:

Sve gore navedeno ukazuje na stvarne koristi koje bi proizašle iz združenja Kvarnerskih otoka s Dalmacijom. Upitajte vaše stare da li je bilo sretno ono staro doba kada ste bili združeni s Dalmacijom. Potvrdit će vam, sa suzama u očima; zašto biste sada potiskivali svoje osjećaje? Sve dalmatinske općine, cijela Dalmacija želi to združenje. Glas vaših predstavnika bio bi tako dobro primljen u našim zajedničkim poslovima. Obraćamo vam se riječima one ljubavi »koja nas svežuje od toliko vikovah«; promislite dobro o svemu što je ovdje rečeno. »Nemojte se oglušiti glasu vaše domovine...« »Vi ste Dalmatini, i kolikogod se nastojalo da vas se razluči od nas, time se nikada neće postići da se promini slavno ime koje nosite«. Tražit ćemo od parlamenta i vlade da se donese odluka o vašem vraćanju »materinskoj domovini«, a vi također, s vaše strane, nastojte u tom pravcu; tražite da se poštuje glas čitavoga naroda — »prosite da bude upitan vas puk«.

Ovakav opširni sažetak sadržaja proglašavanja zadarske općinske uprave od 12. veljače 1849. dovoljno pokazuje koliko se taj proglas sadržajno razlikuje od srodnih prethodnih tekstova. Nova politička stvarnost, koju bitno karakterizira činjenica što je hrvatski ban ujedno i guverner Dalmacije, svakako je utjecala na pristojniji ton i razumnije, realističnije tretiranje problema, bez bučnih fraza, namještenih i prozirnih dramtiziranja, mistifikacija i često više nego bezočnih neistina, što je sve do siječnja 1849. god. duboko prožimalo autonomnašku propagandu i djelatnost u Dalmaciji. Porastu Jelačićeva autoriteta pridonosili su, uz to, i glasovi kako je on 2. XII 1848. imenovan

guvernerom Dalmacije, a istoga dana i guvernerom Rijeke, ali da će pod njegovu vlast doći također »i Istra, i cijelo Primorje sve do Soče«. ¹¹²

Svakako je, ništa manje, na sadržaj zadarskog proglaša od 12. II 1849. utjecala i njegova namjena. On je upućen širim slojevima stanovništva Kvarnerskih otoka koje se željelo pridobiti i osigurati njihove glasove u prilog otcjepljenja tih otoka od pokrajine Istre te njihovo priključenje pokrajini Dalmaciji. Proglas je i štampan u obliku letka, očito da se dijeli i raspačava među kvarnerskim otočanima. Ako se te ljude imalo stvarno pridobiti, trebalo je, dakako, odustati od ranije uobičajene propagandne buke i metoda obmanjivanja poluistinama i lažima, ishitrenim uzbuđenjima i pričanjem o nebitnim stvarima. Odatle i važnija obilježja toga proglaša-letka od 12. II 1849. među kojima treba osobito naglasiti:

— Nema u njemu izmišljotina o nekom »ilirsko-dalmatinskom« jeziku; pristojno se govori o Slavenima, iako se još uvijek oprezno izbjegava spomen hrvatskoga imena.

— Činjenica združenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom preko osobe istoga zemaljskog poglavara, koji je inače hrvatski ban, realistički se prima, iako se naglašava nužnost posebnog statusa Dalmacije u toj svezi.

— Umjesto bučnih a ispraznih fraza, mnogo se govori o aktualnim životnim potrebama i problemima stanovništva, a naročito o brojnim neprikladima i nepogodnostima koje pučanstvu nanosi postojeći upravni sustav i organizacija svih važnijih grana uprave i sudstva.

— S tim u vezi: vrlo je mnogo riječi o gospodarskim nedaćama, a osobito su brojni detalji o brizi koju treba posvećivati pomorskoj djelatnosti kao temelju življenja dalmatinskog pučanstva.

Kritike na račun Trsta i austrijske politike kojom se svestrano forsira razvitak Trsta na račun ostale istočnojadranske obale, a naročito i nauštrb dalmatinske trgovačke mornarice, značajna su odlika toga proglaša-letka. Ovako obrazlagana agitacija, koja pledira za što uspješniji razvitak brodogradnje, brodarstva, trgovine kroz dalmatinske luke, a time za osiguranje egzistencije ne samo dalmatinskih pomoraca već i velikog dijela stanovništva Dalmacije, morala je, naravno, naići na najbolji prijem u pomorskim središtima kao što je Lošinj.

Tek s takvim obilježjima proglaša mogla je zadarska općinska uprava računati da će ga stanovnici Kvarnerskih otoka uzeti u ozbiljnije razmatranje.

Primivši predstavku zadarske općinske uprave o pitanju Kvarnerskih otoka, Jelačić to šalje 5. III 1849. u Zadar na ruke Strassolda, svoga namjesnika u vršenju pokrajinske upravne vlasti za Dalmaciju, zatraživši od njega referat o predmetu. U svom odgovoru Strassoldo 17. III 1849. podsjeća na historijat pitanja; spominje pozitivno izjašnjenje Lošinjana; navodi kako je prezidij dalmatinskog gubernija 21. VI 1848. dao obrazloženo mišljenje

¹¹² U predstavlci splitske općinske uprave od 19. II 1849. upućenoj Jelačiću navodi se: »...dalla successiva notizia dell'essersi dilatati i confini della Vostra giurisdizione ed aggiunti al governo della Dalmazia quelli puranco di Fiume, dell'Istria e di tutto il Littorale sino all'Isonzo...« Vidi: AH, Banski spisi, kut. 152, ff. 594—601.

u prilog priključenja Kvarnerskih otoka Dalmaciji; ističe da nadležni u Beču još nisu donijeli nikakvu odluku o tome, pa smatra kako bi bilo potrebno da ih Jelačić potakne na odluku i rješenje.¹¹³

Jelačić je 5. III 1849. bio poslao Strassoldu i jednu predstavku općinske uprave iz Splita, datiranu 19. II 1849. godine. U njoj se ta općinska uprava ponajprije obraća Jelačiću i obasiplje ga i ovakvim epitetima i komplimentima: »čovjek od časti«, »pravi patriot«, »prvi među Dalmatincima«, »liječnik i otac«, »velikodušan i iskren«, »vatreni rodoljub«, »najbolji izbor što ga je car mogao učiniti u cijeloj Monarhiji za osobu guvernera Dalmacije« i sl. Zatim se potpisnici predstavke na neki način opravdavaju što su svojevremeno stavljali primjedbe na izbor vojnog funkcionara na dužnost guvernera Dalmacije, te što se spaja funkcija vojnog i civilnog guvernera u istoj osobi. Nakon toga ističu zahtjeve: da se grad Split predvidi za buduće sijelo pokrajinske uprave za Dalmaciju; da se Split proglaš slobodnom lukom, te da se predvidi uspostava pokrajinskog sabora za Dalmaciju. Konačno, usprkos stvarnoj situaciji u kojoj talijanski jezik potpuno vlada kao poslovni jezik u dalmatinskoj upravi, sudstvu, nastavi i sl., splitska općinska uprava na čelu s voditeljem Dudanom, poznatom autonomaškom metodom stvaranja namještenih uzbuđenja, naveliko razglaba potrebu neke hitne i odlučne zaštite »talijanske narodnosti i jezika u školi i upravi«. O stvarnim životnim potrebama Dalmacije ne govori se, dakako, baš ništa. I na pitanje Kvarnerskih otoka ta predstavka iz Splita više se ne osvrće.¹¹⁴

Referirajući Jelačiću o toj predstavi, Strassoldo samo rezimira njena stajališta, bez ikakvih kritičkih primjedaba, a kao rješenja predlaže: djelomice se radi o pitanjima koja su zakonima Carevine regulirana, a dijelom se radi o nadležnosti centralnih organa u Beču. Takav odgovor on sugerira Jelačiću. On to prihvaća, ali s modifikacijom: »da je čudno što se Splitski pokazuju tako posebno zabrinuti za talijansku narodnost koja ima punu ravnopravnost«!¹¹⁵ Lažne uzbune autonomaša postale su zaista posvuda već vrlo dobro poznate.

Iz sačuvanih i do sada proučenih izvora ne vidi se da li je Jelačić urgirao u Beču donošenje odluke o pripadnosti Kvarnerskih otoka, pa se ne razabire niti njegovo osobno gledište o tom pitanju.

Međutim se zadarska općinska uprava, kako se čini, obraćala i drugim dalmatinskim općinama s apelom da i one postavljaju zahtjeve o priključenju Kvarnerskih otoka Dalmaciji. Odjeke tome našli smo dosad kod seoske općine Zlarin, koja u mjesecu ožujku 1849. god. šalje kratak podnesak bečkoj konstituantu zalazeći se za spomenuto priključenje Kvarnerskih otoka. Poslali su takav zahtjev preko šibenskog poslanika u konstituantu dra P. Plenkovića.¹¹⁶

¹¹³ Isto, ff. 571—573.

¹¹⁴ Isto, ff. 594—600.

¹¹⁵ Isto kao u bilj. 113. Jelačićeva napomena u originalu glasi: »Die Meinung des Strassoldo mit der Modification anzunehmen, dass es Wunder thut, dass die Spalatiner sich um die italienische Nationalität, der volle Gleichberechtigung zukommt, so speziell besorgt zeigen«.

¹¹⁶ Arhivski sabirni centar u Šibeniku, Spisi općine Zlarin, sv. 47, br. 133 od god. 1849. Potpisan je sindik zlarinske općine Beban. Uža grupa imućnih obitelji, na čelu im Beban i Makale, gorljivi pobornici autonomaštva i proaustrijske poli-

Iz sačuvanih i pristupačnih arhivskih izvora nije jasno kakva je bila sudbina zadarskog proglasa od 12. II 1849. na samim Kvarnerskim otocima.¹¹⁷ Međutim, sva je prilika da nije bitnije promijenio ranija gledišta kvarnerskih općina o pitanju sjedinjenja s Dalmacijom. U svakom slučaju, poznato je da je opet živnula i protuakcija iz Trsta. Došla je osobito do izražaja tijekom mjeseca svibnja 1849. godine. Provođena je ta protuakcija preko Općine Krk, koja je izradila dvije predstavke: jednu vladaru, a drugu na Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beču; u objema je temeljni zahtjev: »da Kvarnerski otoci povezani s Istrom i Trstom treba da uživaju svoju vlastitu autonomiju«. Dana 14. V poslala je Općina Krk tekstove tih predstavki Općini Cres, da se i ona pridruži istom zahtjevu, pa zatim proslijedi te tekstove ostalim kvarnerskim općinama. Creska je općina 17. V, na sjednici »cijelog općinskog vijeća« raspravila pitanje i zaključila: »da se pridruži, jednoglasno, poduzetoj akciji Krka, i da se postave jednaki zahtjevi«. Saopćivši to Općini Osor istoga dana 17. V, Općina Cres poziva osorsku da se i ona pridruži.¹¹⁸ Već 18. V Općina Osor izvještava Općinu Krk da je i ona, poput creske, u potpunosti pristala na tekst spomenutih dviju predstavki, te da je istoga dana prosljedila tekstove i Općini Mali Lošinj s pozivom da se i ona priključi.¹¹⁹ Daljih podataka nema u pristupačnim arhivalijama, no sva je prilika da su općinske uprave na otocima Krku i Cresu i dalje ostale protivne sjedinjenju tih otoka s pokrajinom Dalmacijom. Nije isključeno da su spomenute svi-banjske predstavke kvarnerskih općina bile ujedno i sastavni dio onih protesta što ih istarske općine u to vrijeme upućuju vladaru u povodu proširenih glasina da će se pokrajina Istra upravno priključiti vojvodini Kranjskoj. Istarske su općine u mjesecu svibnju 1849. god. uputile i jednu delegaciju vladaru, pod vodstvom porečko-puljskog biskupa A. Peteanija, da obrazloži neadekvatnost takvog upravnog rješenja, te zatraži poseban status pokrajine Istre, s njenim posebnim Saborom, po kojem bi Istra bila neposredno vezana za centralne organe Monarhije u Beču. U istom su se cilju istarske općine ponovno obratile vladaru predstavkom od 30. VII 1849. godine.¹²⁰

Na proljeće 1849. god. ponovno su aktualizirane i diskusije o najpogodnijem sjedištu za organe pokrajinske uprave za Dalmaciju. To je potaklo G. G. Filippija i S. Petrovicha, zastupnike grada i kotara Zadar u bečkom parlamentu, da se obrate J. Jelačiću opširnom predstavkom u prilog Zadra kao najpogodnijeg mjesta koje da treba i nadalje da ostane sjedištem spo-

tike, drže u gospodarsko-lihvarskoj zavisnosti veliki dio zlarinske općine, potom i vlast u toj općini tijekom cijelog XIX st., pa zlarinsku općinu uključuju u sve autonomnaške akcije. Detalje o tome vidi: B. Stulli, Povijest Zlarina, Narodna umjetnost, 17, Zagreb 1980.

¹¹⁷ HAR, Općina Osor, kut. 306, br. 43/442. Sačuvan je popratni dopis od 15. II 1849, kojim Općina Zadar šalje (pod svojim br. 442) Općini Osor 20 primjeraka proglasa da se podijele stanovnicima. U dopisu se ističe kako je došao odlučan čas rješavanja pripadnosti Kvarnerskih otoka, u vremenu kada svi narodi »okupljaju svoje dijelove i uda«.

¹¹⁸ Isto, br. 106/213. Zaprimitjeno u Osoru 18. V 1849.

¹¹⁹ Isto, b.b.

¹²⁰ Vidi: B. Benussi u AMSI, sv. 35, str. 76. Tekstove obiju predstavki objavio je F. Salata, *Il diritto d'Italia su Trieste e l'Istria*. Documenti, Torino 1915, pod br. 254 i 255.

menutih organa. U tom elaboratu (t. I—XXI) vrlo je opširan historijat o kontinuitetu sjedišta dalmatinskih pokrajinskih organa u Zadru, a u t. XVIII autori ne propuštaju istaći: ab immemorabili Kvarnerski otoci čine nastavak dalmatinske obale; oni pripadaju Dalmaciji i po običajima i navadama; oba jezika, talijanski i »slavenski«, zajednički su im; tek god. 1812. Francuzi odvajaju te otoke od Dalmacije; otoci traže da ih se vrati Dalmaciji, i traže to stalno od 1813. god. dalje, i danas je to otvoreno pitanje; »trebalo bi to pitanje povoljno riješiti, utoliko više što i na tim otocima, kao i u Dalmaciji, prevladava slavenski element, dok u Istri ima čvršće tlo onaj talijanski«; »vrate li se ti otoci Dalmaciji, Zadar će i u topografskom pogledu biti središnja točka Dalmacije«. Sumirajući sve argumente, autori predstavke napominju: Zadar je vrlo pogodan da bude sjedište »i takve pokrajine, koja ne bi obuhvaćala samo cijelu Dalmaciju s Kvarnerskim otocima, nego i područje Rijeke...«¹²¹

Nije poznat rezultat te predstavke. Svakako, sjedište se pokrajinskih organa Dalmacije nije mijenjalo, a nije ni bilo znakova da će se promijeniti upravni status Kvarnerskih otoka.

Tijekom god. 1849. javilo se pitanje pripadnosti Kvarnerskih otoka i uz izradu nacрта »pokrajinskog ustava Kraljevine Dalmacije«, u mjesecu svibnju te godine. Radilo se o »pokrajinskom ustavu« koji je trebalo donijeti u smislu ustava Carevine od 4. III 1849. godine. U § 1 spomenutog nacрта, gdje se precizira teritorij »Kraljevine Dalmacije«, predviđena je varijanta teksta, a po kojoj bi Dalmacija »obuhvaćala također otoke koji su bili odijeljeni od Dalmacije za francuske vladavine, a koji pripadaju Dalmaciji, i to: dva Lošinja, Cres, Osor i Krk«. Adekvatne varijante su zatim predviđene i u daljem tekstu, posebno u §§ 5, 7, 8 i 10, gdje se određuje broj zastupnika u dalmatinskom saboru.¹²² Za takva rješenja su se zauzimali sastavljači toga nacрта zadarski advokat G. G. Filippi i dr B. Petranović. Niti taj pokušaj nije imao praktičnih rezultata.

Treba ovdje podsjetiti da je ustavom Carevine od 4. III 1849. u § 73 bilo određeno i ovo: »...Zastupnici će Dalmacije sa Saborom Kraljevine Hrvatske i Slavonije, uz učešće izvršne carske vlasti, raspraviti o sjedinjenju i njegovim uvjetima, pa će rezultat toga podnijeti na carevu sankciju«. Kada je, pak, vladar svojim patentom od 7. IV 1850. konačno ipak sankcionirao neke zaključke Hrvatskog sabora iz 1848. god., u tom je patentu, uz ostalo, ponovno izrečeno: »O priključenju Dalmacije kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, te o uvjetima toga sjedinjenja, hoćemo, da u smislu § 73 ustava Carevine, zastupnici Dalmacije i Sabor kraljevine Hrvatske i Slavonije rasprave, uz učešće izvršne carske vlasti, te da rezultat toga bude podnesen našoj carskoj sankciji«.¹²³ I rješenje dalmatinskog pitanja u cjelini na taj se način stalno odlagalo.

Neumorni I. Kukuljević dospio je u to vrijeme da prikupi i objavi skupinu dokumenata radi ilustracije stvarne povijesti Kvarnerskih otoka, toliko izopačeno prikazane sa strane autonomaške propagande. Objavio je 1851. god.

¹²¹ Arhiv JAZU u Zagrebu, rkp. J. Jelačića, III A 76.

¹²² AH, Banski spisi, kut. 153, br. 324 iz god. 1849.

¹²³ St. Pejaković, Aktenstücke ..., 232.

9 isprava: dvije iz XIII st. za mletačke vladavine, te sedam isprava hrvatsko-ugarskih vladara iz razdoblja 1371—1455. godine.¹²⁴

Tijekom cijelog slijedećeg desetljeća slijedila je poznata epoha apsolutizma, kada se naravno nisu mogla postavljati niti teritorijalna pitanja. Kvarnerski su otoci ostali u sklopu pokrajine Istre, i tako dočekali tzv. obnovu ustavne ere 1860/61. godine.

U okviru centralističkih koncepcija novog apsolutističkog sustava vladajući su se u Beču vratili svojoj staroj ideji jedinstvenog »pomorskog gubernija« u Trstu za cjelinu jadranskog obalnog pojasa. »Previšnjim rješenjem« od 30. I 1850. utvrđen je djelokrug centralne *Pomorske vlade* sa sjedištem u Trstu, i to: da regulira i nadzire pomorsku djelatnost; da ispituje i utvrđuje potrebe brodogradnje i morskog ribarstva, te odgovarajuće propise i naredbe; da provodi mjere koje se odnose na te gospodarske grane. Doduše, to nije bio organ uprave općeg tipa, za sve oblasti uprave, nego samo za pomorsku djelatnost trgovačke mornarice i ribarstvo, ali se radilo o čvrsto centraliziranom upravljanju za cjelinu obalnog teritorija Austrijske Monarhije na Jadranu. Jedine korekcije do 1918. god. bile su u tome što je nakon austro-mađarske nagodbe od 1867. god. izdvojeno iz te nadležnosti područje Hrvatskog primorja, za koje je formirana posebna Pomorska uprava u Rijeci, koja je započela radom 1. XI 1870. godine.¹²⁵

10.

Prema svemu što je izloženo, zbivanja oko četrdeset osme u ovim krajevima iskazuju, uz ostalo, i ova obilježja:

— Protuakcije iz Trsta za očuvanje cjeline područja upravne pokrajine *Austrijsko primorje* na čelu s gubernijem u Trstu. Uz pomoć birokratskog aparata i gubernija i okružja u Pazinu, te kotareva, a i nekih općina na terenu, ta akcija protiv zadarskih inicijativa za priključenje Kvarnerskih otoka Dalmaciji bila je živa i sve uspješnija. Centralnim organima Monarhije težite težnji bilo je da preduhitre pripajanje bilo kojega dijela obalnog pojasa Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji. Njima nisu toliko bitni detalji granica između upravnih pokrajina Austrijsko primorje i Dalmacija, ali žele doskočiti i tome da se ne bi posrednim putem neki dio izdvojio od neposrednije nadležnosti tih organa u Beču. Ipak, dokle god Hrvatski sabor odlučno postavlja pitanje priključenja Dalmacije Trojednici, centralnim organima Monarhije nije, svakako, svejedno dokle sežu granice upravne pokrajine Dalmacije, pa im nesumnjivo dobro dolazi opisana protuakcija iz Trsta u pogledu pripadnosti Kvarnerskih otoka. Kada su vladajući Monarhije i bili prisiljeni da učine ustupak, kao npr. imenovanjem hrvatskoga bana i za guvernera Dalmacije i Rijeke (u prosincu 1848. god.), nisu zaboravili naglasiti da Dalmacija time ne gubi status posebne upravne pokrajine, a uostalom, hrvatski je ban samo do ožujka 1853. god. vršio i funkciju civilnog i vojnog

¹²⁴ I. Kukuljević, *Povelje otokah Krka, Cresa i Osora*. Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, I, Zagreb 1851, 55—85.

¹²⁵ E. Becher, *Die oesterreichische Seeverwaltung 1850—1875*, Trieste 1875, 52—62.

guvernera Dalmacije. Vladajući Monarhije odlučno su i dalje ustrajali na kontinuitetu svoga načela, iskazanog odmah od početka tzv. druge austrijske vladavine u Dalmaciji, od kraja 1813. god., po kojem načelu ne može biti sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Međutim, i sva očitovanja autonomaša tijekom četrdeset osme, i u Dalmaciji i u Istri, i onih pro-austrijske i onih talijanaške orijentacije, bila su u potpunoj suglasnosti sa spomenutim načelom vladajućih Monarhije o negiranju svake mogućnosti sjedinjenja Dalmacije ili Istre s Hrvatskom i Slavonijom. Ta i takva podudarnost i suglasnost jedno je od bitnih obilježja četrdeset osme u ovim krajevima.

— U gradovima Dalmacije i Istre dominiralo je staro municipalno građanstvo. Ono se užasava pri samoj pomisli da bi masa naroda, od koje je velika većina bila još uvijek u položaju teške kolonatske zavisnosti o zemljišnim gospodarima, ili u ovisnosti dužnika o vjerovniku-lihvaru, dakle da bi ta masa bila neki iole odlučniji faktor o kojem bi trebalo voditi računa i pri odlučivanju o političkoj pripadnosti zemlje, i u operativi upravljanja njome. Dio toga građanstva razbacuje se liberalnim parolama, pa i onom o potrebi da predrasude ustuknu pred razumom i progresom, ali istovremeno čvrsto zagovara predrasude o navedenim starim oblicima zavisnosti velike većine ljudi, a to čini i zbog klasnih interesa, i zbog svoga stvarnog konzervativizma, kojim je to staro municipalno građanstvo organski prožeto.

— Održanje postojećega gospodarsko-društvenog stanja i odnosa — to je načelo i stajalište i zemljišnih gospodara nad kolonima, i ostalog građanstva, pa i onog »liberalnog«. Ovo zadnje očekuje od četrdeset osme i od ustavnosti svoj udio u vlasti, no prije svega radi očuvanja i održanja postojećeg gospodarsko-društvenog stanja i odnosâ, i to sa svim regionalnim posebnostima, pa i otuda toliko naglašeni *regionalizam*. U tom isticanju regionalnih posebnosti, i osjećaja regionalne pripadnosti kojoj bi se imalo sve podrediti, postoji također podudarnost i sukladnost spomenutih društvenih slojeva s gledištima i politikom vladajućih Monarhije, što je također jedno od bitnih obilježja četrdeset osme u ovim krajevima.

— Održanje postojećega gospodarsko-društvenog stanja značilo je čuvanje pozicija i interesa klasno interesirane manjine u takvom stanju. *Kulte manjine* bila je stoga neizbježna politička platforma. Građanstvo nije propuštalo da taj kult gaji i potiče. Ni vladajući Monarhije nisu bili za većinu stanovništva, jer bi ta većina po osnovnoj logici svoga klasnog položaja tražila mnogo toga preko one ustavnosti koju su vladajući »poklanjali« narodu, a uz to, ta bi većina, kao »slavenska«, tražila inkorporaciju i ovih krajeva matici Trojednice, o čemu valdajući nisu htjeli da čuju. Dakle, i u bitnim pitanjima statusa i uloge spomenute manjine pučanstva bila su sukladna stajališta municipalnog građanstva i vladajućih Monarhije.

— Slojevi municipalnog građanstva protalijanske orijentacije tjerajući kult svoje manjine pošli su u pretjerivanju i zasljepljenosti tako daleko da su negirali čak i materijalnu činjenicu slavenske većine u Istri. Kada je u proljeće 1848. god. čak i austrijski ministar unutrašnjih poslova morao priznati da »Slaveni« znatno prevladavaju u Dalmaciji i Primorju sve do Soče, podigla se povika iz nekih građanskih krugova, osobito u Istri, uz interpelacije u austrijskom parlamentu, protiv spomenute neoborive materi-

jalne činjenice.¹²⁶ Tvorc i nosioci kulta i mita manjine dočekali su četrdeset osmu u Istri s tezama kakve npr. proizlaze iz pisma Carla Defranceschija upućenog 1846. god. Trščaninu P. Kandleru, a u kojemu se tvrdi i ovo: »... Smatram da slavenski jezik neće imati u Istri nikada ljudi koji će ga njegovati. To stoga, što je, kako znate, talijanski ne samo jezik predjela uz more, kao što to neki pogrešno smatraju, nego je proširen po cijeloj Istri; to je jezik svih najizobraženijih slojeva, svih obrtnika, svih stanovnika u gradićima; slavenski se jezik u ovoj pokrajini toliko osiromašio, da bez pomoći talijanskoga nije dovoljan niti za obiteljske razgovore ljudi koji su malo prosvijećeni. U Istri, ja sam najpotpunije uvjeren, nije moguća druga kultura osim talijanske...«¹²⁷

— Iz kulta i mita manjine neizbježno je narastala zamisao i politička teza da određena manjina daje i svoj nacionalni pečat *cjelini* pokrajine, bez obzira na bilo kakvu većinu stanovništva i bilo koje druge faktore. Iz toga je dalje nicala i teza o nacionalnoj isključivosti, koja se uzdiže do principa, pa se zatim tjera do apsurdna, po kojemu uopće nije moguća koegzistencija više naroda u Istri, niti njihov zajednički život. To se osobito očitovalo, ne samo kao teza nego i kao konkretan politički zahtjev, npr. u predstavkama što su ih neke istarske općine s talijanskom upravom na čelu podnijele god. 1849. vladaru, protestirajući protiv eventualnog priključenja Istre pokrajini Kranjskoj, gdje je rečeno i ovo: »... Svatko razborit prihvatit će da hladni broj ne karakterizira prednost jednog plemena nad drugim. Postoje mnogi najdublji razlozi kao: izobraženost, običaji, kultura, odgoj, književnost, kojima se iskazuje pravo biće jednog naroda, ne ograničavajući se na mehanizam brojki, kao da se radi o nekoj sirovoj materiji...«¹²⁸ Eliminirajući tako brojčani faktor prisustva pojedinog naroda kao potpuno irelevantan momenat za pripadnost određenog teritorija, u nastavku se te predstavek ističe praktična nemogućnost zajedničkog života više naroda u jednoj upravnoj jedinici — *cjelini*, s gledištem »... pa kako se, u zajednici, razumjeti, kako se dogovarati, kako si pružiti ruke? Čemu iskušavati takav nemogući amalgam?...«¹²⁹ Nisu to bila samo gledišta o slučaju upravnog zajedništva s Kranjskom, već principijelna gledišta o političko-teritorijalnoj pripadnosti i statusu datog područja, te o narodnosnim odnosima u pokrajinama s nacionalno mješovitim stanovništvom. Bila su to teška konzervativna gledišta staroga municipalnog građanstva, dijametralno suprotna revolucionarnim principima koje je npr. u talijanskom narodu, još od tridesetih godina XIX st., zastupao Giuseppe Mazzini, tražeći za *svaki narod*, bez ikakva izuzetka, njegovo puno priznanje i slobodu, i sve tješnje zajedništvo narodâ!

— Na osnovi koju je činilo gore spomenuto gospodarsko-društveno stanje, a uz opisani kult manjine i mit o njoj, po čemu određena manjina daje i nacionalni pečat čitavoj pokrajini, javila se, dakako, i politička težnja protalijanske grupacije municipalnog građanstva Istre za sjedinjenjem pokrajine Istre Italiji. Time bi se položaj rečene manjine promijenio u položaj većine u toj novoj državnoj konstelaciji i pripadnosti pokrajine, dok bi slavenska većina postala manjinom.

¹²⁶ F. Salata, n. dj., br. 245.

¹²⁷ Isto, br. 139.

¹²⁸ Isto, br. 255.

¹²⁹ Isto.

To bi, eto, bila bitnija obilježja četrdeset osme u pokrajini Istri, pa i na Kvarnerskim otocima, dok su sporednog značaja bila tzv. »stranačka« grupiranja, kao npr. i na Lošinju, s pojavom navodnih »liberala« i njihovih oopenata.

11.

Prema upravnoj sistematizaciji svaki je od triju glavnih Kvarnerskih otoka bio pedesetih godina XIX st. poseban upravni kotar, s tim što je općina Osor pripadala kotaru Lošinj. Prema popisu provedenom u Austrijskoj Monarhiji god. 1857, austrijska je službena statistika iskazala za kotareve Krk, Lošinj i Cres ove podatke:

Opći pregled

Kotar	Površina u austrijskim četvornim miljama	Gradova	Sela	Kuća	Obitelji	Stanovnika	Muških iznad 14 god.	Djece i žena ispod 14 god.
Krk	7,46	1	70	3.525	3.625	15.218	387	8.105
Lošinj	3,04	3	9	2.820	2.434	11.543	94	7.013
Cres	5,85	1	16	1.390	1.740	7.540	344	4.560

Usporedni pregled stanovnika prema zanimanju:

Kotar	Duhovnika	Činovnika	Vojnika neaktivnih	Književnika i umjetnika	Odvjetnika i notara	Sanitarnog osoblja	Zemljoposjednika	Rentijera
Krk	105	107	104	1	1	11	4.564	3
Lošinj	32	61	85	13	2	16	1.368	84
Cres	43	38	57	18	5	16	938	1

Kotar	Obrtnika	Trgovaca	Pomoraca i ribara	Obrtničkih radnika	Trgovčkih pomoćnika	Ostalih »slugu«	Nadničara	Pomoćnih poljoprivrednih radnika
Krk	84	18	433	62	7	144	170	912
Lošinj	156	16	1.936	178	7	70	94	320
Cres	110	24	482	33	3	59	98	711

Usporedni pregled stočnog fonda:

Kotar	Pastuha	Kobila	Konja	Zdrebadi do 3 god.	Mazgi	Bikova	Krava	Volova	Te- ladi do 3 god.
Krk	7	158	164	30	41	30	828	2.466	261
Lošinj	2	30	24	2	128	15	100	210	98
Cres	5	72	86	8	323	31	117	453	60

Kotar	Magaraca	Ovaca	Koza	Svinja
Krk	308	26.332	342	1.457
Lošinj	78	6.506	138	629
Cres	16	32.419	40	506

Navedene brojčane podatke iz austrijske državne statistike¹³⁰ djelomice dopunjuju tekstualne napomene o gospodarskim pitanjima i tegobama iz predavki kvarnerskih općina što smo ih citirali ili prikazali u prethodnom izlaganju. Dopunjuju ih i prikazi iz onovremene literature.

Usporedni pregled svih kotareva istarskog okružja što ga ovdje reproduciramo sadrži, doduše, samo podatke o stanovništvu, o nekim kategorijama zemljišta i o poreznim opterećenjima,¹³¹ ali ipak podosta govori o položaju i stanju Kvarnerskih otoka u cjelini istarskog okružja. Osim toga, iz njega se očituju velike prednosti otoka Lošinja, baš po njegovoj gospodarskoj snazi, po kojoj taj otok znatno odskače od drugih, i to ne samo u kvarnerskom nego u cjelokupnom istarskom području:

¹³⁰ Statistische Uebersichten ueber die Bevölkerung und den Viehstand von Oesterreich. Nach der Zählung vom 31, October 1857. Herausgegeben vom k.k. Ministerium des Innern, Wien 1859. U cit. statistici očitno su netočno navedene površine. Po suvremenim mjerama one iznose: Krk 409,93 km², Lošinj 74,68, a Cres 405,09 km².

¹³¹ Istrien. Historische, geographische und statistische Darstellung der Istrischen Halbinsel nebst des Quarnerischen Inseln, Trieste 1863, str. 307.

Statistische Uebersicht.

Bezirks- Nr.	Namen	Be- völke- rung.	Zahl der						Oberfläche in Jocheu			Steuer-Erträgniss in Gulden				
			Orts- ge- mein- den	Pfar- ren u. sonst- Seels- org- -Stat.	Steuer- Ge- mein- den	Diten	Bau- Catastral-Par- zellen	Grund- -	be- steuert	unbe- steuert	To- tale	Grund- -	Ein- kom- men- -	Haus- -	Er- werbs- -	Totale
Steuern																
1	Capodistria	28160	21	17	40	10560	8807	118486	52374	4672	57046	23359	8252	2553	2191	38955
2	Pirano	14873	5	5	6	6158	4125	36073	16686	2226	18912	17294	5347	3850	1551	28042
3	Castelunovo	15978	3	6	46	3684	3244	101104	73095	752	73847	13733	2336	546	555	17170
4	Buje	14471	9	12	19	6540	4564	56648	44550	1721	46271	24495	3460	779	926	28660
5	Montana	14037	5	13	21	4838	6642	89798	57547	1665	54212	25222	2954	927	556	29659
6	Pinguente	14089	16	13	24	6939	6772	111500	64630	2226	66857	14983	2359	404	256	18002
7	Volosca	23074	6	7	48	8780	8273	104708	58194	409	58603	10827	4760	1517	926	18030
8	Parenzo	8089	5	10	17	3279	3474	36942	36345	1109	37454	21375	3074	641	943	26033
9	Mitterburg	23442	25	22	35	6282	10279	138865	87668	6255	93923	24317	5112	1423	740	31592
10	Albona	11478	14	17	20	6295	4042	41586	52062	3358	55420	12766	2021	1048	370	16205
11	Rovigno	13623	4	4	7	4670	4304	36706	38973	1605	39578	17191	5796	1700	2920	27607
12	Dignano	12704	5	6	13	4582	5085	59963	55456	1128	56584	16136	3499	500	990	21125
13	Pola	6351	6	12	14	4000	3068	28909	38257	829	39086	11992	4139	1044	806	17981
14	Cherso	7540	1	12	14	2500	2260	55320	55092	3242	58335	6996	1854	378	1092	10320
15	Veglia	15218	10	14	20	13232	5783	123474	72362	4059	76421	12091	3754	517	602	16964
16	Lussin	11545	3	9	9	2732	3546	41933	29670	748	30418	5474	3538	3528	4242	16872
Summa		234872	138	172	353	95071	84068	1182015	827961	35005	862960	260251	61855	21335	19666	363127

Financijski su uredi (uređi za prihode, spojeni s poreznim uredima) postojali u Cresu, Malom Lošinj u i u Krku. Nadređen im je organ bila Porezna direkcija u Kopru, a njoj opet Porezna direkcija u Trstu, gdje se nalazila i Zemaljska blagajna, nadležna i za Istru. Glavni su financijski organi za kvarnersko područje bili: Zemaljska financijska direkcija u Grazu, te Financijska prokuratura, također u Grazu, a s ispostavom u Trstu. U pravosuđu: okružni sud za cijelo istarsko okružje bio je u Rovinju, a Zemaljsko sudište u Trstu.

U domeni pomorske uprave imao je, dakako, samo Mali Lošinj »Lučki i pomorsko-zdravstveni ured« dok su »lučke agencije« bile u: Cresu, Velom Lošinj u, Osoru, Krku, Novoj Baški i Malinskoj; samo »lučke ispostave« postojale su u: Porozinama, Ustrinama, Puntí Križa, na Susku, na Unijama, pa u Puntu, Omišlju, Vrbniku i Klimnu. To je uglavnom odražavalo razvijenost pomorskih djelatnosti i pomorskog prometa u kvarnerskim lukama.

God. 1860. (30. IX) otvorene su prve telegrafske stanice na Kvarnerskim otocima, i to u Cresu i Malom Lošinj u: linija Pazin — Cres — Mali Lošinj, kao priključak na liniji Trst — Pazin — Pula. Redovite pomorske komunikacije na kvarnerskom području održavali su trajekti jedrenjacima: Cres — Rabac; Mereg (na Cresu) — Krk; Dobrinj — Crikvenica; Omišalj — Rijeka. Parobrodi tršćanskog Lloyd a pristajali su jednom sedmično u Cresu, V. Lošinj u, M. Lošinj u, Krku, Malinskoj i Novoj Baški, povezujući ujedno kvarnersko područje s Trstom i s Dalmacijom (Zadrom).

Prednjem pregledu stanja mogu se dodati još i drugi raspoloživi podaci o pojedinostima, iz vremena oko 1860. god., kako ih je predočavala tadašnja austrijska publicistika:

Na otoku Krku bilo je preostalo još dosta područja pod šumom. Za obradu tla smatrani su najpogodnijima: okolica grada Krka i predio kod Nove Baške. Prednosti su ovoga otoka što ima izvora žive vode. Glavne su djelatnosti otočana: zemljoradnja, vinogradarstvo i maslinarstvo; ni stočarstvo, osobito ovčarstvo, nije manje značajno; zatim, ribarstvo i pomorstvo. Izvozi se s otoka: vino, ulje, suhe smokve, janjci i sir, riba, meso divljači, te ogrjevno drvo. »Posljednjih godina« i pomorstvo je napredovalo; postoji jedan škver u Baški za gradnju brodica male obalne plovidbe. Najveća su naselja: Nova Baška sa 2.674 stanovnika, Dobrinj sa 2.631, te Dubašnica sa 2.407 stanovnika; slijede im Vrbnik sa 1.709, Omišalj sa 1.396 i grad Krk sa 1.200 stanovnika.¹³²

Otok Lošinj je najgušće naseljen kvarnerski otok. Južni je dio otoka pogodan za kulturu tla, koju otežava nedostatak vode. Prevladava kultura loze i masline; uz ponešto stočarstva, i ribarstva je malo. Glavno je zanimanje otočana pomorstvo. Uz to se bave i veletrgovinom, te imaju u Malom Lošinj u i u Trstu svoje trgovačke kuće, a upuštaju se u sve vrsti trgovačkih špekulacija. Tijekom prve polovice XIX st. Mali Lošinj se razvio u istaknuto pomorsko uporište na Jadranu; početkom XIX st. imao je »jedva« 1.000 stanovnika«, a do 1860. god. dostigao je oko 6.000. Ima više od 100 brodova duge plovidbe, te jaku flotu za kabotažu, a u to je brodarstvo uloženo preko tri milijuna guldena kapitala. U Malom Lošinj u su i dva brodogradilišta, za koja se drvo nabavlja iz Istre. Veli Lošinj s oko 2.400 stanovnika raspolaže mnogo manjim brodarstvom. Živo je pomorsko-trgovačko poslovanje Loši-

¹³² Isto, 291—296.

njana i s Hrvatskim primorjem i s Rijekom.¹³³ Prvo društvo za pomorsko osiguranje imao je Mali Lošinj već 1839, a drugo je osnovano 1852. godine.¹³⁴

Na otoku Cresu gospodarski je vrlo značajan šumski fond. Godišnje se posiječe oko 6.000 klaftera ogrjevnog drva, od čega se izveze oko 5.000. U toj djelatnosti značajan je prihod vlasnicima šuma i trgovcima, te pomorskim prijevoznicima. Prijevozom drva bavi se 41 brod iz Cresa, te po jedan iz Martinšćice i Ustrina. Stočarstvo, i to naročito ovčarstvo, dominira pred zemljoradnjom, a zatim slijedi ribarstvo i pomorstvo. Izvozi se prije svega: sir, janjci, vuna i koža ovaca. Značajan je izvoz soljene ribe; prema »deset-godišnjem prosjeku« soli se »14.500(!) barila srdela i 1.400 barila škombri«. Grad Cres ima tri brodogradilišta, te 11 brodovlasnika. Cresani imaju: 13 brigantina, 4 škunera, 6 peliga, 37 trabakula i 2 bracerere. Martinšćica ima 1 pelig, a Ustrine 1 braceru. Grad Cres napreduje, te ima preko 600 kuća i 4.829 stanovnika; u gradu su: 2 advokata: 2 apotekara, 4 kavanara, 2 užara, 2 limara, 5 potkivača, 1 klesar, 4 krojača, 9 postolara, 3 stolara, 4 zidara, 7 vlasnika vinotočja, 1 gostioničar. Nasuprot tome, stari grad Osor već odavno nazaduje, te je spao na jedva 200 stanovnika. Osor upravno spada u kotar Lošinj.¹³⁵

Neka obilježja gospodarskog života i njegove dinamike daju i podaci o prometu tijekom 1858. god. u lukama Kvarnerskih otoka koje je zahvatila austrijska državna statistika.¹³⁶

Luka	Ula- zaka brodova	Tonaže	Vrijednosti uvoza u guldenima	Brodovima strane zastave	Izla- zaka brodova	Tonaže	Vrijednosti izvoza u guldenima
Krk	443	9.470	122.300	2.200	453	9.474	76.100
Malinska	433	11.166	23.700	200	455	12.843	32.000
Omišalj	817	1.753	8.000	—	863	1.862	25.100
Klimno	308	1.939	24.100	—	312	1.967	21.200
Vrbnik	377	1.475	32.100	—	383	1.426	26.100
Nova Baška	1.133	13.706	55.300	100	1.209	13.936	88.100
Cres	868	49.821	334.000	900	853	46.770	156.700
Osor	373	10.091	31.900	—	399	10.282	73.100
M. Lošinj	1.084	83.010	721.000	57.400	1.097	84.447	106.100
V. Lošinj	318	7.133	146.000	20.000	320	5.952	23.200
Otok Susak	166	1.693	21.500	—	200	1.414	52.700

Raspoloživi i pristupačni izvori pokazuju da su u gospodarskom životu Kvarnerskih otoka oko god. 1860. značajnije djelatnosti bile: izvoz ogrjevnog drva, u čemu je prednjačio creski kotar; pomorski prijevozi u velikoj obalnoj i dugoj plovidbi, te pomorska trgovina, u čemu izvanredno dominira lošinjski kotar, ali je i Cres podosta napredovao; ovčarstvo, u čemu se opet Cres ističe pred otokom Krkom, a tako je i u ribarstvu. Konjunktura vinogradarstva gospodarski će pogodovati otocima Krku i Cresu.

¹³³ Isto, 299—304.

¹³⁴ C. Czoernig, Statistisches Handbüchlein für die Oesterreichische Monarchie, 4. Auflage, Wien 1861, 120.

¹³⁵ Istrien..., 280—289.

¹³⁶ Tafeln zur Statistik der Oesterreichischen Monarchie zusammengestellt von der k.k. Direction der administrativen Statistik. Neue Folge, IV Bd., Wien 1862, VI Heft, str. 11—14.

Koliko god su u sustavu kombiniranog gospodarenja uz zemljoradnju imale značenja i ostale spomenute djelatnosti stanovništva, ipak je na Krku i Cresu pitanje zemljišnog vlasništva, te odnosi zemljišnih gospodaraca i kolona, ostalo temeljnim pitanje življenja za veliki dio pučanstva. Tek kada budu izvršena odgovarajuća znanstvena istraživanja agrarnih odnosa, moći će se dati egzaktnija slika stanja. Isto vrijedi i za konkretne detalje o ulozi i posljedicama, u svim aspektima, utjecaja lihvarskog kapitala, koji na cijeloj našoj obali tijekom XIX st. gotovo kontinuirano baca u sve težu materijalnu i društvenu zavisnost ili potpuno osiromašuje sve šire krugove stanovništva, pogotovo na selu. U pogledu zemljišnog vlasništva, za vrijeme oko 1860. god. bit će za sve Kvarnerske otoke točna konstatacija utvrđena za Cres: užem krugu veleposjednika pripadao je najveći dio zemlje.¹³⁷

Četrdeset osma nije dirala u kolonatski sustav. Ostavila je netaknutom zavisnost mase seljaka-kolona o zemljišnim gospodarima. Još su čitavo stoljeće morali koloni čekati dok su i posljednji bili oslobođeni te zavisnosti. Nikakva utjecaja nije imala četrdeset osma niti na ovisnost mase dužnika o vjerovniku-lihvaru. Dapače, svojim sustavom četrdeset osma je blagoslovila i ovjekovječila obje te zavisnosti kao neprikosnoveni privatno-pravni odnos, zaštićen Općim građanskim zakonikom. K svemu tome pridolazila je i nova zavisnost, i to ona najamnih radnika o poslodavcima. Očitovala se već i u poduzetništvu eksploatacije šuma i pripreme drva za izvoz, uz izvanredno teške uvjete rada, ali u klasičnim oblicima ona buja u sve dinamičnijem razvitku pomorskog poslovanja, na brodu i na škeru. Zakonodavstvo apsolutističke ere, u desetljeću što je slijedilo do tzv. obnove ustavne ere 1860/61. god., bilo je umnogom prožeto načelima moderne građanske države, ali ono nije imalo utjecaja na glavne životne probleme najvećeg dijela pučanstva Kvarnerskih otoka, nije olakšavalo njegove životne tegobe, a mnoge je vidove opisanih zavisnosti učvrstilo. Društvene odnose na Kvarnerskim otocima oko 1860. god. bitno određuju: kolonatski sustav, dužnički odnosi prema vjerovnicima-lihvarima, kapitalistički najamni odnos. Iz tih triju izvora nastajao je i sve složeniji *splet zavisnosti* i odnosa eksploatacije, a taj je splet *društveno-politički imobilizirao veliku masu ljudi u zavisnom položaju*.

Gospodarska struktura otoka Lošinja razlikuje taj otok od Cresa i Krka, prije svega po naglašenoj dominaciji pomorstva i pomorske trgovine te brodogradnje kao glavnih temelja lošinjskog gospodarskog života i prosperiteta. Po tim istim obilježjima taj je otok zauzeo posebno mjesto u povijesnom procesu na cijeloj našoj obali tijekom XIX stoljeća.

Lošinjani su vješto koristili pomorske konjunktore na Mediteranu izazvane ratnim zapletima 1821. i 1828. god., a jednako su značajne dobitke izvukli iz pomorskog prijevoza ruskog žita iz crnomorskih luka po Mediteranu, pa i u naše jadranske luke, ali i do Engleske. God. 1847. imaju 97 brodova sa 37.000 tona, a god. 1852. već 136 brodova s ukupno 51.000 tona. Zatim, majstorski koriste pomorsku konjunkturu nastalu u vezi s tzv. krimskim ratom (1854—1856. god.), pa 1855. god. imaju 118 jedinica, od čega ih je 46 bilo izgrađeno na lošinjskim brodogradilištima. God. 1858. postigli su trgovačku flotu od 124 broda sa 58.410 tona. Iako je u slijedećim godinama velika konjunktura u opadanju, jer nije ni mogla dugo trajati, Lošinjani su u tim tzv. »kriznim

¹³⁷ N. Stražičić, Otok Cres, Otočki ljetopis Cres-Lošinj, sv. 4, Mali Lošinj 1981, 198.

godinama« obnovili i modernizirali svoju trgovačku flotu, pa je god. 1860. od ukupnih 56.320 tona na velike brodove otpadalo 33.630 tona, tj. 59,8%. Mali Lošinj ima i svoju pomorsku školu »Nautiku«, i to kao »privatnu školu«, koja u šk. god. 1858. ima tri nastavnika i 10 učenika.¹³⁸ Lošinjska je trgovačka mornarica poslovno aktivna od Crnoga mora preko Mediterana do Sjevernog mora i sjevernoevropskih luka, ali i do prekomorskih pomorskih središta Sjeverne i Južne Amerike.¹³⁹ Od navedenih brodova iz 1860. god. njih 46% bilo je izgrađeno u lošinjskim škverima, što po sebi dovoljno govori o do-metu i ove gospodarske djelatnosti.

Dinamiku brodogradnje kroz 1858. i 1859. god., usporedno, na brodogra-dilištima pokrajine *Austrijsko primorje*, te u *Rijeci i Bakru*, iskazuju nam ovi statistički podaci:¹⁴⁰

Brodogradilišta	Novogradnje						Pregradnje i poboljšanja					
	Broj		Tonaža		Vrijednost trupa u guldenima		Broj		Tonaža		Troškovi	
	1858	1859	1858	1859	1858	1859	1858	1859	1858	1859	1858	1859
Trst	1	...	650	...	60.000	...	44	50	27.123	28.866	58.500	64.900
Milje	1	...	7	...	400	...	2	10	480	1.350	4.500	16.200
Koper	5	2	578	8	39.200	400	2	5	381	395	6.000	3.000
Piran	10	10	102	130	3.900	7.100
Rovinj	15	18	276	178	23.600	13.400	3	32	217	995	1.400	6.400
Ika	...	2	...	51	...	2.600	27	16	1.644	1.242	13.500	6.800
M. Lošinj	7	1	1.727	89	79.300	2.500	27	10	2.742	180	20.500	1.200
V. Lošinj	1	...	466	...	35.000
Cres	2	6	443	702	21.000	27.900	3	3	168	194	900	500
N. Baška	13	12	31	39	1.800	1.500	10	2	87	10	1.500	200
Klimno	1	...	9	...	100	...
Krk	...	1	...	1	...	100
Rijeka	15	4	4.942	1.233	466.000	111.500	2	4	210	1.573	6.200	13.200
Bakar	2	...	764	76	46.000

Spomenute pomorske konjunktore koristila su, dakako, i druga medite-ranska pomorska uporišta, pa i ona na našoj istočnojadranskoj obali,¹⁴¹ ali stupanj do kojega su to ostvarili Lošinjani iskazuje izvanredne njihove spo-sobnosti i gospodarsku vrijednost koja se uzdiže znatno iznad prosjeka.

Prihodi od takve uspješne pomorske aktivnosti bili su isto tako izvan-redni. Iako su se u navedenim »kriznim godinama« nakon 1858. god. ponešto

¹³⁸ Tafeln zur Statistik..., VIII Heft, Tafel 14, str. 13.

¹³⁹ B. Kojić, Pomorstvo Lošinja, Otočki ljetopis Cres-Lošinj, sv. 2, 1975; Po-morstvo Lošinja i Cresa, Otočki ljetopis Cres-Lošinj, sv. 3, Mali Lošinj 1980.

¹⁴⁰ Tafeln zur Statistik..., VI Heft, str. 215.

¹⁴¹ C. Czoernig, Statistisches Handbüchlein..., 79. God. 1850. ukupna je aus-trijska trgovačka mornarica imala: 6.147 brodova, sa 271.103 t i 24.161 članova po-sade; god. 1856. bilo je stanje: 9.653 broda, sa 356.666 t i 35.812 ljudi posade. God. 1852. u austrijske je morske luke uplovilo i isplavilo brodovlja nešto preko 1.500.000 t; god. 1858. povećao se taj promet na nešto preko 3.200.000 tona. Isto, 81. O napretku pomorstva Cresa vidi Otočki ljetopis Cres-Lošinj, sv. 3, str. 224: god. 1852. bilo je 18 brodova velike obalne i druge plovidbe sa 2.357 tona, a 1858. god. bilo ih je 23 sa 4.397 tona nosivosti.

smanjili, stanje 1860. god. još je uvijek dobro za brodovlasnike i ostale sudionike pomorske trgovine, a svakako manje dobro za mase mornara i brodogradilišnih radnika, No, sa svim tim prilikama, i ti mornari i radnici bili su u boljem položaju od mase siromašnih seljaka diljem Kvarnerskih otoka.

Životne prilike stanovništva, a osobito širih i siromašnijih slojeva, ilustrira nam i pregled cijena niza životnih namirnica, kako je zabilježen početkom mjeseca ožujka 1858. god. na Cresu.¹⁴² Na kraju toga pregleda cijena naveden je iznos nadnice »običnog radnika«, pa su u odnosu na visinu te nadnice podaci o cijenama dovoljno rječiti. Evo tih cijena:

Leća	1 »metadela«	= 6 — 8	karant.
Grašak	1 »metadela«	= 7 — 8	karant.
Grah i bob	1 »metadela«	= 5 — 7	karant.
Riža	1 bečka libra	= 4 — 8	karant.
Najfinije pšenično brašno	100 libri	= 8 — 8,40	fior.
Srednje fino pšenično brašno	100 libri	= 7 — 7,40	fior.
Obično pšenično brašno	100 libri	= 4,40— 5,10	fior.
Raženo brašno	100 libri	= 4 — 4,20	fior.
Kruh od finog pšeničnog brašna	1 libra	= 5	karant.
Kruh od običnog pšeničnog brašna	1 libra	= 4	karant.
Meso goveđe	1 libra	= 10	karant.
Teleće meso	1 libra	= 12	karant.
Svinjsko meso	1 libra	= 14 — 16	karant.
Ovčje meso	1 libra	= 6 — 9	karant.
»Obične ribe«	1 libra	= 4 — 10	karant.
Kokoši	po komadu	= 50	karant.
		do 1	fior.
		20	karant.
Jaja	po komadu	= 1 — 1,5	karant.
Maslac	1 libra	= 40 — 45	karant.
Goveđe salo	1 libra	= 22 — 24	karant.
Svinjska mast	1 libra	= 16 — 18	karant.
»Obični« sir	1 libra	= 22 — 24	karant.
Mlijeko (»obično«)	1 mjera	= 8 — 12	karant.
Vino (»obično«)	1 mjera	= 7 — 12	karant.
Pivo	1 mjera	= 12	karant.
Rakija	1 mjera	= 18 — 20	karant.
Kava	1 libra	= 22 — 26	karant.
Šećer	1 libra	= 22 — 26	karant.
Tvrdo drvo, za gorivo, od 20 palaca duljine	1 »tesa«	= 4 — 5	fior.
»Slatki« ugljen	100 libri	= 3 — 4	fior.
Nadnica »običnog radnika«		30 — 35	karant.

¹⁴² Doc. br. 738 u AMSI, vol. 37. To općina Cres dostavlja 2. III 1858. Ministarstvu trgovine u Beču »srednje cijene najpotrebnijih životnih namirnica u kotaru Cres početkom mjeseca ožujka 1858. god.« Mjere koje se navode u ovom tekstu: 1 bečka libra = 0,56 kg; 1 »metadela« = 1/16 stara = oko 3,85 lit; 1 »tesa« (za gorivo drvo) = 1 klafter = 1,90 m po duljini i visini, a širina prema dužini isječenih drva; valute: 1 fiorin = 60 karantana (poslije 1857. god.).

O nacionalnoj pripadnosti stanovništva pisalo se u ovo vrijeme svakojako.

U povijesti Lošinja G. Bonicellija (iz talijanske obitelji doseljene na Lošinj), štampanoj a očito i redigiranoj god. 1869, tj. jedanaest godina nakon autorove smrti, priznaje se da su stanovnici otoka Lošinja podrijetlom »Slaveni«, te da preci postojećeg stanovništva nisu znali drugog jezika osim »slavenskog«. Autor isto tako potvrđuje da su se u starije vrijeme i notarski akti i matične knjige pisale »slavenskim« jezikom.¹⁴³ Međutim, u jednom od dodataka tekstu postavlja se odjednom i ovakva tvrdnja: pučanstvo cijele istočnojadranske obale (»austrijskog i dalmatinskog primorja«) spada u ljudstvo talijanske obitelji, jer je jezik bio i bit će uvijek prvi faktor razlikovanja nacionalnosti, a bilo bi vrlo apsurdno negirati da je talijanski jezik diljem Istre i Dalmacije prevladavajući, i to u odlučujućoj mjeri.¹⁴⁴

Talijanski publicist P. Valussi, koji je određeno vrijeme djelovao i u Trstu, u svojoj poznatoj brošuri iz 1861. god.¹⁴⁵ postavlja skromnije teritorijalne zahtjeve, ali daje vrlo karakteristična obrazloženja. Evo njegovih najvažnijih teza:

— Trst i Istra su »posljednja istočna regija Italskog poluotoka, regija čiji stanovnici čine nevelik dio od cjeline talijanske nacije«; Italiji to pripada »po pravu«; Trščani i Istrani su Talijani, pa moraju biti »zakoniti sinovi« Italije, i »ne smiju biti odbacivani kao neki bastardi i pridošlice«; oni su već višekratno isticali »pravo i volju da i politički pripadnu Italiji«.¹⁴⁶

— Priroda je dala talijanskoj naciji geografske granice u koje su uključeni Trst i Istra; i podrijetlo i jezik, i povijest govore u prilog toj pripadnosti, a k tome je nadasve odlučujuća »naša volja i interes« da pripadamo Italiji.¹⁴⁷

— Istočna granica talijanske Istre obilježena je Učkom. Ako se Italija »dobrovoljno odriče na korist Slavije« onih »Talijana u Dalmaciji, Rijeci, na kvarnerskim otocima i u Istri istočno od Učke«, iako je talijanski jezik i u tim krajevima jezik kulture, s mnogo više razloga moraju istarski Slaveni — koji su »invazijom prodrli u naš teritorij« te očuvali na selima neki svoj »slavenski žargon« umjesto »pravog jezika« — prihvatiti »prirodnu supremaciju jednog kulturnog jezika kao što je talijanski«; treba da to prihvate bez ikakve prisile, kao što su već do sada prihvatili.¹⁴⁸

— »Jezik većine«, i u Trstu i u Istri, »jest talijanski«; »to je jedini kulturni jezik, jezik dobrog društva; na tom području tek je malo onih koji govore neki drugi kulturni jezik, a sve ostalo se ograničava na slavenske seljačke dijalekte, međusobno različite, čak i između pojedinih kotareva; radi se o dijalektima bez kulture i literature, kojima je suđeno da izumru pred prevladavajućom uljudbom u društvu i talijanskim jezikom...«; »Slaveni su

¹⁴³ G. Bonicelli, Storia dell'isola dei Lossini. Con appendice, Trieste 1869, 27, 55—56, 65.

¹⁴⁴ Isto, 109.

¹⁴⁵ V. Valussi, Trieste e l'Istria e loro ragioni nella quistione italiana, Milano 1861. Iste godine objavljen je u Parizu prijevod te brošure na francuski jezik, s ponešto proširenim povijesnim podacima, a priredio ga je C. Ressimann.

¹⁴⁶ Isto, 3—6.

¹⁴⁷ Isto, 7—11.

¹⁴⁸ Isto, 21.

čeljad raštrkana u mnogim odvojenim naseljima, neotesani ljudi raznog podrijetla...« »Ovi naši Slaveni neće ostati Slaveni nego samo dotle dok ostanu barbari. Oni slijede prirodni zakon asimilacije raštrkanih dijelova neformiranih nacionalnosti, koju provode kompaktne i velike nacije, nacije starog podrijetla i bujnog života« »... Da bi postali nešto, ovo malo Slavena treba da postanu Talijani, i neka ne žele drugo biti, i ne čeznu za drugim nego da se vrate starim tradicijama kada bijahu podanici Venecije».¹⁴⁹

Brojčano, Valussi nalazi u Istri s Trstom oko 290.000 stanovnika, od čega su 160.000 »pravi Talijani« (»pretti Italiani«), a njima da treba pribrojiti oko 15.000 »Slavena već potpuno talijaniziranih«; uz to postoji još 110.000 »Slavena, što čistih, što potalijančenih«, s time da njihov broj raste iz godine u godinu. Valussi nalazi dvije glavne skupine Slavena u Istri, to su: »Slovinci i Srbi«. Po njemu, u Istri nema Hrvata!¹⁵⁰

Tim su Valussijevim tezama srodne napomene priređivača talijanskog izdanja francuskog putopisa Ch. Yriarte, objavljenog 1875. godine.¹⁵¹ Oni prije svega zamjeraju autoru što poput mnogih stranih pisaca »robuje predrasudi« da je Istra »slavenska zemlja;»¹⁵² proglašavajući je talijanskom, negiraju autorovu tvrnju o »prirodnoj granici« Italije na rijeci Soči, već takvu granicu pronalaze istočno od Učke.¹⁵³ Osobito nastoje ispravljati autora i ovakvim tvrdnjama: osnova stanovništva posvuda je talijanska; u gradovima, naročito obalnim, isključivo žive Talijani, »koji su u selima unutrašnjosti pomiješani s ponešto slavenskih elemenata«; »istarski Slaveni pripadaju raznim rodovima, a nisu nikada ostvarili neki napredak; naprotiv, oni se sve više talijaniziraju, kao što se događa i u susjednoj Furlaniji...«;¹⁵⁴ mnogobrojne su razlike među Slavenima Istre, od Slovenaca na sjeveru do Hrvata i Srba na jugu, a uz njih su tu i Čići (»Cici o Romanici«) »koji su svakako najinteresantniji i za talijanskog promatrača također i najsimpatičniji«!¹⁵⁵ Na Yriartove navode kako u Istri mora upasti u oči »najflagrantniji antagonizam između

¹⁴⁹ Isto, 21—24.

¹⁵⁰ Isto, 62. Prije četrdeset osme P. Valussi je dosljedan pobornik ideja G. Mazzinija i njegove teze o granicama Italije na Soči, granicama koje joj je »Bog dao«, vidi: B. Stulli, Tršćanska »Favilla« i Južni Slaveni, Anali Jadranskog instituta JAZU u Zagrebu, sv. I, Zagreb 1956. Četrdeset osme je P. Valussi u Veneciji. Sudjeluje u revolucionarnom pokretu; uređuje časopis La fratellanza de'popoli, koji počinje izlaziti 1. IV 1849. Iz naslova toga časopisa već je vidljiva njegova orijentacija, bazirana na principu: »Nijedan narod neće uživati pravu slobodu ako ne vodi računa o svom bližnjemu, i ne nastoji da i susjedni narodi budu slobodni« (br. 3, str. 24). Tek kasnije počinje Valussi zastupati talijanske iredentističke zahtjeve na područjima istočno od rijeke Soče! Gotovo sve svoje važnije opisane teze zapravo je Valussi oblikovao već u svom članku: »Del rinnovamento economico dell'Istria«, objavljenom u publikaciji Porta orientale, Strenna istriana, sv. I za god. 1857, koju je uređivao C. A. Combi. U istoj publikaciji A. Coiz navodi kako u Istri, s Trstom, živi 290.000 stanovnika, od čega: 160.000 čini skupina »latino-italiana«, a 112.000 »Slavena« dijele se na dvije skupine: »slovensku i srpsku«. Hrvata uopće nema! U sv. II iste publikacije, za god. 1858, C. A. Combi je razvio tezu: istočna granica Istre ujedno je i granica Italije; tko drži tu granicu, taj dominira i susjednim zemljama. Vidi: C. A. Combi, Porta orientale, Strenna istriana per gli anni 1857—58—59, Seconda edizione, Capodistria 1890.

¹⁵¹ Trieste e l'Istria de Carlo Yriarte, con note, Milano 1875.

¹⁵² Isto, u predgovoru.

¹⁵³ Isto, 1, u bilješki.

¹⁵⁴ Isto, 46.

¹⁵⁵ Isto, 48.

elementa talijanskog i elementa slavenskog«, te kako između njih »lavira razborito i s dobrotom« njemački vladajući element,¹⁵⁶ talijanski priređivači i redaktori nisu imali primjedaba.

O samoj pripadnosti Kvarnerskih otoka pisao je dio austrijske publicistike korektno. Tako npr. prirodoslovac J. R. Lorenz, neko vrijeme profesor na riječkoj gimnaziji,¹⁵⁷ napominje za kvarnersko pučanstvo: ono je po nacionalnosti »ilirsko«, s izuzetkom nekoliko doseljenih obitelji« »uz ilirski materinski jezik govori se i talijanski samo zbog važnog pomorskog prometa«; »nazivi mjesta su potom gotovo u potpunosti slavenskog (ilirskog) postanka, jedva jedan postotak od toga ima dijelom starorimsku, dijelom talijansku osnovu, mnoga mjesta imaju i slavenski i romanski naziv«; dosadašnjim je kartografima bio nepoznat »ilirski« jezik, a »bili su opterećeni i vrlo proširenom predrasudom da ljude i imena treba talijanski iskazivati«; odatle i niz grešaka u kartografskom materijalu...¹⁵⁸

U drugoj svojoj raspravi, objavljenoj također 1863. god., J. R. Lorenz izričito kaže: »... Stanovništvo čitavog područja je cjelovito, i to hrvatskog plemena (tek dublje u Istri, i u sjevernoj unutrašnjosti počinju srodni Slovenici); uključena su u to samo tri do četiri ostatka nekadašnjih mletačkih kolonija na nekim otočkim mjestima, koji su sada gotovo iščezavajuće maleni, i jedna mala vlaška kolonija oko Čepićkog jezera u Istri. Politički i duhovni karakter naroda odlučno je južnoslavenski, posebice hrvatski...«¹⁵⁹ »Hrvatski je jezik kojim ljudi misle, mole i kunu, kojim pjevaju svoje nebrojene kratke narodne pjesme, hrvatski je i svaki njihov napjev; hrvatski se propovijeda u crkvi narodu, a na velikom dijelu područja (ukoliko pripada senjskoj diecezi) čak se i misa služi hrvatski. Uloga koju ima talijanski jezik jednostavno je samo slijedeća: pomorski promet na Metideranu zahtijeva da učesnici znadu talijanski; Turci, Grci, Južni Rusi pa čak i Francuzi s mediteranskih obala morali su se tome prilagoditi da prihvate jezik nekadašnje kraljice mora Venecije, i sve do danas je to pomorački jezik gotovo na čitavom Sredozemlju, a svakako na Jadranu...«¹⁶⁰ »Među obrazovanim stanovništvom, i onim koje je težilo obrazovanju, morao je pod tim okolnostima samo talijanski jezik — pomoću kojega se jedino i u pomorstvu i u umjetnosti, znanosti, gradskoj upravi, mogla postići čast i prednosti — dobivati uvijek sve veću važnost, i dobivao je, i u rastućoj mjeri do god. 1848, čak u nekim hrvatskim porodicama sve do danas, time što su čak neki roditelji koji tek natučaju tim jezikom svoju djecu davali učiti taj jezik koliko su god prije i bolje mogli, i načinili su taj jezik kućnim jezikom, tako da mlađa generacija i u hrvatskim gradovima djelomice ima običaj da govori samo talijanski. Ima čak pobornika južnog slavenstva koji svoje polemičke spise protiv germanizacije ili talijanizacije i sami umiju sastavljati samo talijanskim jezikom, jer nisu naučili gramatički pisati pravilno idiomom svoje nacije. Ali time se ne mijenja nacionalnost, niti osnova niti navade, nego jedino

¹⁵⁶ Isto, 47.

¹⁵⁷ U Rijeci je boravio od god. 1855. dalje. Obimnim terenskim radom obišao je temeljito cijelo kvarnersko područje, te upoznao stanovništvo, njegov jezik i životne prilike.

¹⁵⁸ J. R. Lorenz, *Physicalische Verhältnisse und Vertheilung der Organismen im Quarnerischen Golfe*, Wien 1863, 23—24.

¹⁵⁹ Isti, *Vom Quarnerischen Gebiete*, *Oesterreichische Revue*, Bd., 1, Wien 1863, 316.

¹⁶⁰ Isto.

sredstvo saobraćaja i mogućnost obrazovanja; tu ne može biti govora o mješovitom narodu sastavljenom od Slavena i Talijana, jer tu nema talijanske krvi za miješanje...¹⁶¹

Srodno tome donekle je korektno prikazana pripadnost Kvarnerskih otočana i u već citiranoj publikaciji »Istrien«. Tu se za otok Krk navodi da mu je stanovništvo gotovo isključivo »slavensko«.¹⁶² Za otok Cres se kaže: »Stanovništvo sela i zaselaka je bez izuzetaka slavensko«, a takvo je »djelomice« i ono u gradovima; u gradu Cresu »obrazovani sloj« ističe svoje talijanstvo, »iako je većina tih slavenskog podrijetla, kao što to dokazuju i njihova obiteljska prezimena«; »približno se može uzeti, da se stanovništvo ovoga kotara sastoji od jedne petine Talijana i četiri petine Slavena, te nešto malo činovnika Nijemaca«.¹⁶³ Za Lošinjane navodi ta publikacija: »Najvećim dijelom su to Slaveni; njihovi kućni običaji, uredbe i navade po svojoj su prirodi slavenski«; s obzirom na jezik oni su, osobito u gradovima, poliglotti, jer uz slavenski razumiju i govore i talijanski, koji je njihov poslovni i društveni jezik; u obitelji oni međusobno govore najviše slavenski (hrvatski)«.¹⁶⁴

Može se reći da je i u nekim drugim austrijskim publikacijama pedesetih i šezdesetih godina XIX st. nacionalna pripadnost Kvarnerskih otoka uglavnom korektno prikazivana. Potpuno je suprotan slučaj kada se radi o Istri i Dalmaciji. Za njih je iskazana u osnovi izopačena slika stanja prožeta izrazitom političkom tendencijom. Tako npr. C. Czoernig, direktor austrijske »administrativne statistike«, god. 1856. pronalazi u Istri, južno od njena slovenskog dijela, »slovensko-srpsku jezičnu granicu«, a stanovništvo Dalmacije, po njemu, sačinjava: 378.676 »Srba« i 13.701 »Talijan«!¹⁶⁵ Za Dalmaciju će i A. Ficker, Czoernigov nasljednik u direkciji državne statistike još i god. 1869. tvrditi da joj se pučanstvo sastoji od: 88,92% »Srba« i 10,84% »Talijana«, uz 0,24% »Dako-Romana«.¹⁶⁶ Dakle, niti u Dalmaciji nema uopće Hrvata. Vjerojatno je takva tvrdnja bila prilog austrijske državne statistike stajalištima vladajućih Monarhije protiv sjedinjenja takve Dalmacije u zajednicu hrvatskih zemalja. No, bilo je to i mnogo više. Nastojalo se takvim tvrdnjama poticati i međunacionalnu borbu u našim krajevima; poticati borbu nacionalnih manjina u Istri i u Dalmaciji protiv hrvatske većine, pri čemu bi se vladajući iz Beča javljali kao spasonosni arbitri.

Austrijski autori nisu poput Talijana Valussija razrađivali teoriju o »prirodnim granicama« date nacije. C. Czoernig je u publikacijama Austrijske akademije znanosti zastupao razradu austrijske koncepcije na ovim tezama:

— Nacionalnost nije jedini oblik ljudskog društva, a niti najvažniji oblik. *Država* i *crkva*, obje, duboko su u ljudskom biću utemeljeni stožeri javnog života, kojima se nacionalnost pridružuje.¹⁶⁷

¹⁶¹ Isto, 316—317.

¹⁶² Istrien..., 291.

¹⁶³ Isto, 281.

¹⁶⁴ Isto, 300.

¹⁶⁵ C. Czoernig, Die Vertheilung der Völkerstämme und deren Guppen in der Oesterreichischen Monarchie, Wien 1856, 35, 58, 59.

¹⁶⁶ A. Ficker, die Völkerstämme der Oesterreichisch-ungarischen Monarchie, ihre Gebiete, Gränzen und Inseln, Wien 1869, 94.

¹⁶⁷ Ueber die Ethnographie Oesterreichs. Von Freiherrn v. Czoernig, correspond. Mitglieder der kais. Akademie der Wissenschaften. Aus dem Dezamberhefte des Jahrganges 1857 der Sitzungsberichte der philos.-histor. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften (XXV Bd. S. 277) besonders abgedruckt, Wien 1858, 15.

— U državi s više naroda, od kojih jedan prevladava brojčano i snagom, njegovu se utjecaju, s obzirom na to da je dominantan elemenat državne moći i materijalnih interesa, ne može država oteti; podređenim narodima ostat će na volju da se asimiliraju vladajućima, pa tako sudjeluju u njihovim prednostima.¹⁶⁸

— Austrijska Monarhija je višenacionalna država, u kojoj nijedan narod nije po broju niti po značenju toliko prevladao da bi mu se drugi imali podrediti. No, u zapadnom dijelu Monarhije obitavaju, jedan uz drugoga, dva naroda izgrađena vrlo starom kulturom, a »nose u sebi poziv da oko sebe šire civilizaciju i obrazovanje; to su Nijemci na sjeveru, i Talijani na jugu Alpa«. Ti će narodi davati impulse razvitku kulture kod istočnih naroda Monarhije, države koja ima počivati na jednakopravnosti naroda, ali uz osobitu misiju njemačkog naroda u njegovoj kulturnoj akciji, koju će efikasno provoditi naročito kolonizacijom njemačkog življa diljem državnog teritorija. Tako će, uz ostalo, podučena od Nijemaca, Kraljevina Ugarska imati dalje civilizacijsku ulogu među nemađarskim narodima u zemljama krune ugarske.¹⁶⁹

Ne samo teške materijalne prilike na većem dijelu Kvarnerskog otočja, podržavane usporavanim gospodarsko-društvenim razvitkom, i ne samo posljedice tegobnog apsolutističkog režima tijekom pedesetih godina XIX st. već i navedene koncepcije o nacionalnoj egzistenciji, kakve se tada oblikuju, pokazivale su da će i nakon objave o ukidanju apsolutističke vladavine predstojati više nego teška borba za najosnovnija nacionalna prava, i to naročito baš hrvatskom narodu, pogotovo u hrvatskim krajevima duž istočnojadranske obale.

12.

Obnova ustavne ere neophodno je stavila na dnevni red sva bitna ustavna i državopravna pitanja. Među njima, dakako, i neriješeno pitanje teritorijalnog integriteta Trojedne Kraljevine. Očitovalo se to već na zasjedanju tzv. Pojačanog Carevinskog vijeća što se održavalo od 31. V do 28. IX 1860. godine.¹⁷⁰ Tamo je A. Vraniczany 25. IX 1860. kao »jednu od najvećih želja Hrvatske« postavio zahtjev da se Dalmacija »koja je po Pragmatičkoj sankciji integralni dio Hrvatske, ponovno sjedini s Hrvatskom«.¹⁷¹ Sutradan (26. IX) odgovorio mu je conte F. Borelli iz Dalmacije, s tezama kakve su vladajući u Beču mogli samo poželjeti, i to: »kruna Dalmacije« pripada, »slobodna od svake druge veze«, jedino vladarskoj kući Austrije; »dalmatinski narod« želi da se ta kruna, bez njegova pitanja, ne opterećuje nikakvim »povezivanjem«, pa da tako »ostane neditnutom ona dragocjena autonomija« Dal-

¹⁶⁸ Isto, 16.

¹⁶⁹ Isto, 17—20.

¹⁷⁰ Verhandlungen der oesterreichischen verstärkten Reichsrathes 1860. Nach den stenographischen Berichten, 1—2, Wien 1860.

¹⁷¹ Isto, sv. 2, 222: »... Jedna od najvećih želja Hrvatske sastoji se u tome da Dalmacija, koja prema Pragmatičkoj sankciji tvori integralni dio Hrvatske, bude ponovno sjedinjena s Hrvatskom na način kako je to sankcionirao previšnji patent od 7. IV 1850, a po kojemu patentu na slijedećem zasjedanju hrvatsko-slavonskog sabora treba da se rasprave modaliteti po kojima bi se to sjedinjenje ostvarilo«.

macije; pozivajući se na navodno mišljenje »velike većine« stanovnika Dalmacije o pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, conte Borelli javno izjavljuje: »nije još vrijeme za to«; iz toga gledišta, i iz činjenice da se u dalmatinskim gradovima govori talijanski, ne slijedi, napominje conte Borelli, da bi Dalmacija bila »talijanska«; »velika većina pučanstva je po jeziku, duhu i po srcu slavenska«. ¹⁷² Upuštao se pri tome conte i u neke kakva povijesna domišljanja o »slobodi« i o »nezavisnosti« koja resi neku posebnu »krunu Dalmacije«. Odmah mu je odgovorio J. J. Strossmayer, te u opširnijem izlaganju objasnio stvarne povijesne činjenice i prava Trojedne Kraljevine na Dalmaciju kao svoj integralni dio; zasebno se osvrnuo na Borellijevu tezu po kojoj »velika većina« pučanstva Dalmacije tobože ne želi sjedinjenje s Hrvatskom, pobijajući to i činjenicom da 400.000 Slavena Dalmacije nitko nije o tome ni pitao, niti oni imaju mogućnosti da se iziasne. ¹⁷³ Predsjedavajući Vijeća zatim je zaključio razgovore o sjedinjenju Dalmacije s navodom: da su »obje strane« rekly svoje, a da ovom Vijeću nije ni povjereno da odlučuje o tom pitanju. ¹⁷⁴

Već je odatle bilo jasno da će se i u novom razdoblju tzv. obnovljene ustavnosti održati kontinuitet bečke politike protivljenja reinkorporaciji Dalmacije, a time i faktičnoj obnovi Trojedne Kraljevine.

Kada je nakon listopadske diplome održana u Zagrebu banska konferencija, s prekidima od 26. XI 1860. do 17. I 1861, među njenim se zaključcima na prvom mjestu našlo pitanje teritorijalne cjelovitosti Trojedne Kraljevine. Već na prvoj sjednici 26. XI 1860. zaključeno je da se predstavkom od vladara, uz ostalo, traži: »Da se, kako starodavna prava trojedne ove kraljevine, priznana jasno patentom od 7. travnja 1850, sa sobom donose, opet sa svojom posestrimom zemljom hrvatsko-slavonskom nerazlučno spoji i na prvom budućem saboru ove kraljevine zakonito zastupa nezgodom vremena odtrgnuta Dalmacija s otoci Krkom, Cresom, Osorom i Lošinjem, i s kotari sada istrijskim, a od starine hrvatskimi: novogradskim, voloskim i labinskim«. ¹⁷⁵

Da ne bude dvojbe o kojim je sve otocima riječ, izvan onih iz tadašnjeg sastava pokrajine Dalmacije, zaključak i predstavka taksativno nabrajaju Kvarnerske otoke, pa u istom smislu navode i nazive »osorski« i »lošinjski« misleći na otok Lošinj.

Vladar je 5. XII 1860. odgovorio kako je naredio: »da se radi potpunoga izpitivanja i svestrano zadovoljavajućega rješenja ovoga pitanja pozovu poslanici iz moje kraljevine dalmatinske u bansku konferenciju«. ¹⁷⁶

Pripremajući odredbe o uređenju municipija, banska je konferencija predvidjela i normu po kojoj bi se imala »dalmatinska municipija urediti u svoje doba po historičkom pravu«. ¹⁷⁷ K tome je, na istoj sjednici od 18. XII

¹⁷² Isto, 233—236.

¹⁷³ Isto, 236—240.

¹⁷⁴ Isto, 240.

¹⁷⁵ Spisi saborski Sabora Kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije od god. 1861. Uredili D. Kušlan i M. Šuhaj (u nastavku skraćeno: Spisi saborski), sv. I, Zagreb 1862, str. XII i XV.

¹⁷⁶ Isto, XVIII.

1860, zaključila da se uputi proglas »Dalmatincima«. ¹⁷⁸ Od važnijih teza toga proglasa treba istaći:

— »da je narod vaš i naš, onamo preko Velebita, i ovamo za Velebitom, jedan te isti«;

— obostrano je poznato »što je razdružilo narod naš jedne krvi, jednog jezika, jednakih običajah, jednake prošastnosti, jednakih težnjah i nadah«;

— »tudja nas je ruka i korist razciepila, tudja glava, lukavost i težnja djecu jedne majke razdružila, srodnu je zemlju od zemlje razkinula i svu narodnu sreću podkopala, koja samo u narodnoj slozi i jedinstvu cvasti i napredovati može«;

— »mi u vaše slobode i običaje i samouprave (autonomije) dirati neželimo; svakomu je svoje drago, pa u to nesmije ni brat dirati, ako želi sačuvati bratinsku ljubav«;

— »mi želimo jedino, da i Dalmacija dobije natrag stari svoj ustav i stare svoje slobode, jednake našim; da unapred zajednički viećamo o zajedničkih potrebštinah naših...« »da složnim duhom i umom ojačamo narod naš, za moći postići obćenite koristi i veće uspjehe u svakom blagostanju«;

— »ali i vi braćo i susjedi talijanskoga porijekla, što zovete Dalmaciju domovinom svojom, negledajte u nas Hrvatih neprijatelje vaše; nije ni s daleka želja naša dirati u jezik vaš, u običaje vaše, u prava vaš, u ustanove vaše; nama su sveta slobodna prava naša, sveta nam moraju biti i vaš...« »mi poetički jezik Dantea i Petrarke, Tassa i Ariosta visoko cijenimo, kao što ga i vi ljubite, ali ujedno smatramo za svoju dužnost, po primjeru vašega naroda, i svoj milozvučan jezik do iste ciene i stepena izobraženosti uzvisiti, na kojemu se nalazi vaš bogati i umiljati jezik«;

— »Pristupite dakle, Dalmatinci braćo, kojegagod porijekla, kojegod vjere bili, u bližji savez s nami, te nemojte se protiviti onim, koji su na želju našu pozvani, da s nami, kao slobodni ljudi sa slobodnim narodom koju rieč za obćenitu korist vašu i našu prozbore«. ¹⁷⁹

Austrijska se vlast u zajednici sa svojim privrženicima, međutim, pobrignula da predstavnici Dalmacije ne pođu u Zagreb, te da odbijaju i same razgovore o sjedinjenju. Sve to usprkos svim obećanjima i garancijama što ih je banska konferencija unaprijed dala i javno očitovala citiranim svojim proglasom od 19. XII 1860. godine.

Zasjedanja banske konferencije bila su odgođena od 19. XII 1860. do 14. I 1861. kako bi izaslanici Dalmacije mogli stići u Zagreb na razgovore i dogovore o sjedinjenju.

Nastojeći da pregovori uspiju, hrvatski je ban Šokčević iskoristio to međuvrijeme pa se obratio svom »prijatelju i zemljaku« Lazaru Mamuli, guverneru Dalmacije. U pismu od 26. XII ¹⁸⁰ uvjerava on Mamulu: »...Dalmacija mora zadržati svoje vlastito namjesništvo, svoj vlastiti glavni zemaljski sud, kao i svoju vlastitu financijsku direkciju, i sve želje Dalmacije, u svakom pogledu, bit će potpuno ispunjene. Hrvatska želi, i previšnje mišljenje Njegovog Veličanstva ide samo za time, da se jača slavenski tj. naš

¹⁷⁷ Isto, XXXIII.

¹⁷⁸ Isto.

¹⁷⁹ Isto, XXXIII—XXXIV.

¹⁸⁰ Arhiv JAZU u Zagrebu, IV, d 30.

domovinski element. Tri kraljevine objediniti na jednom zajedničkom saboru, kako bi sve te zemlje — naravno s osobitim obzirom na specifične prilike u Dalmaciji — imale što je moguće jedinstvenije zakonodavstvo. Jačanjem slavenskog elementa bit će jedna moćna brana suprotstavljena ne samo posebnim nastojanjima Ugarske, nego će biti također potpuno osujećen svaki uspjeh magjarske partije u Hrvatskoj i Slavoniji, koja partija teži sjedinjenju s Ugarskom. Tri kraljevine, sjedinjene na gore opisani način, moći će tada dobiti jednu ujedinjenu hrvatsko-slavonsko-dalmatinsku dvorsku kancelariju, za koju će se osoblje uzimati samo iz redova domorodaca tih triju zemalja. Ako ne postignemo tjesnije priključenje Dalmacije, moramo se bojati, da će magjarizirani Hrvati zadobiti većinu u Hrvatskom saboru, da će se oni izjasniti za priključenje Ugarskoj, a tada je naša jadna domovina plijen Ugarske i za uvijek izgubljena».

Šokčević, kao visoki funkcionar Monarhije, vrlo dobro zna kako će se u Dalmaciji odabrati izaslanici za razgovore u Zagrebu i čije instrukcije oni moraju slušati, pa u svom pismu Mamuli nastavlja: »Sudbina i sreća naše domovine leži sada, dragi zemljače, *potpuno u tvojoj ruci*, jer pri tvojemu velikom utjecaju, i općoj ljubavi koju ti u Dalmaciji uživaš, sigurno će Dalmatinci, odredjeni da dodju na bansku konferenciju, dati svoj glas samo za ono što ti želiš, pa prema tome, kako je rečeno, sada sve zavisi jedino i samo od tebe».

Mamula je odgovorio pismom od 3. I 1861,¹⁸¹ te odmah na početku ističe, kako i on, poput Šokčevića, voli svoju domovinu Hrvatsku, ali »ja ne mogu mom caru i gospodaru — za koga ću s veseljem dati svoj život — savjetovati da donese neku odluku koja bi po mom najiskrenijem osvjedočenju bila protivna njegovoj koristi, odluku koja bi izazvala najveće nezadovoljstvo, u času — obzirom na predstojeći rat — kada bi to bilo najopasnije. To ni ti ne možeš htjeti, pa to ne možeš niti od mene tražiti, jer ja hoću svijesno razlučiti, isključivši osobne interese, samo interes moga previšnjeg gospodara, i taj interes zastupati kako najbolje znam».

U opširnom pismu Mamula predbacuje Šokčeviću da ne pozna prilike u Dalmaciji. Podsjeća ga da su vladajući u Beču i 1830. i 1848/49. god. odbili sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom smatrajući to opasnim za interese Monarhije.

Nedostatke u obećanjima koje mu javlja Šokčević, te razloge protiv priključenja Dalmacije Hrvatskoj vidi Mamula u ovim glavnim momentima:

— Dalmacija mora biti oštećena kada se lišava svoga posebnog sabora, koji mora postojati uz bok zadarskog namjesništva, a donosio bi pokrajinsko zakonodavstvo prema dalmatinskim prilikama, i koje zbog različitih prilika ne može biti jednako onome u Hrvatskoj;

¹⁸¹ Isto. Potcrtane dijelove teksta potcrtali su sami autori pisama! Lazar Mamula (1795—1878) bio je od 20. IV 1850. vojni zapovjednik u Kotoru. Od listopada 1851. dodijeljen je kao pomoćnik i zamjenik J. Jelačiću, kao civilnom i vojnom guverneru Dalmacije. Bach je pismom od 21. V 1852. javio Jelačiću da je Mamula imenovan namjesnikom (zamjenikom) civilnog i vojnog guvernera Dalmacije (Arhiv JAZU, rkp. J. Jelačića, B. P. 1852). Danom 19. III 1853. Mamula je dobio čin feldmarschall-lieutenanta, te umjesto Jelačića imenovan guvernerom i zapovjedajućim generalom Dalmacije. Na toj je dužnosti ostao do mjeseca listopada 1865. god., kada je na svoju molbu umirovljen.

— Različitoost prilika u Dalmaciji i Hrvatskoj je velika, u mnogim oblastima života; npr. u agrarnom sustavu, tako da o specifičnostima dalmatinskog kolonata ne može valjano rješavati Sabor u Zagrebu; nakon uvođenja županijskog ustrojstva, domaće činovništvo izabrano u županijama, zainteresirano i samo u predmetu, ne bi nepristrano rješavalo složene odnose između kolona i zemljišnih gospodara; carsko činovništvo to čini korektno, i zaštićuje seljaka, pa su za to dalmatinski seljaci privrženi carskoj vladi;

— Priključenje Dalmacije ne bi ojačalo protumađarsku branu, jer bi se nezadovoljnici iz Dalmacije pridružili promađarskoj stranci u Hrvatskoj i nju još više osnažili;

— Nakon uvođenja županija, kao u Hrvatskoj, po ugarskom uzoru, po kojem je izbor činovnika njima prepušten, »tada mi se dižu kose na glavi pri pomisli na opasnosti, koje bi nastale za Austriju, kada bi se ta 82 njemačke milje duga obala prepustila županijskim činovnicima izabranim od Sabora; to bi značilo: tu vojno-politički najvažniju obalu otvoriti politički opasnim utjecajima, a bez odgovarajućeg nadzora!«

— »Daleko pretežan dio Dalmatinaca« želi ostati u zajednici s austrijskim »nasljednim krunovinama«, da s njima ima zajedničko carevinsko zastupstvo; jer, Dalmacija ima s tim zemljama, u mnogim vidovima, zajednicu interesa i zajedničko zakonodavstvo; od tih zemalja, uz siromaštvo Dalmacije, može najbolje i najsigurnije očekivati potrebnu pomoć;

— »No, ako bi se zaista — u što treba vrlo sumnjati — svi od mene izabrani izaslanici Dalmatinci na banskoj konferenciji 14. I izjasnili za priključenje Hrvatskoj, vjeruješ li ti, da će tada priključenje ostati da opstoji?« Dalmatinski će sabor to proglasiti nevažnim i ništavnim. »A ja koji to sve znam, moram li dozvoliti, da mome previšnjem gospodaru budu pripremljene takve neprilike?«

Ukratko, Mamula je bio poslušan carski činovnik, koji je revno izvršavao smjernice dobivene od vladajućih iz Beča, a osobito od Schmerlinga, kojega i spominje u svom pismu Šokčeviću. Sva Šokčevićeva uvjeravanja ostala su bezuspješna. Već iz Mamulina se pisma moglo razabrati da dalmatinski izaslanici neće ni doći u Zagreb.

Na to je banska konferencija 15. I 1861. donijela zaključak: »Da se zamoli Nj. Veličanstvo, naš premilostivi kralj, budući da pouzdanici iz Dalmacije radi nekotkih nesporezumljenjah nisu došli u Zagreb, da u dogovor stupe s ovom konferencijom o pitanju sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, da bi Nj. Veličanstvo blagoizvoljelo uzeti u obzir svoje pravo, koje mu kao kralju apoštolskomu na Dalmaciju pripada, koje bude zakoni od god. 1803. i 1830. s nova potvrđeno, te odrediti, da se Dalmacija u istinu odmah sjedini s Hrvatskom i Slavonijom, te da se na prvi budući hrvatsko-slavonski sabor kao na sabor dalmatinsko-hrvatsko-slavonski pozovu i zastupnici iz Dalmacije, koji će porazumno sa zastupnici hrvatsko-slavonskimi ujedno uz odobrenje kraljevske ustanoviti način, kako se imadu ustavne uredbe hrvatsko-slavonske protegnuti i na Dalmaciju bez bitnoga uštrba domaćih inštitucijah u Dalmaciji, u koliko ove nisu protivne jedinstvu državnomu Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«. ¹⁸²

¹⁸² Spisi saborski, XXXVI. Na sjednici od 16. I 1861. zaključeno je da se u cit. tekstu riječi »ustavne uredbe hrvatsko-slavonske« zamijene riječima »ustav ugarsko-hrvatsko-slavonski«.

Prema tekstu toga zaključka redigiran je i dio odgovarajućeg teksta u predstavljeni koju je 15. I 1861. uputila vladaru banska konferencija.¹⁸³

Praktično se rješenje nije naziralo, ali je bila sve očitija prozirna igra bečke vlade: vladar verbalno priznaje opravdanost priključenja Dalmacije Hrvatskoj i Slavoniji, a usporedo s time austrijska vlast preko svoje upravne operative u Dalmaciji potiče i faktički organizira na terenu Dalmacije sve izrazitiju oporbu ne protiv nekih određenih teza o sjedinjenju, nego uopće protiv bilo kakvih razgovora predstavnika Dalmacije s onima iz Hrvatske i Slavonije.^{183a}

13.

U propagandnoj povici protiv objavljenih zaključaka banske konferencije predvodila je zadarska i riječka štampa. Evo nekoliko primjera iz te propagandne bujice koja je, dirigirana iz Beča, vidno bujala od mjeseca prosinca 1860. god. dalje:

»Hrvatski zahtjev nije ni u najmanjoj mjeri prihvaćen od vladara, kao niti njihova pretenzija da sebi priključe također i Kvarnerske otoke i jedan dio Istre« — objavljuju riječke novine *Gazzetta di Fiume* već 24. XII 1860.¹⁸⁴ Dodana je tome i navodna vijest iz Zadra po kojoj su hrvatski zahtjevi izazvali »najživlja uzbuđenja u cijeloj Dalmaciji«, pa da su: »gradovi, sela, cijeli predjeli i otoci iskazali najodlučnije protivljenje«, a izuzetke da su činile tek »poneke iskre, koje su tamo i onamo svjetlucale, a i to s efektom sitnih plamičaka kao na groblju . . .« »Dalmacija želi pripadati samoj sebi, u granicama kraljeve listopadske diplome, i ona odbija da je netko potražuje kao svoje vlasništvo.«¹⁸⁵

Sredinom siječnja 1861. god. prenosi ta riječka novina iz dalmatinske *La voce dalmatica* npr. i ovakva pitanja: zašto bi se Dalmacija lišila autonomije time što bi pripala Hrvatskoj, »kojoj ne pripada ni povijesno, niti politički ni moralno?«; »kako da se zbratimi talijanski element sa slavenskim utjecajem koji hoće njime zagospodariti?«; »da li će Dalmacija biti ustupljena bez odluke njenog stanovništva o tome?«; »pri narodnom glasanju može li dalmatinski Morlak imati odlučujući glas?«; »može li za naciju glasovati onaj tko ne pozna povijest, niti položaj, niti interese nacije?«; »može li glasati onaj tko ne zna za drugo nego za svoju livadicu i svoju kolibu, ne zna čitati niti pisati i nema nacionalnog duha niti interesa?«; »koji je bio jezik

¹⁸³ Isto, XLI.

^{183a} U zagrebačkim novinama *Pozor* br. 17/21. I 1861. dopisom E. Vrbanića optužen je javno dalmatinski namjesnik Mamula zbog zloupotrebe činovničkog upravnog aparata, kojim se prisiljava stanovništvo u Dalmaciji da se izjasni protiv sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Navodi se tu primjer iz dubrovačkog okružja, gdje je okružni poglavar dao načelnicima općina određene naloge, u povodu kojih je npr. načelnik Cavtata sazvao »sve obćinske glavare i zapovjednike teritorijalne straže« u Konavlima, pa ih je: »nagovorio da se izjasne proti sdruženju Dalmacije s Hrvatskom, jer bi u protivnom slučaju došli pod vojničku vlast, izpod vlade careve pod vladu banovu i pod vlast aristokracije, koja bi, namjestiv sebi pokorne činovnike, silnu štetu nanijela seljakom; a napokon su upućeni, neka reknu, da su došli po vlastitom nagonu a ne na njegov poziv«.

¹⁸⁴ *Gazzeta di Fiume*, 7/24. XII 1860.

¹⁸⁵ Isto, 8/27. XII 1860.

pravosuđa i nastave u Dalmaciji?»; »da li bi to bio hrvatski, koji se jedva razumije u Dalmaciji, ili dalmatinski jezik, loš dijalekt, ili bi to bio češki koji se ne razumije u južnoslavenskim krajevima, ili srpski, ili poljski? ...«¹⁸⁶

Riječka *Gazzetta* želi, dakako, iskazati svoju lojalnost habsburškom dvoru i Austriji, pa 7. I 1861. piše i o »insinuacijama« po kojima se pripisuje Dalmaciji da bi ona preko svoga »talijanskog elementa« težila sjedinjenju s Italijom, pa kaže: »Budućnost Dalmacije jest apsolutno nezavisna od budućnosti Italije...« »Svi dalmatinski interesi gravitiraju balkanskom poluotoku, a ne apeninskom...«¹⁸⁷ U istom broju prenosi ta novina i cijeli tekst proglašenja »Dalmatincima« banske konferencije u Zagrebu od 19. XII 1860, no odmah zatim prenosi iz brošure splitske općine i ovakve tvrdnje: »...Govori se o Dalmatinskoj Hrvatskoj, o ugrabljenoj zemlji, o povijesnom pravu, i tvrdi se da u Dalmaciji živi narod njihove krvi i jezika, koji je lišen svoje stare slobode, slavan i bogat dok je bio s njima ujedinjen, a bijedan nakon što je od njih odijeljen«; time se nastoji raspirivati između »talijanskog i slavenskog elementa« borba »bratoubilačka, nedostojna i fatalna, što rađa najniže strasti...«¹⁸⁸

Riječko autonomaštvo, *fjumanstvo*, sintetiziralo je svoje propagandne teze protiv pripadanja Trojednoj Kraljevini u brošuri »Potrebe i stavovi grada Rijeke«, objavljenju početkom 1861. god., a koja sadrži i ovakve teze: »...jer je stanovništvo Rijeke bilo i jest izrazito dinastičko, njegova privrženost carskoj kući je nasljedna, poslovična, i uvijek je to stanovništvo bilo gordo u očuvanju intaktnosti naslova *najvjernijeg grada* (*città fidelissima*), koji mu je 1515. god. podijelio car Maksimilijan...« »Rijeka je talijansko-slavenski grad. Tlo je slavensko, nacionalnost je ona većine, talijanska, od koje ste stekli obrazovanje, razvitak i prosperitet. Rijeka svojom voljom neće nikada biti dio Italije, ali niti dio Hrvatske...« Pa, da zadovolje i Beču i Peštu, riječki autonomaši zaključuju svoju političku platformu usklikom: »Vivat Austria clemens! Vivat Hungaria favens!«¹⁸⁹

Tako je, u tom i srodnom tonu, narastala agitacija protiv sjedinjenja Dalmacije i Kvarnerskih otoka. U situaciji kada je vladinim dekretom od 24. I 1861. Hrvatskoj opet oduzeto Međimurje, te odbijano rješenje o priključenju Vojne krajine, i k tome od vladajućih u Beču Hrvatska ucjenjivana da pošalje svoje zastupnike u Carevinsko vijeće i prikloni se da bude sredstvo Austriji protiv Ugarske, u tim okolnostima autonomaško-talijanaške struje nastoje maksimalno iskoristiti te nepovoljne okolnosti za Hrvatsku, pa baš tada raspiruju protuhrvatsku agitaciju i u Dalmaciji, i u Rijeci, i u pokrajini Istri. Nakon donošenja poznatog veljačkog patenta 26. II 1861. bečka vlada sa Schmerlingom na čelu sve otvorenije potiče i podržava opisane autonomaške i regionalističke tendencije u svim hrvatskim zemljama, a ne samo u Dalmaciji.

Opća je situacija nedvosmisleno pokazivala da austrijska vlast uporno zadržava svoje stajalište, i nema namjeru da ga mijenja, a po kojemu se: na-

¹⁸⁶ Isto 25/27. I 1861. pod naslovom: »Quesiti d'interesse patrio«.

¹⁸⁷ Isto, 16/7. I 1861.

¹⁸⁸ Isto, 24/16. I 1861. pod naslovom: »Sulla Dalmazia«.

¹⁸⁹ Bisogni e voti della città di Fiume, Fiume 1861, 25, 39, 41.

čelno priznaje »pretežno slavenski« karakter pokrajine Dalmacije, a njeno priključenje ostavlja neodređenoj budućnosti, s time da će se koristiti sva sredstva kako bi se to priključenje Hrvatskoj neprekidno odgađalo. Vladajući u Beču ustraju na aksiomu svoje politike: Dalmacija mora ostati posebna pokrajina, neposredno podvrgnuta centralnim organima Austrijske Monarhije u Beču.

Tijekom razdoblja 1813—1860. god. stvorili su vladajući krugovi i određene snage u samoj Dalmaciji, koje su im bile potpora i privrženici takve politike o posebnosti Dalmacije.

To je ponajprije bila dalmatinska birokracija, koja je djelovala kao vladi poslušan aparat, u kojemu je bilo i došljaka, ali koji je, u gospodarski slabo razvijenoj Dalmaciji, bio među važnijim izvorima prihoda za priličan dio školovanog stanovništva. Njima se pridruživao određeni krug poslovnih ljudi, koji su težili što mirnijem poslovanju, s tim da im ga vlada olakša ili, u najmanju ruku, ne otežava, pa su bili za vladu (za »governo«). Dok je birokracija podržavala talijanski jezik kao poslovni po kontinuitetu iz mletačkih vremena i po navici, ali i zbog toga da se, poput stare gradske gospoštije, iskaže njeno razlikovanje od »prostoga puka«, dotle su poslovni ljudi podržavali takav poslovni jezik zbog poslovanja u jadranskoj i uopće pomorskoj trgovini. Nadalje, dio privrženika našli su vladajući i među većim zemljišnim posjednicima, koji su u vladi, i u austrijskoj politici, vidjeli sigurnu zaštitu od težačkih masa što su svaku promjenu vlasti ili ustava (kao npr. 1797, 1813, 1848/49, 1860/61) smatrali mogućnošću i prigodom da otkazu kolonatska i slična davanja i obaveze. Pridruživala im se, zatim, i grupacija ljudi iz redova satroga municipalnog građanstva, koje nasuprot novom građanstvu XIX st. ne želi zapravo nikakvih promjena, te koje u »konstituciji« i u obnovi ustavne ere želi vidjeti obnovu stare dominacije svoga gradskog municipija nad što širim seoskim distriktom; to građanstvo, uz to, vlada uspješno plaši s »ugarском konstitucijom« koja ih očekuje u Hrvatskoj. U pokrajini koja gospodarski i po društvenom razvitku očito stagnira, najblaže rečeno, nije bio zanemarljiv niti krug ljudi iz gradskih struktura koji se plašio svake promjene, pa i one u statusu pokrajine Dalmacije, te je stoga zdušno bio za status quo i podržavao »governo« u Zadru i Beču.

Konačno, svim navedenim strukturama pridruživala se grupa obrazovanih ljudi, ponešto starijih ili novijih doseljenika talijanskog podrijetla, a dijelom dalmatinskih Hrvata i Srba. Prvi su, odbojni prema cjelokupnom slavenskom zaleđu Dalmacije, obnavljali »venecijanske« uspomene, priželjkujući talijanstvo Dalmacije, smatrali da je, do daljega, uputnija posebnost Dalmacije, dakle njeno nepriključivanje Hrvatskoj, dakle pristajanje uz austrijski »governo« u Zadru. Oni drugi nisu negirali svoga slavenskog podrijetla, ali su tvrdili kako su stoljeća dvojenoga života toliko osebujno obilježila i izmijenila njihov narodnosni karakter da su postali poseban »dalmatinski« narod, koji zaslužuje svoju posebnu i autonomnu pokrajinu. Uz te momente razdvojenosti od Hrvatske tijekom više stoljeća, ovdje je, naravno, utjecala i činjenica što se u svim graničnim područjima javljaju skupine stanovništva koje u razdobljima narodnog preporoda ne iskazuju određenu nacionalnu pripadnost, odnosno takav se osjećaj u njih razvija usporeno i manje izrazito, često se i nevoljko izjašnjavaju, a momentalna državna pripadnost utječe na njihovo opredjeljivanje. Pristajanje uz postojeću vlast smatraju

štitom protiv određenije i brže odluke o pripadnosti. Takvih je ljudi bilo, dakako, i u Dalmaciji, i na Kvarnerskim otocima.

Napokon, kada je riječ o cjelini pučanstva tadašnje pokrajine Dalmacije i Istre, treba voditi računa da razdoblje od 1813. do 1860. god. nije bilo kratko. Uglavnom čvrst apsolutistički sistem austrijske vladavine, u stagnirajućem gospodarsko-društvenom stanju zemlje, već je preko osnovne nastave, pa preko duge vladavine talijanskog kao poslovnog jezika u školama, smišljeno odgajao poslušne austrijske državljane, poštovatelje austrijske vlasti prije svega, a ne privrženike svoga naroda i narodne zajednice u Trojednoj Kraljevini.

Austrijska politika protivljenja priključenju Dalmacije Hrvatskoj nije bila, dakle, lišena određene podrške na terenu, i nije se oslanjala samo na svoje terenske organe vlasti. Austrijska vlast pokazala se vještom i umješnom u korištenju svih potencijalnih mogućnosti koje su očitovale otpor reinkorporaciji Dalmacije, kao i u korištenju onih stajališta koja su iskazivala još uvijek nezainteresiranost za to pitanje. Smišljeno je povezivala sve opisane tendencije u gajenju dalmatinskog regionalizma, gdje god se to moglo, u svim oblicima. »Specifičnosti Dalmacije« i njena posebnost — autonomija, koju zaslužuje, to je sintetski izrečena platforma toga političkog stava. Ako sveukupne snage koje se moglo okupiti oko te političke platforme i nisu bile osobito brojne u odnosu na cjelinu pučanstva Dalmacije, u njihovim su rukama bila dva praktično-politički moćna i odlučujuća oružja: upravno-politička i vojna vlast u rukama civilnog i vojnog guvernera u istoj osobi, a ta osoba od god. 1853. dalje nije više i hrvatski ban; zatim, izborni sustav, koji je pravo glasa pretežno davao samo naprijed opisanim društvenim strukturama protivnim reinkorporaciji Dalmacije u sklop Trojedne Kraljevine, dakle neznačajnoj manjini, isključivši ogromnu većinu stanovništva Dalmacije od mogućnosti da izreče svoju volju. Konačno, velik dio tih narodnih masa, osobito seljaštva, bio je i u to vrijeme u izrazito teškoj gospodarskoj zavisnosti baš o tim nosiocima izbornih prava. Bile su to s jedne strane dugovječne kolonatske veze prema gospodarima zemlje, a s druge sve teža dužnička zavisnost o lihvarima, po pravilu uglednim i društveno-politički moćnim građanima. Ta je gospodarska zavisnost dosegla tolike razmjere da je vrlo efikasno zamijenila potrebu angažiranja prisile upravno-političkih organa austrijske vlasti. Bez uzimanja u obzir navedenih momenata mogu se krivo shvatiti opisana i slična reagiranja na priključenje Dalmacije Hrvatskoj, i to kako ona ranija, tako i ona tijekom razdoblja koje se otvorilo tzv. obnovom ustavne ere 1860/61. godine.

Oslanjajući se i na svoju vlast, ali ništa manje i na snage koje su na gore opisani način reagirale na zahtjev za reinkorporacijom Dalmacije, mogao je austrijski vladar Franjo Josip 26. II 1861. uputiti Hrvatskoj, i opet, ovakvu poruku:

»Pošto smo mi napokon opetovano jur izjavili sklonost našu, da ćemo priložene nam želje kraljevinah Hrvatske i Slavonije radi sjedinjenja Dalmacije uvažiti, te u tu svrhu riešenjem našim od 21. veljače t.g. odredili, da doskoro sastati se imajući sabor dalmatinski prije svega izabere izaslanike, koji će sa saborom hrvatsko-slavonskim razpravljati pitanje glede sjedinjenja Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom, — to vas pozivamo, da pitanje glede sjedinjenja Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom u sporazumljenju sa

izaslanici dalmatinskim uzmete u pretres i zajedničke zaključke u tom obziru našem kraljevskom potvrđjenju podnesete!¹⁹⁰

No, istom obavijesti vladar traži da Hrvatski sabor ponajprije izradi svoje prijedloge za odnos Hrvatske i Slavonije prema Ugarskoj. Dakle, dalmatinsko pitanje sredstvo je ucjene za takav odnos Hrvatske i Slavonije prema Ugarskoj, koji će bečkoj vladi odgovarati, kao i ucjene za upućivanje zastupnika Hrvatske i Slavonije u Carevinsko vijeće, koje je dobilo prošireni djelokrug Schmerlingovim veljačkim patentom, objavljenim onoga istoga 26. II 1861. kada je Hrvatskom saboru upućena citirana vladareva obavijest.¹⁹¹

U značajnim i dinamičnim političkim zbivanjima tijekom 1861. god. zasebno mjesto, svakako, imaju događaji u mjesecu travnju; prije svega po tome što su 6. travnja otvorena zasjedanja ugarskog, istarskog i dalmatinskog sabora, a 15. travnja i zasjedanje Hrvatskog sabora u Zagrebu. Nadalje, vijeće grada Rijeke izjašnjava se o zastupstvu toga grada u Hrvatskom saboru. Konačno, radilo se i na pripremama za zasjedanje Carevinskog vijeća u Beču, koje je otvoreno 29. IV 1861. godine.¹⁹²

Istarski je sabor u Poreču demonstrativno, i dvokratnim glasovanjem (10. i 16. IV 1861), odbio da uopće izabire svoje predstavnike za Carevinsko vijeće.¹⁹³ Autonomaško-talijanska većina u Saboru, nastala kao većina na temelju izbornog reda propisanog od austrijskih vlasti, u svojoj euforiji i trijumfu većine onemogućavala je hrvatskim zastupnicima čak i da govore svojim materinskim jezikom, namećući talijanski kao isključivi poslovni jezik u Saboru pokrajine Istre, pokrajine u kojoj veliku većinu stanovništva čine Hrvati.¹⁹⁴

Dalmatinski je sabor u Zadru 19. IV izabrao zastupnike za Carevinsko vijeće u Beču, ali je prethodnog dana, tj. 18. IV, sa 29 glasova, uz 13 uzdr-

¹⁹⁰ Spisi saborski, II, Zagreb 1862, 19.

¹⁹¹ I cit. veljački patent sadržavao je odredbu: »...Nego, budući da mi o državno-pravnom odnošaju naše kraljevine Dalmacije naprama kraljevinam našim Hrvatskoj i Slavoniji konačno-valjane odluke još izrekli nismo: s toga red zemaljski, što ga izdamosmo za kraljevinu našu Dalmaciju, nemože još za sada sasvime stupiti u život«.

¹⁹² Kakvih je mišljenja tada bilo u Evropi o stanju i položaju Austrijske Monarhije, pokazuje i pismo specijalnog talijanskog izaslanika u Parizu od 4. IV 1861, upućeno talijanskom ministru predsjedniku Cavouru, u kojem se, uz ostalo, kaže: »... Tous les esprits ici se préoccupent de la possibilité d'une guerre ente l'Autriche et l'Italie et craignent que la France ne soit entraînée dans la lutte. Nos ennemis disent que Garibaldi et les siens donneront raison à l'Autriche de nous attaquer. Nos amis mêmes pensent que les troubles intérieurs et la désorganisation de l'Empire autrichien vous pousseront, Monsieur le Comte, à prendre l'initiative, surtout en vue du mouvement hongrois qu'on croit prêt à éclater d'un moment à l'autre, et qui vous entrainera peut-être, disent-ils, à lui donner, malgré vous, la main...« Vidi: I documenti diplomatici italiani, Prima serie 1861—1870, Vol. I, Roma 1952, 76—77.

¹⁹³ Atti della prima e seconda Dieta provinciale dell'Istria in Parenzo, Rovigno 1863, 9, 18, 20; F. Barbačić, Prvi istarski sabori (1861—1877), Rad JAZU, knj. 300, Zagreb 1954.

¹⁹⁴ B. Lukić, Borba za ravnopravnost hrvatskog jezika u Istarskom saboru, Jadranski zbornik, II, Rijeka-Pula 1957, 122 i slijed. Autor citira (str. 123) kako se 1861. god. C. Combi izjašnjavao o poslovnom jeziku u Saboru: »...Kome uputiti zapisnike na slavenskom jeziku? Čitaonicama kopača i kozara? Selima, gdje je čitanje tako strano? U kojemu od 13 slavenskih dijalekata, koji se ovdje govore treba prevoditi? Slaveni nemaju nikakvih porodičnih ni interesnih veza sa Slavenima preko brda«.

žanih, odbio da izabere svoje izaslanike koji su trebali u Zagrebu s Hrvatskim saborom raspraviti pitanje sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom.¹⁹⁵ Na to su predstavnici opozicije, protivnici takvog zaključka autonomnaške većine, uskoro krenuli u Beč, da porade kod vladara i centralnih organa protiv spomenutog zaključka. Odmah zatim, 29. IV 1861, i autonomnaška većina iz Sabora upućuje u Beč svoju delegaciju, da brani svoj zaključak.

Na području grada i kotara Rijeke nisu provedeni izbori zastupnika za Hrvatski sabor, čime je gradska uprava željela iskazati svoje protivljenje pripadnosti grada Rijeke Trojednoj Kraljevini. »Zastupstvo grada i slobodnog kotara Rijeke« uputilo je 12. III 1861. predstavku vladaru, tražeći »da grad Rijeka sa svojim kotarom, u svom autonomnom položaju, bude neposredno reinkorporiran Ugarskoj«, te da »bude pozvan na sadašnji Ugarski sabor«.¹⁹⁶ Zatim je 16. III to Zastupstvo »jednoglasno zaključilo da ne šalje svoje poslanike u Sabor Hrvatske i Slavonije«, jer Rijeka »ne priprada zakonito Hrvatskoj, nego čini oduvijek integralni dio neposredno sjedinjen kruni sv. Stjepana«.¹⁹⁷ Na temelju naloga gradskog kapetana ponovljeno je 22. IV glasanje, pa je na sjednici Zastupstva utvrđeno da je od 870 glasova samo 30 glasova za upućivanje poslanika u Zagreb, a 840 je glasalo »Nitko« (»Nesuno«). Na temelju toga je odlučeno: da se ne izdaju vjerodajnice, niti bilo kakav akt koji bi nekoga legitimirao da legalno zastupa Rijeku na Hrvatskom saboru; da se vladara upozna s rezultatom ponovnog glasanja, koje valja uzeti u obzir pri odlučivanju o sudbini Rijeke; da se uputi protest svim hrvatskim municipijima protiv svakoga tko bi se bez vjerodajnice ovoga Zastupstva iskazivao kao poslanik Rijeke, proglašavajući unaprijed nevažecim sve akte, čine i riječi takve osobe, te da se »municipiji Ugarske i Transilvanije« obavijeste također o rezultatu glasanja, kao i o protestu upućenom municipijima Hrvatske i Slavonije.¹⁹⁸

Treba napomenuti da je i predsjednik Hrvatskog dvorskog dikasterija I. Mažuranić 6. IV 1861. podnio vladaru tekstove predstavki iz niza dalmatinskih općina (Kistanje, Benkovac, Trsteno, Lopud, Split, Kliševo) iz siječnja-veljače iste godine, što ih potpisnici upućuju vladaru tražeći sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Htjelo se time ponukati kralja da svojim rješenjem odredi to sjedinjenje. Franjo Josip je na to 11. IV 1861. odgovorio da je »uzeo na znanje« sadržaj predstavki.^{198a} Vladajući nisu pokazivali ni najmanje sklonosti da mijenjaju svoje stajalište protiv sjedinjenja Dalmacije.

¹⁹⁵ Relazioni della prima sessione della Dieta provinciale dalmata, aperta 8, e chiusa 24 aprile 1861, Zara, 13. Prema prijedlogu Bajamontija donesen je i zaključak: da Dalmacija »ne nalazi oportunim sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, pa smatra nepotrebnim da u tu svrhu upućuje svoje delegate u Zagreb, te ne prihvata vladin prijedlog u tom pravcu«. Na sjednici od 23. IV izglasana je i predstavka vladaru u istom smislu, uz zahtjev da se objavi »definitivni politički položaj Dalmacije kao autonomne pokrajine u jedinstvu Austrijske carevine« (Isto, 18).

¹⁹⁶ AH, Riječka županija, 1861. god. br. 460.

¹⁹⁷ Isto, br. 480.

¹⁹⁸ Isto. Vidi i: Spisi saborski..., II, Zagreb 1862, 27, 122—123; Dnevnik Sabora..., 42, 57—61.

^{198a} AH, Hrvatska dvorska kancelarija, prezidijalni spisi, god. 1861, br. 150 pr./2. Vidi i zagrebačke novine *Pozor* br. 19 i 33, od 23. I i 9. II 1861.

Hrvatski je sabor nakon svečane instalacije bana započeo 17. IV 1861. s raspravama, i već je u izvještaju verifikacionog odbora od 21. IV naglašeno da su izbornim redom ispušteni, te nisu pozvani u Sabor, uz ostale, i: »Kraljevina Dalmacija sa kvarnerskim otoci Krkom, Cresom, Lušinom i Rabom«, pa da »prije svakoga saborskoga posla« treba uputiti predstavku vladaru za »utjelovljenje Krajine i Dalmacije«. ¹⁹⁹ Na sjednici Sabora od 27. IV usvojeno je upućivanje takve predstavke:

»... Da se Nj. Veličanstvo predstavkom umoli, o tom: da se određeno po Nj. Veličanstvu državnoopravno sdruženje Dalmacije zajedno s Dubrovnikom i Kotorom sa Trojednom kraljevinom jednom već oživotvori, a tako isto, da se i kvarnerski otoci sdruže i spoje sa Trojednom kraljevinom«;

»Da se predstavkom na Nj. Veličanstvo prosvjed uloži proti tomu, što je Sabor dalmatinski samostalno izabrao odaslanike za Carstveno vijeće...«;

»Da se na pose opet putem predstavke, upravljene na Nj. Veličanstvo prosvjeduje proti svakom umješivanju tuđe vlade, osim naše domaće u poslove i odnošenja dalmatinska...«; ²⁰⁰

U takvim travanjskim zbivanjima poticanja i bujanja regionalizama na sve strane, uz pokušaje da se u okolnostima koje se proglašavaju i »ustavnim« još više produbi pa i zakonski razradi dalje komadanje hrvatskih zemalja, pojavila se, početkom mjeseca travnja, brošura pod naslovom: »Bratjo naša po izulah Veji, Crisu i Lošinju«. Upućena je otočanima Kvarnerskih otoka, pozivajući ih da javno istupe i zatraže priključenje Kvarnerskih otoka Trojednoj Kraljevini. Već i po vremenu u kojemu se javlja, ta brošura zahtijeva i zaslužuje poseban osvrt:

Uvodno se napominje kako Hrvati na temelju listopadske diplome traže da im se vrate »sve zemlje koje su bile od starine s njima združene, a medju kojima je najveća Dalmacija«. Traže i Kvarnerske otoke, jer su i ti otoci »u staro vrime« bili združeni s Hrvatskom i Dalmacijom. Međutim, potrebno je da i stanovnici tih otoka kažu kako je takvo združenje i njihova želja. No, otočani šute jer ih njihovi poglavari nisu niti obavijestili o tom pitanju. Stoga se nekolicina »vaše bratje« odlučila da razloži o čemu se tu radi i da otočanima postavi pitanje: žele li ostati pod Istrom i Trstom, ili se žele združiti sa Senjom i Rijekom, s Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom?

Zatim se u brošuri niže argumentacija:

»Reče se da krv nije voda« — »Prišlo je takovo vrime, da se svaki sa svojim najvoli«, pa tako i Hrvat s Hrvatom, brat s bratom. Otočani su s Hrvatima »svoji po krvi i po jeziku«, skupa su došli u ove krajeve i živjeli skupa dok ih nisu neprijatelji razdružili. Podsjeća se na vremena narodnih vladara, pa ugarskih vladara, posebno i na knezove Frankopane, te se naglašava kako su u stara vremena Hrvati bili »skupa«, a danas: »niki pod Nimca, a niki pod Talijana«.

Kada su ovi krajevi došli pod Mlečane, počele su nevolje, svakovrsne, gospodarske i ostale; nabrajaju se, pa se dodaje: »ki je otel bit človik vidjen

¹⁹⁹ Dnevnik Sabora..., 42.

²⁰⁰ Isto, 62—63.

Bratjo naša po izulah Veji, Crisu i Lošinju!

*Ki kulla tomu se otvori, ki prosí
izprasi, a ki išče najde. —*

Ove besedi, ke je rekal naš spasilelj svim kerščanom rekal je i naš premilostivi cesar svim svojim narodom dvajsetoga Oktobra miseca prosastoga leta.

Kada su to čuli narodi po našem širokom cesarstvu, počeli su svi od cesara prosit niki ovo niki ono: Pojaci, Česi iliti Pemci, Kranjci, Stajerci, Tiroleži, Talijani, Ungareži i Hervati, svi su nič prosili i dalo njim se je svim po mogućnosti i ako komu još ni, to oće bit do malo vremena. Hrvati su toga čudo prosili, u ničem su bili uslišani a u ničem ne; oni su bili još i to prosili, da njim se povernu sve zemlje, ke su bile od starine š njimi, medju kimi je Dalmacija najveća: Cesar njim je obećal Dalmaciju, ma pod tim uvetom da se pervo popitaju Hervati, ki živu po Dalmaciji da ako su i oni kurenti i oni su

1

Prva stranica brošure »Bratjo naša...«

moral je talijanski govoriti, a ki je govoril hrvatski toga su zvali vilan, ma njim nisu bile gerde ni vilanske one petice, škudi ni libre ke su njim vaši otci krvavo plaćali. Za vilane vas derže još i dandanas dica i naslidnici onih starih Vnečan, kih se još na izuli Veji nikoliko nahodi...«

Postavili su Mlečani posvuda »lava jednoga svetoga Marka«, pa neki još i danas otočane za porugu nazivaju »Markulini«. Mlečani su zatirali »stare pravice u našem jeziku u svetoj glagoljici« napisane. Trebalo bi nanizati »litanije nevolja« da se opiše mletačka vladavina.

Slijedila je austrijska vlast. Pod njom je moglo biti bolje da se nije našlo »nepozvanih advokata«. Prikazivali su vlastima ti »impjegati, Talijani i Nimci...« »da su po izulah sve sami Talijani«, te da je otočanima dobro, i da im ništa ne treba. A potrebâ je tako mnogo. Nitko se nije nalazio da kaže vlastima: »...da vi sadašnjih kontrabucijoni nemorete nosit, da kraj-cara ni, da su zla leta i da ni kamo š čim; jel je koga serce zbolelo, kada vidi, da tužni težak ki zna koliko hoda udela, ča u Pazin i Rovinj i u Terst ide, pak tamo pred ljudi pride ki ga nerazume, zač oni su Talijani al Nimci a tužni težak nezna nego onako kako ga je mat naučila, nezna nego hrvatski«.

Bezbrojne su neškoće, nepravde i štete zbog postojećé prakse po kojoj je u pravosuđu i u upravi poslovni jezik talijanski, koji narod ne razumije, umjesto da je to hrvatski. I to sve u situaciji: »Koliko je vas po svih trih izulah, a koliko pravih Talijani?«. Govore neprijatelji neistinu pričajući kako hrvatski jezik nije pogodan u poslovanju, te kako tobože Hrvati »nimaju ni pravoga jezika«. A gdje su svi oni spisi i dokumenti koji su u starini pisani glagoljicom, pa kako se onda moglo hrvatskim jezikom pisati, zašto se ne bi moglo i danas?

Redaju se zatim brojne životie nevolje otočana, kao:

- koliko selâ po Kvarnerskim otocima nema ni kapi pitke vode!
- cijeli otok Krk ima, npr., samo jednog liječnika; posljedice toga!
- već i pogled na kakvoću kuća u kojima narod prebiva pokazuje »mižerije i siromaštva sve to više«!
- prilikom elementarnih nepogoda postrada ljetina, a državne pomoći nema!
- »vas svit sada drugačije zemlju teža nego nigda, a vi uvijek jednako«; zašto nema »škola za težake?« »Istra je Terstu blizu, pak se za Istru čagod i dela, a za vas na svitu niš«!
- malo brodova i barki, jer nema ni uređenih luka u kojima bi se držale i očuvalc; što bi sve dali, npr., Bašćani da dobiju »školu od nautike«; nema mogućnosti dobivanja zajmova od države za gradnju brodova; »volje, serca je, ma ni kamo š čim«!
- koliko ima po ovim otocima domova za »uboge i bolesne«?
- ima naselja koja nemaju niti groblja da se pristojno pokopaju umrli, a negdje se grobovi nalaze među kućama!

Mnogo toga nedostaje na Kvarnerskim otocima, jer nema ljudi koji se za to brinu; drugdje to rade ljudi, »ma ljudi one iste kervi ke su njim i podložnici; teško nam po Talijanu i Nimcu; nabrajat drugih nevolj nam serce neda«.

Smiju li Hrvati »pitat vaše izule?« — Svaki narod može tražiti ono što je njegovo od starine, tj. svoje »historične pravice«. Naći će se koji »ne-

pozvani advokat« koji će govoriti: da su Hrvati »ljudi divlji, da su sve sami siromasi, gladni«, da su »svako zlo«. Takvome treba odgovoriti: »da on tudjim ljudem postelju prostira«. Kome je hrvatski narod učinio nekad nešto nažao? Neki govore za Hrvate da su to sve »hajdučarija i militar«. Posvuda ima i dobra i zla; ima siromaštva i na Hrvatskom primorju i u zaleđu Senja i Rijeke, ali što je to prema onolikim poljima i plodnoj zemlji širom Hrvatske i Slavonije? »A kada jedan put železnice do našega mora pridu, hodit oće roba ozgora, bit oće sve ccnije, otvorit se oće tergovina, bit će sve bolje. Ruku na persa pak recimo: ča vam more dat uboga Istra?«

Netko će reći: što dalje, to sve gore, »pak se svake novotarije bojite«, a to je razumljivo, »zač vas je već čudo puti zmija ujila«. Međutim, treba djelovati, treba iskazivati svoje želje, gledišta i zahtjeve. I otočani Kvarnerskih otoka moraju doći u položaj da sami izriču svoje zahtjeve, a ne da to stalno govore »samo maćehe i očusi tobože u vaše ime«!

U Hrvatskoj »svaki pošten kmet oće moć hervatski i pred svim svitom, kako je bivalo vu staro vrime, reć svomu županu i sucu: župane i suče, ja mislim tako i tako; neće se tu reć ti si kmet, neće se tu nijedan posmihnjivat čoviku ki ne umi talijanski, neće se tu reć ti si vilan, zač Hervati znaju, da ima čudo puti težak više u peti nego ki god plaćnik u glavi; zač znaju, da ako i počerni sunce težaku obraz, da ako ga studi i topline uzmu, da ima se svim tim bistru pamet i zdrav razum i da ima ono znanje ko se zove pratika...«

Vremena i prilike su se promijenili. Uz zemlju treba više koristiti more i pomorstvo. Primjer Lošinjana — čiji »verli kapitani na sve strane svita i po svih morih jadre i ča pošteno steku, to doma nose« — dovoljno pokazuje kako bi trebalo raditi. I Cresani su u tome napredovali.

Konačno, »čemu se imaju izulani nadat« ako se združe s Hrvatskom? »...imit očete ono ča je perva stvar na svitu, svetu slobodu, bit ote portofranki, bit oće po vrimenu cenija sol, kontrabucijoni pojt ote na manje, nestat oće harte bulane, imat očete svoje šeminarije i školi i već štipendij za onih ki se budu oteli već učit, bit ote kraće pravdi i procesi, plaćnici ote bit samo oni ki vas budu razumeli, za manje i obične stvari se ote oficijalni posli obavljat doma, na skupšćinah oće moć govorit kmet kakogod i najveći gospodin, bit oće kadı posudit beči za prilične interese, bit oće više likari, — jednum besedum skerbit očete sami za svoje dobro i bit očete gospodari va svojoj kući. To se zna da to sve valje nemože bit, zač ni Rim se ni u jedan dan sazidal«.

Tekst se te brošure završava apelom na otočane:

»Sad je vrime, oglasite se, činite prit vaše pravedne želje pred cesara«. Ne treba slušati one koji govore kako Hrvati žele da naude stanovnicima kvarnerskih otoka; Hrvati vam ne mogu naškoditi, jer su vam »braća po krvi, po narodu i plemenu, po jeziku, navadah i običajih«. Želimo: »da kako dica jedne matere u jednoj obitelji živemo...« »da već jedan put i na naš prag pride sunce, da nebudemo uvik tudji sužnji nego svoji gospodari, da se već jedan put prizna i našu pravicu...«

»Berže bratjo, dok je vrime, nekasnite, posvetujte se med sobum...«

»Bliža se vrime i ni tomu dugo da ćemo s dikun i ponosom pred svakim i posvud moć reć: i mene je Slovinka majka rodila, ja hervatski govorim i ja sam Hervat« — završava tekst brošure.

Kako se vidi, brošura »Bratjo naša...« dobro je sročena, realistična, prožeta životnim nedaćama i potrebama najširih slojeva pučanstva Kvarnerskih otoka, kojima je ponajprije i namijenjena. Bez suvišnih riječi, ispunjena životnom stvarnošću, prilagodava i jezik i način izlaganja javnosti kojoj se upućuje. Odatle i dijalekat hrvatskoga jezika na kojemu je napisana. To je čakavski govor, ikavsko-ekavskog tipa s kvarnerskog područja.²⁰¹ Autor nije u brošuri označen.

U preporodnom duhu i tonu, tu se objašnjava nacionalno pitanje Hrvata i izlažu osnovni uvjeti za ostvarenje boljega života, a to su: integracija važnijih dijelova hrvatskih zemalja, tada još uvijek grubo raskomadanih, te k tome oslobođenje od nasilja tuđinskih manjinâ nad hrvatskim narodom. Teška i tragična bilanca tuđinske vladavine i na kvarnerskom području zorno je, s mnogo konkretnih detalja, iskazana u toj brošuri. I glavna je politička pouka jasno izražena: treba djelovati, a ne šutjeti i čekati; treba otvoreno i odlučno izricati svoje želje i postavljati svoje zahtjeve; vremena i prilike su takve da ne trpe odlaganje, ne smije se okasnuti jer »nepozvani advokati« djeluju.

U prilično velikom broju političkih brošura što su se u Dalmaciji i na ostaloj našoj obali pojavile, baš u ovom razdoblju od prosinca 1860. do svibnja 1861. god., brošura »Bratjo naša...« jedina je do sada poznata nastala na Kvarnerskim otocima. U štampi je ubrzo našlo odjeka.

Novine *Ost und West*, što ih je u Beču izdavao dr Imbro Ig. Tkalac, objavile su već 12. IV 1861, kao vijest s otoka Krka, da se nedavno pojavila brošura »M. Grškovića iz Vrbnika, bivšeg profesora Riječke gimnazije«, a u kojoj se brošuri iznose prednosti sjedinjenja Kvarnerskih otoka s Hrvatskom. Ta je brošura, kaže se dalje: ovdje u Krku »sablaznila talijansku stranku«, jer se njen »dobrotvoran utjecaj na ovdašnje hrvatsko pučanstvo u toj brošuri morao priznati«; i k tome »nije bilo dosta što je vlast službeno nastupila protiv širenja te brošure među narod, nego se pošlo tako daleko da su pronađeni primjerci zaplijenjeni, i da je kotarski poglavar u Krku poduzeo i kućnu premetačinu u stanu dr Črnčića.«²⁰² Osudivši takve postupke vlasti, pisac članka ističe živu želju hrvatskog stanovništva Kvarnerskih otoka da se združe s Hrvatskom, »jer se ono ničem dobrom ne može nadati dok je vezano uz Trst«. Vijest se zaključuje izricanjem potrebe da se na jadranskoj obali zaštititi »slavenski elemenat« od talijanskog nadiranja.

Taj isti tekst doslovno su prenijele zagrebačke novine *Agramer Zeitung* od 15. IV 1861. godine.²⁰³

Sutradan, tj. 16. IV, isti je tekst objavio i zagrebački *Pozor*, kao vijest iz Krka od 8. IV 1861. godine.²⁰⁴

Narodne novine u Zagrebu osvrnule su se na brošuru »Bratjo naša...« tek 3. V, ali vrlo iscrpno, u obliku pisma »niekoga našega domorodca« iz

²⁰¹ Zahvaljujem i ovim putem kolegi M. Križmanu koji je pregledao tekst brošure i utvrdio obilježja ovoga govora. Po njegovu nalazu neke pojedinosti, govorne i sadržajne, upućuju na Vrbnik, na otoku Krku, i na njegov lokalni govor.

²⁰² *Ost und West*, 26/12. IV 1861: »Auf der Insel Velja, 8. April«.

²⁰³ *Agramer Zeitung*, 87/15. IV 1861, str. 318.

²⁰⁴ *Pozor*, 86/16. IV 1861, str. 190.

Krka. Navodi se tu kako su se »one knjižice« po Kvarnerskim otocima »kao sveto pismo čitale«; opširnije se komentiraju postupci kotarskog poglavara u Krku koji je »čoviek tudjinac, čoviek od jučer, zato se pustio nagovoriti od onih trih četirih što su oko njega«; prikazuje se, dalje, neophodnosti trgovačkih veza Kvarnerskih otoka s Hrvatskom i obostrane koristi od njih. Pisac dalje upozorava: »spisatelji one knjižice imali bi protusilovati proti konfiškaciji. Nek izidu konfiskatori na mejdan, nek knjižicu razlozi pobiju, ako su vriedni, a nek nezabranjuju očitovanja poštenih željah, jer se na taj način ni slobodno misliti nesmije. Samovolja i nasilje vlada, kad ti ljudi tudjega dielca poštenim putem pobiti nemogu. Teško ti našim občinam, ako i sam vidim i čujem, kako se svi do mrava slažu suhom istinom, koje je puna ona knjižica...«²⁰⁵

I autonomaška je strana reagirala na brošuru »Bratjo naša...«. Javio se već 23. IV 1861. lošinjski liječnik dr Matteo Nicolich poduljim člankom u riječkoj *Gazzetta di Fiume*. Svoj odgovor on datira 17. IV 1861. godine.²⁰⁶

Dr Matteo Nicolich sav se zapjenio od autonomaškog bijesa i zloće, pa odmah u uvodu tvrdi kako brošura »Bratjo naša...« sadrži »skandalozne spletke«, te da se njome »teži raspirivanju animoziteta scoskih općina prema gradovima, podjarivanju seljaka protiv građana, poticanju duha pobune protiv sadašnje vlade, omalovažavanju i prostačkom ogovaranju postojeće vlasti, otvaranju slobodnog polja neumjerenim aspiracijama ignoranata, koji obećavaju jedno moćno i slavno slavensko kraljevstvo što bi se osnovalo na ruševinama turskog carstva«. Nemoćan da odgovori na obilje konkretnih činjenica u brošuri, on je proglašava ništavnom »i po jeziku, i po sastavu«. Izbjegavajući polemiku o sadržaju, on nasrće divlje na autora brošure: »Prepoznaje se da je autor svećenik koji je zaboravio na svete dužnosti svoje službe, služi se najpodlijim plaštem anonima da sije otrov nesloge među ove mirne stanovnike«; dodaje da su autoru očito pomagali i neki njegovi sudrugovi svećenici; brošura sadrži »podvale«, njeni autori su nezallice u povijesti, i ne poznaju kvarnerski puk — tvrdi samouvjerenom dr Matteo Nicolich.

Smatrajući argumente brošure »glupavima«, on najavljuje čitaocima da se neće baviti brošuram, već pregledom povijesti »Slavena« na Kvarnerskim otocima, s ciljem da »dokaže« svakome kako su Kvarnerski otoci »uvijek uživali svoju nezavisnost i vlastite zakone i statute, živjeli pod svojim magistratima, koji nikada nisu bili podložni jarmu hrvatske dominacije, nego su naprotiv dijelili sudbinu i s Istrom i s Dalmacijom u suzbijanju stare piraterije Hrvata, čuvajući se njihovih zlokobnih neprijateljskih upada«!

U obećanom povijesnom pregledu koji zatim slijedi, navodi npr. i ovakve teze:

— među »ilirskim Slavenima« predvodili su Hrvati, »gorštaci, koji su oduzeli Avarima one zemlje, koje danas sačinjavaju Kraljevinu Hrvatsku«; »naviknuti da žive pod kolibama, ili u pećinama, srušili su sve gradove koje su okupirali, a ruševine Salone, Scardone i Epidaura ostadoše kao spomenici njihove okrutnosti«;

²⁰⁵ Narodne novine, 102/3. V 1861, str. 301, pod naslovom: »Iz otoka Krka«.

²⁰⁶ *Gazzetta di Fiume*, 103/23. IV i 107/27. IV 1861. pod naslovom: »L'annessione delle isole del Quarnero alla Croazia«.

— u Dalmaciji su kontinuirano obitavali »Dalmati«, a na Kvarnerskim otocima »Otočani« (»Isolani«), a jedni su i drugi trpjeli od piraterije Hrvata s kopna, te su tražili zaštitu; našli su je kod mletačkog dužda, pa se od početka XI st. pod mletačkom vlašću nalaze i Istra i Dalmacija i Kvarnerski otoci, i to ne samo time što su se njihovi stanovnici dobrovoljno predali Mlecima već i pristankom istočnih careva, kako bi bili zaštićeni od piraterije »onih invazora«;

— i god. 1114. opet se Kvarnerski otoci spontano predaju Mlecima, kada ih ovi ponovno stječu od »Ugarske«; od tada, tijekom tri stoljeća, izmjenjuju se na Kvarnerskim otocima mletačka i »ugarska« vlast, dok ih konačno Venecija ne kupuje u XV st. od Ladislava Napuljskog.

Takva i slična izlaganja služe dr Matteu Nicolichu da zatim istakne kako su Kvarnerski otoci imali neke zajedničke sudbine s Istrom i Dalmacijom, ali da ti otoci nikada nisu činili sastavni dio ni jedne niti druge od tih pokrajina, sve do najnovijih vremena!?

Zatim autor ističe kako neće ulaziti u podrijetlo prvih stanovnika na Kvarnerskim otocima, već se zadovoljava navodom: da je mnogo prije barbarske invazije »Slavena« na Kvarnerskim otocima živjelo napredno stanovništvo, »i da Hrvati nisu nikada postigli stabilan dominij«.

Cjelokupnu ulogu »starih Hrvata« na kvarnerskom području vidi autor u pirateriji, od koje su se *nesretni* »Otočani« morali uticati mletačkoj zaštiti, pa zatim retorski pita: »Kakve simpatije mogu izazvati kod Otočana te tužne uspomene, o tome ne treba ovdje ni govoriti, jer, ako i dopustimo isto podrijetlo s tim narodima, moramo ispovjediti da stanovnici otokâ, s obzirom na izložene činjenice, ne mogu spominjati njihov dominij nego s odlučnom odbojnošću«.

Dr Matteo Nicolich ponovno denuncira autore brošure pred austrijskim političkim vlastima kad piše:

»Panslavističke ideje kojima je prožeta anonimna brošura neće zasigurno naići na podršku kod ovih mirnih stanovnika, a pompozna obećanja jednog prostranog slavenskog carstva mogu možda uloviti u zamku pokojeg jadnog tikvana iz nekog sela, ali neće Lošinjane, koji vrlo dobro znadu da je sijanje nesloge i proklamiranje načela protivnih jedinstvu Carevine, kao i podbadaње mržnje i omalovažavanja prema postojećim vlastima najdivljije oružje zlokobnih varalica, koji zaslužuju javni prezir i zasluženu kaznu od viših vlasti«!!

Nicolich se posebno obraća baš Lošinjanima. Želi ih uvjeriti da od svega što su postigli ne duguju ništa ni Hrvatima ni Dalmaciji, već samo svome trudu. On je uvjeren da i Lošinjani smatraju kako se »ustavne slobode tiču uz skupu cijenu, i da se koristi te slobode ne sadrže u oslobođenju od taksâ, niti u slobodnoj prodaji duhana, pa ni u smanjenju poreza, nego da sloboda akcije, slobodno polje za razne grane industrije, učvršćenje trgovačkih odnosa, zaštita podanika, te slobodan odgoj oslobođen zapreka laži — da su to bujne biljke koje se ukorjenjuju i prosperiraju u ustavnoj državi, a Lošinjani se nadaju da će postići taj željeni cilj pod egidom svoga uzvišenoga vladara«!

Tako, eto, piše 17. IV 1861. lošinjski liječnik i nastavnik lošinjske Nautike, dr Matteo Nicolich.²⁰⁷ Fiktički svjestan svoga »slavenskog« podrijetla, on očito želi da se bijesnim i žučljivim tonom, uz grdnje i uvrede na račun hrvatskog naroda — pažljivo izbjegavajući i sam spomen hrvatskog imena na Kvarnerskim otocima — iskaže pred grupama autonomaško-talijanske orijentacije. Kao poslušan austrijski birokrat, on ne samo što brani »postojeće vlasti« austrijske od »omalovažavanja« već im i preko štampe javno prijavljuje »spletkarce« koji ugrožavaju i sam integritet Austrijske Carevine. Cijeli njegov tekst zapravo je standardni obrazac autonomaške vulgarne propagande s poznatom, i već toliko puta ponovljenom, standardnom argumentacijom. Taj tekst ne sadrži ništa novo. Opširnije smo ga ipak prikazali iz nekoliko razloga. Ponajprije stoga što talijanska iredentistička historiografija još i danas prepričava kako je na našoj obali austrijska vlast zaštićivala i podupirala »slavensku propagandu« nauštrb navodnog »talijanstva« tih krajeva.²⁰⁸ Postupci austrijskih vlasti prema brošuri »Bratjo naša...« i njenim autorima, kao jedan od bezbrojnih primjera, ilustriraju dovoljno gledišta i namjere spomenute talijanske historiografije. S druge strane, trebalo je podsjetiti kakvom se propagandom iz jednog dijela hrvatskog nacionalnog teritorija ugrožavalo i sprečavalo ostvarenje jednog od najosnovnijih prava hrvatskog naroda, tj. prava na ostvarenje cjelokupnosti hrvatskih zemalja, i to u tako odlučujućoj fazi političkih zbivanja kakva se odvijala baš u travnju-svibnju 1861. godine. Metode i argumentacija regionalističkih ten-

²⁰⁷ Dr Matteo Nicolich (1808—1883), liječnik u Malom Lošinjju. Od šk. god. 1855/56. započeo predavati »brodsku higijenu« na lošinjskoj Nautici. Kao liječnik pisao je o pandemijskim bolestima, posebno o koleri. Objavio je i udžbenik pomorske higijene: *Manuale d'igiene navale*, Trieste 1872. Pisao je i o povijesti Lošinja: *Storia documentata dei Lussini*, Rovigno 1871. Na tu diletantski pisanu knjigu osvrnuo se I. Milčetić u *Viestniku hrvatskog arheološkog društva*, god. IV, br. 1—4, str. 83.

²⁰⁸ I neki najnoviji autori u talijanskoj historiografiji robuju recidivima takvih starih teza. Tako npr. i u tekstu objavljenom u našoj zemlji: A. Miculian, *L'evoluzione politica in Dalmazia dai moti del 1848 all'unificazione nazionale*, ATTI, vol. IX, Trieste 1979, Ed. Centro di ricerche storiche — Rovigno. Uz sve ostalo autor iznosi i ovakve teze za Dalmaciju oko 1848. god.: »... Austrija je kroz prvih 50 godina svoje vlasti u Dalmaciji poštivala talijanski karakter utisnut u javni život pokrajine...« »najobrazovaniji stalež, talijanski« u pokrajini »... Slaveni su bili seljaci, mali posjednici i koloni Talijana koji su bili veleposjednici i koji su živjeli u gradovima i varošima, dok su Slaveni obitavali tada u selima i predgrađima...« (str. 526); »... talijanski karakter ostao je očuvan u Dalmaciji, u cjelokupnom njenom civiliziranom, društvenom i političkom životu; nakon što je zauvijek nestalo snova o austrijskoj hegemoniji u Italiji, u Beču je dekretiran politički konac talijanskog elementa u Dalmaciji...« (str. 526—527); »... slavenofilska politika u južnim pokrajinama Austrijske monarhije trebala je služiti kao sredstvo privlačenja i kao priprema za austrougarsko napredovanje na Balkanu...« (str. 527); Austrija je posvuda »promicala slavenski nacionalni pokret, koji se suprotstavljao tada prevladavajućoj stranci pokrajine, stranci talijanskoj, koja je nastupala pod imenom ustavne partije...« (str. 529); oblikovala su se dva pokreta: s jedne strane »habsburški kroatizam«, a s druge »talijanski iredentizam...« (str. 529). Dakle, po mišljenju toga autora i njegova izdavača, kako ga očituju još i 1979. god., kod Hrvata, koji sačinjavaju ogromnu većinu stanovništva kako Dalmacije tako i Istre, postoji tek »habsburški kroatizam, a ne postoji prirodno i ljudsko pravo i težnja nacionalnoj emancipaciji i stvaranju svoje nacionalne države, u svojoj zemlji, pa niti u tolikoj mjeri koliko postoji kod talijanskog naroda na Apeninskom poluotoku i kod talijanske nacionalne manjine u Dalmaciji i Istri!?

dencija nisu dovoljno prikazivane u našoj historiografiji, pa ih treba iscrpnije osvijetliti.

Napokon, ima ipak nešto nova u gledištima i taktici kojom se služi dr Matteo Nicolich. Po njemu, stanovnici Kvarnerskih otoka nisu više niti »Dalmati«, oni su nešto posebno od puka u Dalmaciji, oni su »Otočani« (»Isolani«)! Dakle, autonomaško-talijanska taktika ne zadovoljava se regionalizmom Dalmacije koja bi obuhvaćala i kvarnersko područje; treba i dalje sjećati hrvatski nacionalni teritorij, pa ishitriti posebnu i specifičnu regiju Kvarnerskih otoka, čije pučanstvo, »Otočani« — »Isolani«, čini »specifičnu« narodnu skupinu s osebnim obilježjima. Prema tome: na cijeloj toj istočnojadranskoj obali niz je takvih »specifičnih« skupina naroda, velikom većinom od ljudi bez nacionalnog identiteta, a ponajmanje elemenata hrvatskog nacionalnog identiteta; što više takvih osebnih regija, to teži proces nacionalnog konstituiranja južnoslavenskih naroda na toj obali, to veće mogućnosti svojtanja te zemlje, za sada barem kao posebnih pokrajina što neposrednije vezanih uz »uzvišenog vladara« u Beču. To je, naročito od ovoga vremena, već zajednička taktika austrijskih, mađarskih²⁰⁹ i autonomaško-talijanskih političko-propagandnih mahinacija prema hrvatskim zemljama.

Dr Matteo Nicolich s osobitom se netrpeljivošću i mržnjom okomio na svećenike Kvarnerskih otoka.²¹⁰ Na te izljeve mržnje umjesno mu je odgovorio župnik iz Cresa Matej Volarić, kad je 3. V 1861, uz ostalo, rekao: »... Mi dandanas vidimo, da je društvo čovječje poremećeno, jer s njim vlada ledena sebičnost, koja dieli brata od brata...« »prihvatili zlobnici jezika da tim porode razkole medju stanovnici jednoga istoga grada, jedne iste provincije. Ovdje govori naš narod sploh dva jezika, slovienski (hervatski) i talijanski; prvi je majčino čedo, a drugi stran cviet, jur od davna presadjen u vert južnih Slovienah. Ova dva jezika dadu povod, da su se počela izpod oka gledat dieca jedne iste matere, počimljuć svaki sebi prisvajati pervenstva. Glavna vam zato budi zadaća štiti obadva ova jezika, pošto je voće jednoga i drugoga još nepokvarenima ustima jednake slasti. Ružno bi zalutala ljubav,

²⁰⁹ Podsjetimo ovdje i na neke mađarske teze, jer one nisu u literaturi toliko obrađivane, pa niti poznate: — U Beču smatraju da pitanje povezivanja Rijeke na Ugarski sabor može ostati otvorenim dok se o Rijeci ne sporazume ugarski i hrvatski sabor; »Čekanje izjašnjenja Hrvatske nema nikakva osnova, jer Rijeka nema ništa zajedničko s Hrvatskom; Rijeka nema tamo svoje mjesto; svaki put kadgod je bila tamo pozvana, Rijeka je protestirala protiv takvog pozivanja...« »Hrvatska nema na Rijeku više prava negoli na Muraköz, a to znači: ona nema ni trunka prava na Rijeku«. Djelatnosti mađarskih guvernera u Rijeci treba zahvaliti da se Rijeka s takvim oduševljenjem »za nas« izjasnila, i da je »Primorje do Senja ugarski nastojeno...« Vidi: Der ungarische Reichstag 1861, Bd. 1, Pest 1861, 156, iz diskusije na sjednici Ugarskog sabora 16. V 1861. — Dalmacija hoće, naime, kao nekad, tako i sada, da kroz Ugarsku bude u uniji s Hrvatskom, a ne da kroz Hrvatsku bude otrgnuta od Ugarske...« »da Dalmacija vidi, da mi nju kao dragocjeno Naše smatramo, i dosljedno tome, da smo spremni prema njoj ispuniti sve one dužnosti, koje prema Našima treba da ispunimo...« Isto, 157, 158. — »...sadašnja tzv. Slavonija nije 'prava Slavonija'; Slavonija sačinjava peti integralni distrikt naše zemlje, zbog čega, do uključivo Ugarskog sabora 1848. god., ona nije bila poput Hrvatske zastupana na Ugarskom saboru kao provincija, već je svaka njena županija slala na taj Sabor 'svoje vlastite poslanike', jednako kao i sve mađarske županije...« Isto, 211, na sjednici od 17. V 1861.

²¹⁰ Ti svećenici su mu najveći trn u oku, a ponajviše stoga što drže nastavu u školama na »slavenskom« jeziku, pa ih stoga grdi i psuje također i u svom djelu *Storia documentata dei Lussini*, str. 48—49, 56, 193—194, 198, 206.

pravica i mudrost, pa liepo i politična, kad bi čoviek jedan od ovih dviuh jezika po palačah dvorio, a drugi sramotno kako biesan preganjao, te mu ni nedopustio da kukavica samo glavu pomoli...»²¹¹

16.

Na štampanoj brošuri »Bratjo naša...« nije označen njen autor. Iz cit. odjekâ u štampi vidjeli smo da *Ost und West* označava kao autora »Mart. Grškovića«, što ponavljaju i *Agramer Zeitung* i *Pozor*, dok *Narodne novine* naprotiv ne spominju autora. U sačuvanim i pristupačnim izvještajima cenzurnih organa u Rijeci i Zagrebu iz god. 1861. nismo našli traga spomenu brošure, pa niti njenu autoru. I. Kukuljević u svojoj Bibliografiji hrvatskoj iz 1863. god. navodi naslov brošure, a dodaje (str. 5, br. 33) i mjesto štampanja navodeći: »Na Rieci kod Rezze, 1861«. U katalogu Gajeve biblioteke, objavljenom 1875. god., navodi se naslov brošure, nema oznake autora, a kao mjesto štampanja označen je Zagreb s.a.²¹² To je očito onaj primjerak brošure koji se danas nalazi u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu pod sign. 39842, a na kojemu je kasnija rukopisna zabilješka: »Napisao Mato Gršković, umirovljeni školski nadzornik, rodom iz Vrbnika. Štampano na Rieci 1861.« Jedini drugi sačuvani primjerak koji smo do sada uspjeli pronaći nalazi su u biblioteci Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, a na njemu nema nikakvih oznaka ni autora, niti mjesta ni godine izdanja. Tek god. 1925. u publikaciji Znameniti i zaslužni Hrvati (str. 98) iznose se dalji podaci o autorstvu. Uz osnovne biografske podatke o Matiji Grškoviću tu je rečeno: »Još kao namjesni učitelj na Rijeci napisao je s I. Črnčićem i M. Brusićem poslanicu na narod u Istri i po otocima, da se sjedine s Hrvatskom, udarajući oštro na neprijatelje hrvatskoga naroda (1861)«. To je tekst Vj. Spinčića, koji takvu istu konstataciju ponavlja 1926. god. u svom djelu »Crtice iz hrvatske književne kulture Istre«.²¹³ Spinčić je mnogo istraživao oko autorstva brošure, konzultirajući i rodbinu M. Grškovića,²¹⁴ pa je u cit. djelu iznio i podatke kako je Mato Gršković *na proljeće 1861. god.* morao bježati iz rodnog Vrbnika preko Omišlja u Rijeku, pred žandarima koji su ga namjeravali uhapsiti u vezi s objavljivanjem i raspačavanjem brošure.²¹⁵

Spinčiću kao da je bilo promaklo kako je još 26. II 1916. Ivan Gršković, sin tada pok. Mate Grškovića, u podlistku zagrebačkih novina *Hrvatska*, u povodu smrti svoga oca, objavio opširne izvode iz brošure. Feljton nosi naslov »Za hrvatstvo Istre i kvarnerskih otoka«, a autor Ivan Gršković, pod pseudonimom »Bodul iz Slavonije«, izričito naglašava da je njegov otac Mate Gršković autor brošure »Bratjo naša po izulah Veji, Crisu i Lošinju«.²¹⁶

²¹¹ Narodne novine, 102/3.V 1861, pod naslovom: »Iz otoka Cresca«. O M. Volariću (1811—1864) vidi: M. N. Oršić, Matej Volarić književnik ilirski, Vienac, XV, 1883, br. 44—46.

²¹² V. Gaj, Knjižnica Gajeve. Ogljed bibliografskih studija, Zagreb 1875, 104.

²¹³ Objavljeno u Zagrebu 1926, str. 95—97.

²¹⁴ AH, rkp. ostavština Vj. Spinčića, kut. 57, ff. 182—185; kut. 58, ff. 167, 250—253, 276—277, 400—403, 542. Na f. 276 navodi Spinčić za M. Grškovića i ovaj podatak: »Bio je zapleten u skinuću austrougarske zastave sa lučkog ureda u Vrbniku«.

²¹⁵ Isto, f. 252. Podatke je dao pop M. Gršković, nećak pok. Mate Grškovića, u pismu upućenom dr D. Trinajstiću.

²¹⁶ Hrvatska, glavno glasilo Stranke prava, br. 1303/26. II 1916.

I nakon opsežnih istraživanja nismo pronašli novih podataka za pitanje autorstva brošure »Bratjo naša . . .«, a niti za mjesto njena štampanja. Nismo našli niti podataka koji bi stavili u sumnju Spinčićevu tvrdnju da su autori brošure: Mate Gršković, dr Ivan Črnčić i Mate Brusić.

Mate Gršković (1835—1916) iz Vrbnika na otoku Krku, nakon klasične gimnazije u Senju pohađao je bogosloviju u Gorici, no ubrzo napušta klerikat, te potporom Namjesničkog vijeća u Zagrebu pohađa sveučilište u Beču i Pragu, osposobivši se za nastavu klasične filologije. I prije diplome započeo je službovanje kao nastavnik: najprije na gimnaziji u Rijeci tijekom prvog polugodišta šk. god. 1860/61, a zatim na zagrebačkoj gimnaziji do kraja prvog polugodišta 1861/62. Nastavio je u Osijeku, kao nastavnik, pa upravitelj gimnazije; od 1868. do 1871. upravitelj je požeške gimnazije, pa opet u Osijeku, gdje je bio i dugogodišnji gradski zastupnik; od 1892. do 1902. na dužnosti je »zemaljskog školskog nadzornika« u Odjelu za bogoslovje i nastavu Zemaljske vlade u Zagrebu. Drugovao je sa Šenoom²¹⁷ i Dežmanom, a i sam se bavio literarnim radom.²¹⁸

Dr Ivan Črnčić (1830—1897) rođen je u Polju, dobrinjskoj župi na otoku Krku. Nakon klasične gimnazije u Senju završio je bogosloviju u Gorici i Beču, gdje je 22. II 1861. promoviran za doktora teologije.²¹⁹ Nakon toga 1861—1863. god. tajnik je Krčke biskupije, a od 1863. upravitelj novoosnovana kolegija sv. Jeronima u Rimu. Istakao se u obrani slavenske liturgije, te znanstvenim radom kao povjesničar. Nekoliko se puta radilo na tome da postane krčkim biskupom, ali su to spriječile austrijske vlasti, s motivacijom da je Črnčić »fanatičan rodoljub«.²²⁰

²¹⁷ A. Šenoa mu je u Viencu objavio niz priloga. Smatra se da ga je Šenoa ovjekovječio u pripovijesti »Prijan Lovro«. M. Gršković je Šenoi ispričao narodnu predaju o »kuginoj kući«, što je pjesnik literarno obradio u svojoj poznatoj povijesti *Kugina kuća*.

²¹⁸ Ranije je pokazivao interesa za povijest. Iz Osijeka je 13. VIII 1864. pisao A. Mažuraniću, ravnatelju Gimnazije u Rijeci, kako je uputio molbu za nastavničko mjesto u Rijeci, pa moli za preporuku, te kaže: »...Ljetos imadem još više razlogah moliti za Rieku, a osobito taj, što bih htio i ja početi baviti se po mogućnosti istraživanjem nekotjih hervatskih starinah, čamecih u mojoj užoj domovini, što mi u Osieku neće nikada biti moguće«. Vidi: Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, R 5840 c/b. Najiscrpnije je o M. Grškoviću pisao N. Žic, Mate Gršković, O stogodišnjici rođenja, Obzor, Zagreb 1935, br. 94. Prigodno je pisano o njemu u: Hrvatski učitelj, Zagreb, br. 9/1. V 1892. Nekrologe su donijeli: Narodne novine, Zagreb, 1/3. I 1916 i 2/4. I 1916; Hrvatska obrana, Osijek, 3/5. I 1916; Die Drau, Osijek, 3, 5—6/1916; Male novine, 3/1916.

²¹⁹ Iz Beča je 2. II 1861. pisao F. Račkome, uz ostalo i ovo: »... Zar Slovjeni ne hte biti nikada i nigder svoji?? Zar moraju viekom robovati bilo ovomu bilo onomu? Narodi imaju prava što su narodi, što su ljudi, a ne što imaju kus nekakve krune, kus nekakova željeza ili kamena. Ako li je Hrvatom do krune, neka svoju išću: ali teško kruni bez pravih ljudi...« Vidi: Arhiv JAZU u Zagrebu, XII A 115/1, u rkp. ostavštini F. Račkoga.

²²⁰ Vj. Štefanić, Dr. Ivan Črnčić (o 40-godišnjici njegove smrti), Obzor, Zagreb, 3/5. I 1937, dao je vrlo dobar osvrt na život i rad I. Črnčića. Koncept biografije, što ga je napisao dr A. Gršković (nećak Črnčićev) nalazi se u Arhivu JAZU, XV—5/c 1. Nekrologe su donijeli: Starohrvatska prosvjeta, 4/1896, 265—266; Agramer Tagblatt, 6/9. I 1897; Nada, Sarajevo, 3/1897; Obzor, Zagreb 5/1897; Katolički list, Zagreb, 2/1897. Zatim: Obzor, Zagreb, 100/1930, te P. Strčić u Krčkom zborniku 5/1972.

Matija Brusić rođen je 22. IX 1831. u Vrbniku na otoku Krku. Nakon diplome pravnog fakulteta posvetio se financijskoj struci, u kojoj je radio do umirovljenja 1896. godine. Bio je ravnateljem financijskog ravnateljstva u Osijeku, a zatim u Zagrebu.²²¹

17.

Već smo naglasili kako je Hrvatski sabor odlučio, prije svakog drugog raspravljanja, da postavi vladaru problem cjelovitosti zemalja Trojedne Kraljevine, pa da u nizu zahtjeva istakne i onaj o reinkorporaciji »Dalmacije s kvarnerskim otocima«. To je ostalo kao jedno od temeljnih stajališta Hrvatskog sabora 1861. god. do kraja njegova zasjedanja. Takav se zahtjev ponavlja: i u predstavi vladaru 1. V i zaključku Sabora čl. X;²²² zatim, u izvještaju saborskog odbora od 17. V, i zaključku čl. XXI;²²³ pa u ponovnoj predstavi vladaru od 29. V;²²⁴ te u konačnoj adresi vladaru od 27. IX 1861.²²⁵ U toj se adresi za reinkorporaciju Dalmacije s Kvarnerskim otocima navodi povijesno-pravna argumentacija, uključivši ustavne obaveze austrijskih vladara i njihova obećanja, pa i ona najnovija kralja Franje Josipa iz 1861. god., te se utvrđuje kako usprkos svemu »uzalud očekujemo, da se i u tom pogledu zadovolji starodavnomu pravu i tvrdim nadam Trojedne kraljevine, kano i tolikim prisegam i zavjernicam kraljevskim.«²²⁶

Međutim, vadajući su u Beču ostali čvrsto na stajalištu protivljenja sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom. Sasvim je sigurno da se njihovim instrukcijama ima zahvaliti i držanje dalmatinskih predstavnika, koje je onemogućilo neki sporazum s predstavnicima Hrvatskog sabora u Beču oko 8. V 1861.²²⁷ Na saborsku predstavku od 1. V 1861. vladar je odgovorio: »da si pridržava rješenje« kako »utjelovljenja grada Senja u područje civilno«, tako i »sduženja Dalmacije sa Kotorom i Dubrovnikom, te kvarnerskih otokah s kraljevinama Hrvatskom i Slavonijom«.²²⁸ Takvo zavaravanje s odgađanjem nastavljeno je i kasnije. U odgovoru na saborsku adresu od 8. XI 1861, kojim ujedno raspušta Hrvatski sabor, vladar ponavlja svoju staru frazu kako se sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom treba izvesti »slobodnim porazumkom zastupnikah ovih naših kraljevinah« i to »na zadovoljstvo jedne strane i druge«, a odmah zatim dodaje otvorenu ucjenu hrvatskom narodu: obećava, naime, da je voljan pozvati još jednom Dalmatinski sabor da se »sporazumije« s Hrvatskim saborom o sjedinjenju, a to da će učiniti »odmah kad državopravni položaj Hrvatske i Slavonije prema

²²¹ AH, Personalni dossieri, kut. 44, pod Marija Brusić. Vidi i Krčki kalendar, Zagreb 1941, 80.

²²² Spisi saborski..., II, Zagreb 1862, 31; isto, I, 15.

²²³ Dnevnik Sabora..., 108; Spisi saborski..., II, 71–74; isto, I, 25.

²²⁴ Dnevnik Sabora..., 141–142; Spisi saborski..., II, 97–98.

²²⁵ B. Sulek, Naše pravice, Zagreb 1868, 416.

²²⁶ Isto.

²²⁷ Dnevnik Sabora..., 116. Na sjednici od 22. V 1861. zastupnik J. Vranicani rekao je o tim bečkim razgovorima: »...Onu drugu stranku pako, koja se zove majoritet, a jest u istini minoritet zalud se mi trsili umiriti, jer ju sa najboljom voljom umiriti nemožemo. Deputacija naša u Beču pitala je onu gospodu od tako zvanog majoriteta: hoćete li s nami, ako mi budemo onako ili onako, i uvijek je bio odgovor: 'nećemo, te nećemo'«.

²²⁸ Dnevnik Sabora..., 90; Spisi saborski..., II, 62.

ukupnoj Monarkiji bude stalno uredjen načinom takovim, koji bude odgovarao i interesom Monarkije i interesom svekolike Trojedne kraljevine»²²⁹ Predsjednik austrijske vlade Schmerling nije ništa obećavao, već je naprotiv otvoreno izjavljivao da se Dalmacija ne tiče Hrvatske i Slavonije, i da se Hrvatski sabor nema miješati nimalo u dalmatinske poslove.²³⁰

Hrvatski sabor nije ostao dužan Schmerlingu i austrijskoj vlasti. Evo nekoliko odlomaka, iz saborskih diskusija, o tome:

— Dalmatinski su zastupnici trebali doći u Hrvatski sabor; »mi istina-bog nevidimo zastupnike ove medju nami, jer njemački i potalijančeni birokrati znali su po svojoj staroj navadi podkapati težnje naroda hrvatskog i osujetiti želju dapače i zapovied svoga cara i kralja«;²³¹

— »Pismo Nj. Veličanstva propisuje, da se zastupnici za naš Sabor izaberu. Što čini ondje birokracija, što čine organi cara? Ta birokracija hvata ljude najodličnije, pa tako s njimi postupa, veže ih, prebija ih na oči naroda, baca ih u tamnicu, osudjuje se to činiti s istim namjestnikom pres. biskupa križevačkoga, pa to s toga razloga, što su pripoznali zakon božji te su izjavili, da su Hrvati, kano što ih je bog stvorio; s toga što su se pouzdali u pismo Nj. Veličanstva, da se s nami u sporazum stave radi utjelovljenja, te u tom smislu radili i govorili...« »je li činovništvo, jesu li to organi vlade, koje gaze naredbe vladara izdane na korist naroda?»²³²

— »...da mi telegrafičkim putem zamolimo, da se svi oni Dalmatinci, koji su radi razmirice narodnoga pitanja u Dalmaciji uapšeni osvadjeni, ili pod iztragu stavljeni, odmah na slobodu puste, i da se svako dalje postupanje proti njim s mjesta dokine. A u predstavci pismenoj našoj na Nj. Velič. kralja da zaištemo, da se ministar Schmerling po Nj. Velič. kralju radi njegovih intrigah u Dalmaciji proti naročitoj i jasno izraženoj volji kraljevoj u pitanju združenja Dalmacije s Hrvatskom na odgovor pozove. Nj. Velič. kralj je očito kazao, da će biti njegova skrb da se Dalmacija pridruži Hrvatskoj i Slavoniji a Schmerling je svojim podčinjenim ondje organom dao baš protivne naloge...« »da mi protestiramo proti svakomu uticanju ministra Schmerlinga«²³³

— »Ne samo Vragolov, već da se svi uapšeni Dalmatinci, koji su nastojali o sdruženju s Hrvatskom, te povodom ove razmirice postradali, na slobodu puste«.²³⁴

— Vladar je i 26. II 1861. izjavio: »da je dalmatinsko zastupništvo upućeno, neka izabere poklisare u Sabor Trojedne kraljevine, gdje bi se imalo viećati o načinu često pomenutoga sdruženja. Ali ono se zastupništvo oživotvori na temelju takova, i za hrvatski narod u Dalmaciji toli nepravedna izbornika, da se je već unapried slutilo, što se zbilja i dogodilo, da će u njemu stranka protivna sjedinjenju nadvladati stranku narodnu, zastupajuću želje i koristi od 400.000 čisto slovjenjskih stanovnikah, nespominjuć ni toga, da je protivnička stranka bila poduprta svemogućom birokracijom« — pisao je Hrvatski sabor vladaru u svojoj adresi od 27. IX 1861.²³⁵

²²⁹ Spisi saborski..., III, Zagreb 1862, 291.

²³⁰ Dnevnik Sabora..., 97.

²³¹ Isto, 67, iz govora I. Kukuljevića.

²³² Isto, F. Žužel.

²³³ Isto, 67, S. Vrbančić.

²³⁴ Isto, 71, S. Vrbančić.

²³⁵ B. Šulek, Naše pravice, 416.

Vrijedno je ovdje podsjetiti i na neke metode tipične za postupke političkih mahinacija austrijskih vlasti, a te metode, kako smo već prikazali, baš jednako koristi i autonomaško-talijanaška propaganda u Dalmaciji i Istri. Nadovezuje se to na izlaganje I. Kukuljevića kada je u Hrvatskom saboru, uz ostalo, rekao: »... Mi vidimo, da je taj isti manevar tako dobro i u Ugarskoj izveden kod onih siromašnih Slovakah, koji i nadalje Slovaci ostati žele, kao i kod Srbah, koji žele Srbi ostati; to isto se spočituje našoj braći Čehom, koji žele Česi ostati, to isto biva kod Poljakah i Slovenacah, koji žele Slovenci biti, a ne Niemci postati. Mi vidimo, da njemačka birokracija austrijska uvijek jednim putem ide, i jednim sredstvom se služi, a najbolje joj je to sredstvo, kad kaže, da žele ovi njim protivni ljudi slavjansko carstvo i panslavizam razprostirati.«²³⁶

Kako se tim panslavističkim mistifikacijama služilo u političkoj propagandi autonomaša na Kvarnerskim otocima, vidjeli smo iz naprijed prikazanog pisanja Lošinjanina dra Mattea Nicolicha. Njegovi su istomišljenici na upravi lošinjske općine pošli korak dalje. Odlučili su, naime, 13. V 1861. uputiti predstavku vladaru, s težištem da iskažu svoje nade i želje: da će Kvarnerski otoci i dalje ostati »integralni dio teritorija kojim upravlja postojeća vlada u Trstu«; vladar se već izrazio u tom smislu, a u toj »vladarskoj riječi da nećemo biti odijeljeni od našeg životnog središta, od Trsta« stanovnici Lošinja vide garanciju »da o nama neće biti odlučeno protiv naših interesa i potrebâ, i bez nas.«²³⁷

Dakle, austrijskoj je vlasti uspijevalo ostvariti čak i takve obrate kakvi su se zbili na Lošinju. Od velikih pobornika sjedinjenja s Dalmacijom, i nosilaca glavnih optužbi protiv Trsta, koji prigušuje razvitak pomorstva na ostaloj obali i time ubrzava svoj razvitak i prednosti — kojim su tezama Lošinjani tako predvodnički i glasno vojevali 1848/49. god. — eto ih sada, 1861. god., kako blagosivlju vladu u Trstu, od koje se nikako ne žele odvojiti! Austrijski vlastodršci se nadaju da im je posjed toga dijela Dalmacije ipak sigurniji u upravnoj pokrajini kojom se upravlja iz Trsta, pa potiču na podnošenje predstavki kao što je citirana lošinjska. S druge strane, i autonomaši na čelu tadašnje lošinjske općinske uprave računaju: pod tršćanskom jurisdikcijom učvršćuje se veza sa zemljama Njemačkog Bunda, a to bitnije otežava političko-teritorijalne promjene na tom području, čak kada bi ih rješavalo i samo Carevinsko vijeće u Beču.²³⁸

Podsjetimo da je carskim patentom od 2. III 1820. bilo taksativno nabrojeno i određeno kako Njemačkom Bundu (»Deutscher Bund«) pripadaju slijedeća područja Austrijske monarhije: nadvojvodina Austrija; vojvodina Štajerska; vojvodina Koruška; vojvodina Kranjska; austrijska Furlanija, tj. okružje Gorica (Gorica, Gradiška, Tolmin, Bovec, Akvileja); područje grada Trsta; poknežena grofovija Tirol, s područjem Trienta i Brixena, Vorarl-

²³⁶ Dnevnik Sabora..., 113.

²³⁷ Gazzetta di Fiume, br. 134/1. VI 1861. Tekst predstavke citiran je u prigodnom članku, kojega je autor dr M. Nicolich. Primjerak rukopisnog primjerka predstavke vladaru, datirane Cres 18. V 1861, vidi u: HAR, Općina Cres, god. 1861, br. 280.

²³⁸ Na to aludira i biskup Soić u Saboru 29. IV 1861, kada je rekao: »Kad se o Dalmaciji govori, razumijevaju se i otoci naši, jer s druge strane spadaju k njemačkom bundu«. Vidi: Dnevnik Sabora..., 70.

berg, isključivši Weiler; vojvodina Salzburg; kraljevina Češka; markgrofovija Moravska; austrijski dio vojvodine Šleske, uključujući češko-šleske vojvodine Auschwitz i Zator.²³⁹

Prema tome, nijedan dio Istre (ni bivši »mletački«, niti tzv. unutrašnja — »austrijska« Istra) nije pravno pripadao toj Njemačkoj konfederaciji. No, bilo je težnji da se cijelo područje Austrijske Monarhije uklopi u cjelinu te Njemačke konfederacije, odn. Njemačkog Bunda. Osobito se to očitovalo 1848/49. godine. Na proljeće 1848. god, austrijski su državnici ukazivali: ako Monarhija ne poveća svoje teritorijalno učešće u Bundu, zaostat će za Pruskom. Već prilikom izbora za konstituantu Bunda u Frankfurtu n. M., travnja 1848. god., u izborni je red proizvoljno uvršten i izbor jednog zastupnika s područja tzv. unutrašnje — »austrijske« Istre. On je izabran i sudjelovao je na skupštini u Frankfurtu.²⁴⁰ Za vrijeme zasjedanja te konstituante bilo je težnji da se u Bund uključi i cijela Istra, o čemu je pisala i njemačka štampa, pa da se uključi i cijela Dalmacija (»sve do planina Crne Gore«). Zastupnik Rauner podnio je i formalni prijedlog o priključenju nekadašnje »mletačke Istre« u Bund. Talijanski zastupnici iz Istre protestirali su u austrijskoj konstituantu protiv toga, a potakli su i neke istarske gradove (Koper i Piran) da sa sjednica svojih općinskih vijeća upute pismene, službene, proteste protiv »pripajanja bivše mletačke Istre Njemačkoj konfederaciji«.²⁴¹ Zastupnici Trsta u frankfurtskoj konstituantu imali su, uz ostalo, instrukciju: ako cijela Istra i Dalmacija izraze želju za uključivanje u Bund, ncka »živo podrže« takvo stajalište.²⁴² Do zaključka o priključenju nekog daljeg dijela Istre nije došlo. Talijanske je zastupnike motivirala težnja za priključenjem cijele Istre Italiji, a do ostvarenja toga cilja: održanje Istre kao što autonomnije pokrajine, s najnužnijim vezama s cjelinom Monarhije, s nikakvim posebnim vezama s nekim od dijelova te države, a ponajmanje i s vanjskim tvorevinama kao što je Njemački Bund. To je autonomništvo njihova tipa. Proaustrijski orijentirano autonomništvo nije, naprotiv, zaziralo od čvršćih veza s tzv. austrijskim nasljednim zemljama, pa niti od određenih veza s Njemačkim Bundom, a zaziralo je sve manje, što su više narastale težnje integraciji hrvatskih zemalja.

God. 1850. austrijska je vlada uporno nastojala da u Njemački Bund budu uključeni dalji dijelovi Austrijske Monarhije, posebno: bivša mletačka Istra, Dalmacija i Lombardsko-mletačka kraljevina. Bila je ishodila i povoljnu odluku o tome 23. XII 1850. u Dresdenu; opravdavala je svoj zahtjev tezom

²³⁹ Gesetze und Verordnungen . . . , 48 Bd., Wien 1822, 61—62. Vidi i: A. G. Meyer, Staats-Acten für Geschichte und öffentliche Recht des Deutschen Bundes, Frankfurt a. M. 1833.

²⁴⁰ Vidi: F. Barbalić, Prvi parlamentarni izbori u Isrti 1848, Historijski zbornik, god. I, Zagreb 1948, 175, 181. Bio je izabran Tršćanin dr P. Kandler, koji se odrekao mandata, pa je zastupnikom postao njegov zamjenik dr G. Jenny.

²⁴¹ Pokrajinski arhiv Koper, Spisi općine Koper, god. 1848, br. 491 (pismo zastupnika Madonizze općini Koper od 3. VIII 1848); br. 563 i 589 (zaključci općine Piran od 3. IX 1848); br. 561 (zaključci općine Koper od 14. IX 1848). O nastojanjima na konstituantu u Frankfurtu za proširenjem teritorijalnog učešća Austrijske Monarhije u Bundu, pa time i povećanjem broja njenih predstavnika u organima Bunda, vidi: E. Sestan, La Costituente di Francoforte (1848—49), Firenze, Ed. Sansoni; R. A. Kann, Deutschland und Oesterreich, Wien-München 1980.

²⁴² B. Benussi u AMSI, vol. 35, str. 72, pozivom na: Giornale del Lloyd austriaco od 10. V 1848, br. 104, i Osservatore triestino, 16. V 1848, br. 59.

da je Austrijska Monarhija po svom novom državnom ustrojstvu jedinstvena država i da može samo kao takva jedinstvena cjelina biti članica Njemačkog Bunda. Međutim, Francuska, pa Engleska i Rusija protestirale su god. 1851. i suzbile su takve težnje Austrije; one su nastupile kao potpisnice Bečkih ugovora iz 1815. god., kada je ugovoreno i stvaranje Njemačkog Bunda i njegovi zadaci, a svoje protivljenje su obrazlagale tezom da Austrija vrši flagrantnu povredu Bečkih ugovora, i da teži takvoj Njemačkoj konfederaciji koja bi narušila evropsku političku ravnotežu dogovorenu u Beču 1815. godine.²⁴³

18.

Zaključak:

Dokumentacija na kojoj je zasnovana ova rasprava svakako je značajna za zavičajnu povijest Kvarnerskih otoka, i to kako za političku, tako i za gospodarsku povijest. Ništa manje i za povijest uprave. Utoliko više što ta dokumentacija nije do sada uopće korištena u postojećoj literaturi. Kad je riječ o političkoj povijesti, treba naglasiti da je u dosadašnjoj literaturi osobito manjkava analiza raznih regionalističkih tendencija, pa će i dalje biti potrebna veća briga oko pronalaženja i sistematizacije povijesnih izvora o takvim tendencijama, kako bi se one, njihova geneza i razvitak što svestranije analizirali. Za gospodarsku povijest osobito su vrijedan izvor i proglaš od 12. II 1849. i brošura »Bratjo naša...« jer s rijetkom otvorenosću govore o gospodarskom stanju i problemima.

Kako smo već istakli, u razdoblju od kraja 1860. do sredine 1861. god. objavljen je na našoj obali, od Dalmacije do Istre, prilično veliki broj političkih brošura s težištem na problematici pripadnosti tih zemalja Hrvatskoj, a s tezama za i protiv te pripadnosti. Za područje Kvarnerskih otoka jedina do sada poznata brošura iz te skupine jest ona »Bratjo naša...« o kojoj je riječ u ovoj raspravi. I po tome, a dakako i po svom sadržaju, ta brošura ima izuzetno mjesto u cjelini spomenute publicističke djelatnosti i u toj skupini stampata kao povijesnih izvora. Radi uvida u tu cjelinu, u prilogu objavljujemo bibliografski pregled svih do sada poznatih brošura.²⁴⁴

Razmatranja u ovoj raspravi smatramo korisnim, dakako, i za povijest ostvarivanja cjelovitosti Trojedne Kraljevine. To je temeljni problem hrvatske povijesti, koji tijekom XIX st. i dalje dobiva na sve većem značenju, a njegovu sintetsku obradu svakako će olakšati monografski prilozi o detaljima toga povijesnog procesa u pojedinim dijelovima hrvatskih zemalja. S tim je ciljem nastao i ovaj prilog. Iako je težište razmatranja na sudbini Kvarnerskih otoka, važnost i domašaj zbivanja četrdeset osme i oko 1861. god. nužno iskazuju ne samo uže regionalne procese i pojave već i one mnogo šireg značenja. To se u prvom redu odnosi na genezu i pojavne

²⁴³ Vidi: Die der Deutschen Bundesversammlung zugestellten englischen und französischen Verwahrungen gegen den Eintritt Gesamtösterreichs, Frankfurt 1851; F. Salata, n. dj., pod br. 258, 259, 261—265.

²⁴⁴ O dalmatinskim brošurama dosta podataka donosi: D. Kečkemet, Neobjavljena dalmatinska bibliografija Vida Morpurga za 1861. godinu, Radovi Instituta JAZU u Zadru, X, Zadar 1963, 427—442. Sadržaj dijela dalmatinskih brošura iz 1860. god. prikazao je G. Novak, Godina 1860. u polemičkim spisima. Isto, VIII, Zadar 1961, 1—42.

oblike, te na dinamiku razvitka autonomaških tendencija. I primjer kvarnerskog područja pokazuje da su takve tendencije nastale na bazi konstantne habsburške politike umjetnog i dosljednog razdvajanja primorskih hrvatskih pokrajina od sjeverne Hrvatske i Slavonije. Tom politikom nasilno je sprečavan normalan razvitak narodnog preporoda i nacionalnog pokreta hrvatskog naroda i na kvarnerskom području. Na toj su osnovi nikle opisane karakteristike regionalizma na Kvarnerskim otocima. Bez spomenute habsburške politike nezamisliva je pojava takvog militantnog regionalizma kakav se očitovao npr. oko 1861. god. i na Kvarnerskim otocima, području sa stanovništvom kojega je stvarne osjećaje, za najveći dio tog stanovništva, tako neposredno iskazala brošura »Bratjo naša...«. Glavnu tezu ove rasprave o identičnosti teza i zahtjeva bečke politike i protalijanaškog autonomaštva, uz sve ostalo, na kraju uvjerljivo dokumentiraju i načelna gledišta austrijskog guvernera Dalmacije Lazara Mamule u njegovu pismu upućenom hrvatskom banu Šokčeviću.

U ovom razmatranju prikazano je poticanje regionalizma i autonomaštva sa strane austrijskih vlasti na našem obalnom pojasu oko četrdeset osme i 1861. god. To je ujedno i prikaz prve faze u procesu dosljedne politike vladajućih iz Beča da i tim sredstvima hrvatske pokrajine Istru i Dalmaciju pošto-poto održe odvojenima od njihove hrvatske matice, tj. od tadašnjih pokrajina Hrvatske i Slavonije. Upoznavanje s opisanom fazom olakšava razumijevanje razvitka u daljoj — slijedećoj fazi: kada se u sklopu autonomaškog pokreta oformi i određena nacionalna manjina s talijanskim nacionalnim osjećajem, bečki će vlastodršci započeti, također dosljedno i ustrajno, svestrano poticanje nacionalnih manjinâ protiv hrvatske većine. To se izgradilo u jedan od temeljnih aksioma i u sustav habsburške politike na istočno-jadranskoj obali. Na tome se u prvom redu zasnivala i unutarnejepolitički održavala vlast Habsburške Monarhije na Jadranu. Time je ona, sve do svoga sloma 1918. god., zadržala raskomadani hrvatski nacionalni teritorij, a Istru i Dalmaciju, kao posebne pokrajine, nije ispuštala ispod neposredne vlasti svojih centralnih organa u Beču. Autonomaštvo, u proaustrijskoj ili talijanaškoj varijanti, bilo je važno sredstvo takve habsburške politike.

Valja istaći da je i iz klasnih motiva proizlazila autonomaška teza po kojoj nije bitno niti odlučujuće podrijetlo i pripadnost većine stanovništva nekog grada, neke regije ili pokrajine, pa makar se radilo i o ogromnoj većini, apsolutno dominantnoj, nego da su odlučni interesi i zahtjevi obrazovanog sloja pučanstva, po pravilu gradskog, ma koliku manjinu on činio u cjelini datog pučanstva. Autonomaši je otvoreno zastupaju, i baš tako obrazlažu i opravdavaju. Takva teza je njihovo sasvim izričito priznanje da čine manjinu. To pak sadrži implicite i priznanje da se na vlasti održavaju, i jedino mogu održavati, uz pomoć austrijske vlasti, uz asistenciju aparata državne prisile Austrijske Monarhije. Čim se javlja glas hrvatske većine, oni odmah zazivaju tu austrijsku vlast i traže njenu intervenciju. Primjer iz citiranog teksta dra Mattea Nicolicha, kojim on ustaje protiv brošure »Bratjo naša...«, najpotpunije to dokazuje. Nije slučajno što on javno denuncira autore te brošure i što traži da ih austrijska vlast politički i krivično progoni. Takvo njegovo stajalište i postupak neizbježno proizlaze iz geneze i povijesnih uvjeta postojanja autonomaštva.

Opisani sustav habsburške politike korištenja manjine protiv većine naroda održavao se duga desetljeća, stekao je svoju tradiciju i nije ostao ste-

čevina i metod samo habsburške politike. Srodivši se ne samo s aparatom državne prisile nego i s temeljnom suštinom klasnog društva — vladavinom manjine — a materijalno snažno utemeljen na gospodarskoj ovisnosti mase kolona o gospodarima zemlje, uz ovisnost sve šire mase dužnika o vjerovnicima-lihvarima, postao je to sustav za čije su rušenje, pa i za same njegove korekcije, postajala potrebna duga desetljeća daljeg razvitka uz neopodnost sazrijevanja brojnih društveno-političkih preduvjeta. Demokratizacija izbornog sustava mogla je biti jedan od uspješnih faktora borbe protiv navedene politike, no do takve demokratizacije, kako je poznato, dolazi tek tijekom XX stoljeća. Autonomaske su grupacije to dobro uočavale i koristile. Zbog toga su tako dugotrajno bile i glasne i nasrtljive, a na nekim dijelovima i punktovima naše obale tako su se dugo održale i na vlasti.

Opisanim zbivanjima ocrтана su, većim dijelom, i sveukupna tadašnja svojatanja hrvatskog nacionalnog teritorija sa strane susjedâ i sa strane vodećih centara Austrijske Monarhije. Zbroj svih tih susjednih aspiracija, koje se u beskraj produžuju, iskazuje takve osebjunosti nacionalnih pokreta i poimanja »nacionalnog teritorija« po kojima bi hrvatskom narodu preostali, kao eventualno nesporni, jedino neki ostaci zagrebačke i varaždinske županije!! Hrvatski je primjer svakako najdrastičniji na ovim podunavskim, balkanskim i jadranskim prostorima, no suvremena znanstvena komparativna analiza za sve nacionalne pokrete na istim prostorima, kakve analize još uvijek nemamo, bila bi znanstveno vrlo potrebna. To utoliko više što kontinuiteti građanske historiografije još i danas, često i obilno, ponavljaju teze čak iz onih habsburških vremena, smatrajući ih još uvijek »istinama« i svojim »stečevinama« kojih se ne odriču. To se osobito očituje baš u talijanskoj građanskoj historiografiji, unutar koje se tako izdašno njeguju »ristampe« starih iredentističkih publikacija, a pod nedužnim velom dostupnosti »važnih povijesnih izvora«. Umjesto suvremene znanstvene interpretacije, kakvu ne daje ili nije u stanju dati, i umjesto kritike svojatanja teritorija susjednih naroda, a toga svojatanja neće da se odreče, ponovno se preštampavaju stari iredentistički tekstovi, pa se njima nedostojno inzistira na svojatanju tuđeg teritorija, na netrpeljivosti i na agresivnosti prema narodima koji jesu i ostaju sudbinski susjedi.

POPIS BROŠURA

1. A. K. M[atasa]: Glas hrvatsko-slovinski iz Dalmacije. Posvetjen uzvišenomu Državnom vieću, a ponapose državnim viećnikom iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Srbske Vojvodine sazvanim. U Zagrebu 1860. (Predgovor datiran: Zagreb, 25. VII 1860).
2. Lettere sull'avvenire industriale di Fiume, dirette al Sig. P[aolo] de S[carpa] da L[ugi] M[eynier], Fiume 1860.
3. G. Rosa: La nazionalità degli Istriani, Milano 1860.
4. Erasmo Barčić: La voce di un patriota, Fiume 1860. (Predgovor datiran: Fiume, nel novembre 1860).
5. Antonio Bajamonti: Relazione della Congregazione municipale di Spalato, letta all'onorevole Consiglio riunito nel di 23. dicembre 1860 sulla condotta da essa tenuta a tutela della provinciale autonomia garantita dall'imperiale diploma 20 ottobre 1860, Spalato [1861].²⁴⁵
6. Un Dalmata [Vicko Milić]: Una semplice rettifica, Fiume 1861. (Predgovor datiran: Fiume 25 dicembre 1860).
7. Na mlado lito 1861. Častnomu i slavnomu puku dalmatinskomu pop Mate Ivičević, makarski primorac iz Dervenika, sada u Splitu kod prisvitloga biskupa Pinića kancelir i Bogomolišta filipinskoga upravitelj, sklonio i poklonio. U Splitu. Tiskarna Andrie Piprate [1861].²⁴⁶
8. Šilo za ognjilo. Odgovor na govor Dra Bajamonta, izrečen dne 23 prosinca 1860. u vieću municipia splitskoga, od A. K. M[atasa]. U Splitu miseca sičnja 1861.
9. [Lorenzo Monti]: Considerazioni sull'annessione del Regno di Dalmazia a quello di Croazia-Slavonia, Spalato 1861.
10. Coriolano de Cerineo Lucio: Studi critici sulle condizioni politiche e civili della Dalmazia, Spalato 1861.²⁴⁷

²⁴⁵ Uz načelnika Bajamontija taj su izvještaj supotpisali, kao općinski prisjednici: P. Degli Alberti, dr P. Illiich i dr G. Giovannizio. Na omotu je brošure naslov: »Estratto della tornata del Consiglio municipale dei 23 dicembre 1860. Spalato«. Bajamontiju su odgovorili u zagrebačkim novinama *Pozor*, br. 5/7. I 1861. M. Pavlinović, K. Ljubić i G. Puratić; u br. 6/8. I 1861. I [vičević]c opširnim dopisom »iz Makarske«; u br. 15/18. I 1861. F. P. opsežnim člankom »Spljetski municipij i dalmatinsko piatnje«; u br. 22/26. I 1861. G. P. člankom »Dr. Bajamonti i pitanje sdruženja hrvatsko-dalmatinskoga«. U tršćanskim novinama *Il Diavoletto*, br. 18/1861. odgovorio je Bajamontiju i V. Milić.

²⁴⁶ Primjerku te brošure koji se nalazi u knjižnici JAZU u Zagrebu, pod signaturom II 30253, priloženo je i pismo M. Ivičevića upućeno I. Kukuljeviću, a koje glasi: »Priatelju Ivanu Kukuljeviću Priatelj pop Mate Ivičević zdravlje i dobru sreću! Molim te da pridaš privedromu Banu Sokčeviću uklopljeni iztisak, na komu je i pjesnic' o komu sam ti pisao! Ovdje se oprema talianska deputacia za Beč da se opre Dalmatinskomu sjedinjenju sa Hervatskom. Dobro bi bilo na vrime dokazati da tu nije glasa puka našega, koji zbilja želi i vapije to sjedinjenje. Nek se kuša puk kako se pristoji po zakonu, pak češ viditi što se radi i kako se o tomu misli. Doslac talianski vapi Garibalda, a Dalmatin ga pravi neće; nek on pazi svoju kuću, a mi ćemo se starati s našom! Pomozi za Boga brate, jer smo na jezivosti velikoj. Oli sada, oli već kasno. Ovdje se mičemo i vičemo, i nećemo pristati; ali valja da vi pričverstite, jer se vragovi miču i oni, budući na putu vidjeniemu, ako i nisu na pravedniemu. Ja spravljam poskoknica puku, i vaš poziv oberno sam pisnički, da ga lakše piva i priljubi puk Dalmatinski. Pomoću od moje strane doduše, jer mi je na sercu i na duši taj posao. S Bogom!«

²⁴⁷ Odlomci iz te publikacije objavljeni su u zadarskim novinama *La voce dalmatica*, br. 3, 16, 17 i 18, god. 1861.

11. Nicolò Tommaseo: *Ai Dalmati*, Zara 1861.²⁴⁸
12. Giovanni Nicolich: *A Nicolò Tommasco a Firenze, Ragusa 1861*. (Datirano: Ragusa, gennaio 1861).
13. G. R. S.: *Zaorija na talijanstvo svoje. Zrcalo talijanstva u Dalmaciji. Razor i prosutak Dalmaciji u njezinim učionicam. Jednim Dalmatinom*. U Beču 1861.
14. Ignazio Bacotic: *I partiti in Dalmazia, Spalato 1861*. (Datirano: Spalato, gennaio 1861).
15. Vincenzo Duplancich: *Della civiltà italiana e slava in Dalmazia, Trieste 1861*.
16. Ante Kuzmanića poslanica Dalmatincima. U Splitu 1861. (Datirano: U Splitu miseca veljače, spasenja našega godine 1861).
17. Nicolò Tommaseo: *Via facti. La Croazia e la fraternità. Di nuovo ai Dalmati, Trieste 1861*.²⁴⁹
18. *Sulla civiltà in Dalmazia. Lettera dell'ab. Giovanni Danilo al Sig. V. Duplancich, Trieste 1861*.
19. [Luigi Brainovich]: *I partiti dalmato-croati e mio giudizio, Spalato 1861*.
20. *Dalmatinskoj inadi o sjedinjenju sa Hrvatim. Pučki vinac, u Splitu 1861*. (Datirano: veljača 1861). Potpisan je »Jedan otočanin iskreni dalmatinac«.²⁵⁰
21. Simeone Ljubić: *Risposta all'opuscolo del Sig. Vincenzo Duplancich col titolo: »Della civiltà italiana e slava in Dalmazia«, per ... dalmata-slavo, Venezia 1861*.
22. *A Nicolò Tommaseo i Dalmato-Slavi ossia i quesiti di patrio interesse per Vincenzo Milić giurista spalatino, Fiume 1861*.
23. *Kratka povjestnica Dalmacije od Luke Svilovića Dubrovčanina, nadučitelja na kralj. spljetskom godnjem gimnaziju, u Zagrebu 1861*.²⁵¹
24. *Slavnomu puku dalmatinskomu od serdca napijajući najpri društvo i pobratimstvo s braćom Hrvatim i Slavoncima, a za time pridruženje s ostalom braćom jugoslavenskom, pop Mate Ivičević iz Dervenika makarskoga ovi vjenac pisamah, kog no je u višjem dilu savio po stolitno izadnjemu dnevnu neumrlog našega pivaoca otca Andrie Kačića Miošića, posvećuje i poklonjuje. [Split]. Tiskom Piperatovim [1861]*.
25. *L'autonomia della Dalmazia. Considerazioni del Giovanni Danilo, Zara 1861*.
26. [Girolamo Fabris]: *Bisogni e voti della città di Fiume, Fiume 1861*. Isto u njemačkom prijevodu: *Bedürfnisse und Wünsche der Stadt Fiume, Fiume 1861*.²⁵²
27. *La parte pratica della questione. Ai Dalmati. Terzo scritto di Nicolò Tommaseo, Zara 1861*.²⁵³
28. *Bratjo naša po izulah Veji, Crisu i Lošinjju. [Rijeka(!) 1861]*.
29. *Un voto per l'unione ovvero gl'interessi della Dalmazia nella sua unione alla Croazia e all'Ungheria, dell'avvocato Constantino Vojnović, Spalato 1861*.

²⁴⁸ Uz to tršćansko izdanje slijedila su još i ova: Firenze 1861, Fiume 1861. i Zara 1861. Cijeli tekst objavljen je i u zadarskim novinama *La voce dalmatica*, br. 4/26. I 1861. Isto tako i u riječkim novinama *Gazzetta di Fiume*, br. 30—33, 23. I do 26. I 1861.

²⁴⁹ Cijeli tekst objavljen je i u zadarskim novinama *La voce dalmatica*, br. 9 od 2. III 1861, str. 65—70.

²⁵⁰ Na primjerku te brošure u Naučnoj biblioteci u Splitu ima rukopisna za-bilješka po kojoj bi autor brošure bio Don Andrea Crinofocai(!).

²⁵¹ Autor posvećuje svoje djelo J. J. Strossmayeru. U predgovoru ističe kako je došlo vrijeme kada svi narodi »kupe se oko narodne zastave...« a i »pravo je, da i narod naš poznađe povjest svoju...« pa »da se veće neglasi, da je hrvat-dalmatinac kaono bezakoniti sin koj neznade ni ime, ni djela otacah svojih...«

²⁵² Kako je utvrđen autor te brošure, vidi: B. Stulli, *Prijedlozi i projekti željnihkih pruga u Hrvatskoj 1825—1863*, II, Zagreb 1975, 79.

²⁵³ Postoji i izdanje u Torinu 1861. god.

30. Reminiscenze storiche del Municipio di Fiume dal giorno dell'occupazione dei Croati nel 1848. Del Dr. G[iac]ich, Fiume 1861.²⁵⁴
31. Ladislao Szalay: Fiume e la Dieta ungarica, Fiume 1861. Isto u mađarskom prijevodu: Szalay Laszlo: Fiume a Magyar Országgyűlésen, Pest 1861.²⁵⁵
32. Nicolò Tommaseo: Dello statuto ungherese e croato, se possa alla Dalmazia applicarsi, Zara 1861. Isto u hrvatskom prijevodu: O ustavu ugarskom i hrvatskom, može li se na Dalmaciju upraviti. Govor Nikole Tomažea. Preveden s talianskoga, u Zadru 1861.
33. La questione dalmata riguardata ne'suoi nuovi aspetti. Osservazioni di Nicolò Tommaseo, Zara 1861. Isto u hrvatskom prijevodu: Parnica dalmatinska razvidjena s njezinih novih pogledah. Opazke Nikole Tomažea. Prevod s talianskog, u Zadru 1861.
34. Ancora della nazionalità nella questione dell'unione. Convinzioni di G. Buzolich, [Trieste] maggio 1861.
35. L. Giurich: Cenno se conviene accettare o contrariare l'unione della Dalmazia colla Croazia e Schiavonia, Zara 1861.
36. Pacifico Valussi: Trieste e l'Istria e loro ragioni nella quistione italiana, Milano 1861. Isto, s nešto proširenim tekstom, u francuskom prijevodu: Trieste et l'Istrie, leurs droits dans la question italienne, Paris, E. Dentu, 1861.²⁵⁶
37. Alla illustre e rispettabile Dieta provinciale della Dalmazia, memoriale di Marco Antonio Vidović, Zara 1861. Isto u hrvatskom prijevodu: Presvietlom i prepoštovanom zemaljskom saboru Dalmatinskom, spomenica od Marka Antuna Vidovića, u Zadru 1861.
38. Francesco Deak: Discorso tenuto alla Camera dei deputati a Pest in 13 maggio 1861, unitamente al progetto d'indirizzo da esso raccomandato, Fiume 1861.
39. [Carlo Pascotini]: L'avvenire di Trieste e dell'Istria. Parole dettate da un Triestino, Trieste, nel giugno 1861.
40. Lo statuto croato-ungarico esposto da Bogoslavo Šulek. Prima traduzione italiana di G. B. consentita dall'autore, Spalato 1861.²⁵⁷
41. Le elezioni per la Dieta istriana. [Trieste 1861]. Tip. Lloyd Austriaco.²⁵⁸
42. Intorno alla questione dalmatica. Scritti dell'Ab. Simeone Gliubich, Venezia 1861.²⁵⁹

²⁵⁴ Tekst je prethodno objavljen u riječkim novinama *Gazzetta di Fiume*.

²⁵⁵ Na tu je brošuru opširno odgovorio F. Rački u zagrebačkim novinama *Pozor*, br. 63/16 III 1861, br. 71/27. III i br. 72/28. III 1861. pod naslovom: »Magjari i Rijeka, ili odgovor Ladislavu Szalayu od dra F. R[ačkoga]«.

²⁵⁶ Vidi: Catalogue général des livres imprimés de la Bibliothèque nationale. Auteurs. Tome CXCIX, Paris 1968, str. 1019. Prevodilac nije označen na brošuri; to je Costantino Ressmann (Isto).

²⁵⁷ Potpuni prijevod s hrvatskoga: Hrvatsko-ugarski ustav ili konstitucija. Nacrtao Bogoslav Šulek. U Zagrebu 1861. Prijevod ima i posvetu: »Ai giovani Dalmati perche possano nelle libere istituzioni croate-ungariche ritemprare gli animi per lunga soggezione ottenebrati — il traduttore«.

²⁵⁸ Isti je tekst prethodno objavljen u tršćanskim novinama *Osservatore Triestino*, br. 185 od 13. VIII 1861.

²⁵⁹ To je odgovor četvorici autora; počevši od Tommasea, pa do Lapenne, na njegov govor u Carevinskom vijeću 11. IX 1861.

Summary

CONCERNING THE SITUATION OF THE KVARNER ISLANDS IN 1848/49 AND 1861

The introduction contains significant data on the occupancy of the Kvarner Islands between 1797 and 1848. The status of the islands, traditionally an administrative region of Dalmatia, was changed by the French occupation of the region. On 15th April, 1811, the French formed the so-called »Illyrian Provinces«. One of them, i. e. »Civil Croatia« (Croatie civile) extended from the river Sava in the north to the sea in the south, and covered the coastal region of Croatia, including all the Kvarner Islands (Krk, Cres and Lošinj) as well as the island of Rab. This was a new conception of governmental organization necessitated by the way of life. It produced a natural organic unity of the inland, coast, and the islands off the coast. Demographical data on the unity are also given.

After the Austrian Monarchy had occupied all the Illyrian provinces in 1813, the Vienna Government clearly showed that she had no intention of reverting to the French governmental division. Various forms of rule were discussed and a variety of suggestions made. Even the Austrian Emperor Francis supported the notion which proposed that the whole of the coastal region from Trieste to the Bay of Kotor should merge into one administrative unit — the so-called »Coastal« or »Sea Government« — with its seat in Trieste. The main political belief of the Vienna Government and the Hungarian Court was: not to allow Dalmatia to enter a union with Croatia and Slavonia, even though she belonged with them ethnically and lawfully; furthermore, to delay the returning of the town Rijeka (with the Croatian Coastal Region) to Croatia, and the whole of Croatia south of the river Sava; finally, to keep the Istria Province completely separated from Croatia. In accordance with these political beliefs the Vienna Government brought its final decision in 1816. Dalmatia is a special governmental province closely connected to the central authorities of the Austrian Monarchy in Vienna. The same applied to the so-called »Kingdom of Illyria«, which consisted of two »gubernija« (two administrative regions), the former consisting of the dukedoms of Koruška and Kranj, and the latter of Gorica, Gradiška, Trieste, Istria, Croatia — south of the Sava, the town Rijeka included, Primorje, and the Kvarner Islands (Krk, Cres, Lošinj). One correction was made in Vienna in 1822, when Croatia — south of the river Sava (with Rijeka), and the Croatian Coastal Region were returned to Croatia and Hungary. All the other provinces mentioned, remained in administrative provinces in close contact with the central state administration in Vienna. Dalmatia was in the same position, and so was the province of »Primorje« (Küstenland) with Istria and the Kvarner Islands, with its seat in Trieste. Thus, the Kvarner Islands were joined to Istria in spite of the petition sent to Vienna in 1822 requesting the reunification — with Dalmatia.

The Croatian Assembly — the parliament of the Kingdom of Croatia and Slavonia — endeavoured in vain during the first half of the 19th Century to reunite Dalmatia with Croatia and Slavonia. Vienna remained firm in her resolution; the greater part of the east Adriatic coast must be closely controlled by the central administrative bodies of the Austrian Monarchy in Vienna.

Austria remained firm in this even during the well-known events of 1848. The Vienna Government did not wish to change the borders of the existing administrative provinces, no matter how unnatural and harmful they were to the basic national rights and wishes of the Croatian people as expressed in the request of 1848 for the unification of all Croatian countries.

That is why the proposition from Dalmatia in 1848 requesting that the Kvarner Islands be returned to the Dalmatian province was superfluous. On the basis of authentic documents the author describes in detail, and analyzes the requests from Dalmatia, on whom it belongs to, and places special emphasis on the economic and political arguments of the requests.

A slight concession was made by the Vienna Court in December, 1848, when the Civil Governor of Croatia, J. Jelačić, was appointed Civil and Military Governor of Dalmatia, but only for a few years. The main and constant policy of the Austrian Government was to incite regional feelings and aspirations. The aim of this political programme for autonomy was as follows: Croatia must remain se-

parated from the other Croatian countries as a special administrative province under direct control of the Vienna Ministries. The Austrian Government incited and aided the pro-Austrian party which propagated autonomy, against the interests of the Croatian people, i. e., against the absolute majority of the population of Dalmatia. The Italian minority in Dalmatia also supported the demand for autonomy for Dalmatia. The pro-Italian minority unanimously and robustly supported the Austrian plan and efforts to thwart the unification of Dalmatia with the other Croatian countries. This policy of autonomy, and the political collaboration of the Austrian authorities with the Italian minority remained the constant practice of the Austrian Monarchy, both in Dalmatia and in Istria. It had a great effect on the future of the Kvarner Islands. This is evident in the analysis as well as in the light of the events of 1848, as defined in Chapter 10. Autonomy for Dalmatia and Istria was incited by Austria and supported by the Italian minority in the belief that a province should by all means belong to the nationality of the economically and culturally strong minority (Italian), and not to the nationality of the majority.

The introduction to the political events of 1860/61 is a detailed analysis of the economic and demographical structure of the Kvarner Islands based on Austrian official statistics from 1857—60. A description of the German and Italian literature of that time shows how erroneously the origin of the inhabitants of Istria, the Kvarner Islands, and Dalmatia was portrayed, and how the information that Croats made up most of the population of the regions was intentionally suppressed.

This is followed by a detailed analysis of the renewal of political activity in 1860—61 for the achievement of unity of all the Croatian countries, i. e. the addition of Dalmatia, the Kvarner Islands, and Istria to community of Croatian countries. The activity of the Croatian Assembly in Zagreb as the representative of the people is analyzed separately. The author lists the writings of the propaganda for autonomy, which are, due to the strong support of Austria, very militaristic, and does not refrain from abuse and strong insults when the basic rights, honour and dignity of the Croatian people are concerned. In this, the pro-Italian propaganda for autonomy refutes the political arguments of the great G. Mazzini of »Giovane Italia« on the rights of all people to freedom, of brotherhood among people, and of the Italian border — the river Soča — as the natural border of Italy. This propaganda, in its conservatism and longing to achieve domination of the Slav majority by the Italian minority over as greater a part of the east Adriatic as possible — from Istria southward — in fact served the Austrian policy of separating Istria, the Kvarner Islands, and Dalmatia from the community of Croatian countries. This propaganda for autonomy also contributed to the slowing down of the process of democracy in political relationships in the Austrian Monarchy.

In analyzing the Croatian struggle for the unification of the Kvarner Islands with the community of Croatian countries, the author places special emphasis on an anonymous booklet published in April, 1861, entitled, »To Our Brothers on the islands of Krk, Cres, and Lošinj«. The contents and the arguments of the brochure plead that the Kvarner Islands are Croatian.

The author tries to find out who the writers were, and the strong reaction of the Austrian authorities against the writers and against the distribution and spreading of the booklet is given. For example, all the important arguments of the party for autonomy are given, especially its political theory that the inhabitants of the coastal region have, in fact, no true national identity. The fact that the anti-Croatian propaganda publicly criticizes the writers of the booklet, and demand in the press that the Austrian authorities make them politically and criminally responsible, is viewed by the author as a major characteristic of the political situation in these regions in 1860—61, where there is a constant conformity and agreement of interests between Austria, the pro-Austrians and the pro-Italian supporters of autonomy on the east Adriatic coast.

To understand the importance of the booklet fully, in the light of the historical events of 1860—61, the author has added a list of the 42 currently known political booklets published at that time for the regions of Dalmatia, the Croatian Coastal Region, and Istria.

Preveo: Nikola Šoletić